

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI
İNSAN HAKLARI HUKUKU PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLERİN KORUNMASI
BAKIMINDAN AVRUPA BİRLİĞİ ADALET
DİVANI'NIN YERİ VE ÖNEMİ

SEYFUL ABDULLA OGLI MEYARLI

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi. Şafak Evran TOPUZKANAMIŞ

İZMİR - 2020

TEZ ONAY SAYFASI

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Temel Hak Ve Özgürlüklerin Korunması Bakımından Avrupa Birliği Adalet Divanı’nın Yeri Ve Önemi” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

...../...../.....

SEYFUL ABDULLA OGLI MEYARLI

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Temel Hak Ve Özgürlüklerin Korunması Bakımından Avrupa Birliği Adalet

Divanı'nın Yeri Ve Önemi

Seyful Abdulla oğlu Meyarlı

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Kamu Hukuku Anabilim Dalı

İnsan Hakları Hukuku Programı

Avrupa Birliği'nin ilk Antlaşmalarında açıkça yer almayan temel hak ve özgürlükler çok geçmeden hem Avrupa bütünleşmesinin hem de Avrupa Birliği'nin merkezinde yerini almaya başlamıştır. Temelde ekonomik işbirliğine dayanan bütünleşme, zaman içinde siyasi bir birliğe doğru nitelik değiştirerek, Birliğin içinde ve dışında demokrasi prensiplerini ve temel hak ve özgürlüklerin korunmasında daha da etkin bir yere sahip oldu. Günümüzde artık temel haklar topluluğu olan Avrupa Birliği'nin temel değerleri; özgürlük, demokrasi, temel hak ve özgürlüklere saygı ve hukukun üstünlüğüdür ve artık bu değerlerin korunması, Avrupa Birliği'ne üyelik için vazgeçilemez bir önkoşul olarak kabul edilmiştir.

Temel hak ve özgürlüklerin korunması AB'de önemli bir yere sahip olmasında en önemli aktör Avrupa Birliği Adalet Divanı'dır. Nitekim Adalet Divanı içtihadını adım adım oluşturarak, kapsamlı ve dikkate değer bir temel haklar katalogunu geliştirmiş ve Birlik Hukuku'nun genel ilkeleri olarak aynı değer ve etkide geçerli olmasının başarmıştır.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Avrupa Birliği Adalet Divanı, Temel Hak ve Özgürlükler.

ABSTRACT

Master's Thesis

The Place and Significance of European Court of Justice of Protection of Fundamental Right and Freedom

Seyful Abdulla ogh Meyarli

Dokuz Eylöl University

Graduate School of Social Sciences

Department of Public Law

Human Rights Law Program

In European Union's first agreements, not openly taken its place fundamental rights and freedom, quickly gained its place in the center of European Integration and European Union. In its foundation, European Integration, which rested on economic co-operation, which in time changed its characteristic to a political one started the support of protection of democracy, fundamental rights and freedom both inside and outside the Union in a more active manner. Nowadays, The fundamental values of the European Union, which is the fundamental rights; freedom, democracy, respect to fundamental rights and freedom, and supremacy of law. Protection of these values has become a pre-condition to join a European Union as a member.

The reason behind the protection of basic rights and freedom by EU is the Court of Justice. Indeed, Court of Justice has developed a catalogue of comprehensive and worth of notice inner laws step by step and it has succeeded in validation of general principles of Union law at equal importance and effect.

**Keywords: European Union, Court of Justice of the European Union,
Fundamental Rights and Freedoms.**

**TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLERİN KORUNMASI BAKIMINDAN
AVRUPA BİRLİĞİ ADALET DİVANİ'NİN YERİ VE ÖNEMİ**

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
ŞEKİLLER LİSTESİ	ix
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

**AVRUPA BİRLİĞİ'NİN VE ABAD'IN TARİHSEL GELİŞİMİ
ÇERÇEVESİNDE TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLERİN ANLAMI**

I. AVRUPA BİRLİĞİ'NİN TARİHSEL GELİŞİMİ	3
A. Genel olarak	3
B. Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT)	6
1. Avrupa Birliği Adalet Divanı'nın Tarihi	7
C. Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ve Avrupa Atom Enerji Topluluğu (AET) Kuruluşu	8
D. Krizler ve Duraklama Dönemi (1961-1979)	10
E. Maastricht (ABA) Antlaşmasından Günümüze	11
1. Amsterdam Antlaşması	12
2. Nice Antlaşması	13
3. Lizbon Antlaşması	14
II. AVRUPA BİRLİĞİ ANTLAŞMALARINDA TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜĞÜN GELİŞİMİ	15
A. Genel Olarak	15

B. Kurucu Antlaşmalarda İnsan Hakları	17
1. Kurucu Paris ve Roma Antlaşmaları	17
2. Avrupa Tek Senedi	18
3. Maastricht (Avrupa Birliği) Antlaşması	18
4. Amsterdam Antlaşması	19
5. Nice Antlaşması	20
6. Avrupa Birliği Anayasası	21
7. Lizbon Antlaşması	21
C. Diğer Düzenlemelerde İnsan Hakları	22
1. Bildiriler	22
2. Avrupa Sosyal Haklar Şartı	23
3. Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı	24

İKİNCİ BÖLÜM

TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLERİN KORUNMASINDA ABAD'IN YAPISI, ÇALIŞMA YÖNTEMİ VE KARARLARIN NİTELİĞİ

I. AVRUPA BİRLİĞİ ADALET DİVANİ'NİN YAPISI	26
A. Adalet Divanının Tarihçesi	26
1. Adalet Divanı	28
2. Genel Mahkeme	28
3. Personel Mahkemesi	29
B. Avrupa Birliği Adalet Divanı'nın yargı yetkisinin genel özellikleri	29
1. Kararlar ve Görüşler ayrımı	32
2. Doğrudan ve Dolaylı Dava Ayrımı	32
C. Avrupa Birliği Adalet Divanı'nın Dava Türleri	33
II. AVRUPA BİRLİĞİ İLE ÜYE DEVLETLERARASINDA YETKİ PAYLAŞIMI	36
A. Egemenlik Sorunsalı	36
B. Egemenliklerin Sınırlandırılmasına Üye Devletlerin Tepkileri	38
III. AVRUPA BİRLİĞİ ADALET DİVANİ'NİN KARARLAR ÜZERİNDEN GELİŞİMİ	44

A. 1970'lere Kadar Temel Hak ve Özgürlükler Konusunda ABAD	44
B. ABAD'ın Stauder v. Ulm Kararıyla Temel Hak ve Özgürlüklerin Gelişimi	45
1. Stauder v. Ulm Kararı	45
2. Internationale Handelsgesellschaft Kararı	46
3. Nold Kararı	47
4. Rutili Kararı	47
5. Defrenne Kararı	48
6. Macarthys Ltd v Smith Kararı	48
7. Hauer Kararı	49
IV. ABAD KARARLARINDA AİHS'NİN YERİ	50
V. ABAD KARARLARININ BİRLİK VATANDAŞLARININ YAŞAMINA ETKİSİ	53
VI. ABAD KARARLARIN ÜLKELERE ETKİSİ	55
A. Simmenthal Davası	56
B. Factortame Davası	57
C. Kreil Davası	58
D. İhlale Karşı Yaptırım Mekanizması	59
SONUÇ	62
KAYNAKÇA	65

ŞEKİLLER LİSTESİ

- Şekil 1:** Avrupa Birliği Adalet Divanı Tarihçesi. s. 27
- Şekil 2:** Avrupa Birliği Adalet Divanının Dava Türleri . s. 31

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
AT	Avrupa Topluluğu
ABAD	Avrupa Birliği Adalet Divanı
ATAD	Avrupa Topluluğu Adalet Divanı
AİHM	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AKÇT	Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu
AET	Avrupa Ekonomi Topluluğu
AAET	Avrupa Atom Enerji Topluluğu
ABA	Avrupa Birliği Antlaşması
ABİHA	Avrupa Birliği'nin İşleyişı Hakkında Antlaşma
AİHS	Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
D.E.Ü.	Dokuz Eylül Üniversitesi
Ed.	Editör
s.	Sayfa
Bkz.	Bakınız

GİRİŞ

Tarihte her Avrupalı ulus devletin tecrübe ettiği, yıllar boyunca yaşadığı kanlı savaşlar, bu devletleri yeni bir yapılanmaya zorlamıştır. Esasen Avrupa'nın birleştirilmesi için, genellikle, güç kullanma içeren ve kısa süreli ya da tamamen başarısız olan birçok girişimin olduğu görülür. Özellikle Soğuk Savaş döneminde Avrupa devletleri SSCB ve ABD arasında en az yirmi yıl süren 'iki kutuplu' bir dünyada kalkınmaya çalışmıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında alınan acı tecrübeler Avrupa'yı birçok alanda büyük yıkıma uğrattı ve çıkmak için bir yol arayışındaydı. Böylelikle Avrupa ülkelerinin bir amacın etrafında bir araya toplanması, özellikle Avrupa ülkelerinde barışın sağlamaştırılması için, temelde ekonomik alanda işbirliğinin esasa alınması gerektiği fikri Avrupa ülkeleri arasında birçok alanda sık sık dile getirilmeye başlanmıştı.

Bugün Avrupa Birliğine bakıldığında sadece ekonomik bir birlik olmaktan ziyade, bir değerler birliğidir. Bir değerler topluluğu olmaya başaran Avrupa Birliği günümüzde; özgürlük, demokrasi, temel hak ve özgürlüklere saygı ve hukukun üstünlüğü merkezi yerdedir.

Özü itibariyle AB'nin bir değerler topluluğu olmasını sağlayan Avrupa Birliği Adalet Divanı'dır. İlk Antlaşmalar'da temel haklar, öncelikler arasında yer almamasına rağmen, Birliğin ilerleyen zamanında ABAD sayesinde geliştirilmiş ve bir sistem üzerine oturturulmuştur. ABAD, karşılaştırmalı hukuk yoluyla, başta AİHS olmak üzere üye devletlerin anayasal ilkelerden ve taraf oldukları uluslararası sözleşmeleri esas alarak türettiği temel haklar sayesinde, Birliğin temel haklarını oluşturmaya başarmıştır. Böylelikle ABAD, kapsamlı ve dikkate değer bir Birliğin temel haklar katalogu yaratmış ve ilerleyen zamanda Birliğin taviz vermediği ve temel ilkeleri olarak Antlaşmalarda merkeze yere yerleştirmeye başararak, etkili olmasını sağlamıştır.

Bu çalışma iki bölümden oluşmaktadır ve Avrupa Birliği Adalet Divanı'nın temel hak ve özgürlükleri koruma konusunda izlediği yol ve geliştirdiği içtihadı araştırılacaktır.

Çalışmanın birinci bölümünde öncelikle Avrupa Birliği'nin tarihsel gelişimi ele alınacaktır. Avrupa Birliği'nin kurulmasında temel Antlaşmasından ilki olan Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nu (AKÇT) kuran Paris Antlaşması, ardından Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu (AET) ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu'nu (AAET) kuran Roma Antlaşmaların kısaca içeriğine ve başlattığı süreç incelemeye alınacak. Ardından Avrupa Tek Senet Antlaşması ile devam eden bütünleşme ve farklı tarihlerde imzalanan Maastricht Antlaşması, Amsterdam Antlaşması, Nice Antlaşması ve Lizbon Antlaşması gibi Antlaşmaların getirdiği yenilikler incelenip, sonraki kısımlarda kurucu Antlaşmalardan itibaren temel hak ve özgürlüklerin gelişim süreci kısa bir şekilde incelenecektir.

Çalışmanın ikinci bölümünde Avrupa Birliği Adalet Divanı'nın yapısı, çalışma yöntemi ve kararlar üzerinden gelişimi incelenecektir. Adalet Divanı, Genel Mahkeme ve Personel Mahkemelerin kısaca yapısına değindikten sonra, yargı yetkisinin genel özellikleri ele alınacaktır. Ardından 1970 yıllarına kadar temel hak ve özgürlükler konusunda ABAD'ın tutumu ve sonrasında Strauder v.Ulm kararıyla başlayan ve devamında birçok diğer kararları ele alınarak temel hak ve özgürlüklerin gelişim süreci incelenecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN VE ABAD'IN TARİHSEL GELİŞİMİ

ÇERÇEVESİNDE TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLERİN ANLAMI

I. AVRUPA BİRLİĞİ'NİN TARİHSEL GELİŞİMİ

A. Genel olarak

Batı Avrupa tarihine bakıldığında, yüz yıllar boyunca, Avrupa'nın birleştirilmesi için, genellikle, güç kullanma içeren ve kısa süreli ya da tamamen başarısız olan birçok girişimin olduğu görülür. Avrupa'nın bütünleşmesi düşüncesi ya da Avrupa birliği konusunda görüşleri tarih boyunca ileri süren birçok düşünür olmuştur. Böylelikle 20. yy'da Avrupa'yı bir Birlik haline getirme çabaları zaman içerisinde birçok kez denenmiştir. Örneğin Fransa Dışişleri Bakanı Aristide Briand 5 Eylül 1929'da Cenevre'deki Milletler Cemiyeti Asamblesindeki konuşmasında, Milletler Cemiyeti çerçevesinde bir Avrupa birliği oluşturulmasını önermiştir. Ne var ki barışçıl birleşmeye dönük bu çabalar, hala baskın olan milliyetçilik ve emperyalizm dalgaları karşısında bir atılım yapamayarak, Avrupa devletleri arasında, sadece daha sıkı iş birliğinin sağlanmasından öteye gidememiştir. Avrupa, çağlar boyu sahip olduğu konumunu çatışma ve savaş sonucunda kaybetmiş ve boş kalan yeri iki yeni süper devlet, Amerika Birleşik Devletler ve Sovyetler Birliği doldurmuştur ¹.

Daha savaş sürerken, sunduğu fikirleriyle ve 1943'te yaptığı konuşmasında, bugünkü AB'nin kurulmasında önemli katkısı olan Jean Monnet, belki de Avrupa'nın birleşememesindeki asıl nedenlerden birini dile getirmiştir ²:

“Halklarına refah ve sosyal kalkınma sağlayamayacak kadar küçük olan Avrupa devletleri bir federasyona dönüşmeli. Ulusal egemenlik temelinde devam

¹ Enver Bozkurt, Mehmet Özcan, Arif Köktaş. **Avrupa Birliği Hukuku**, Genişletilmiş 2.Baskı, Asil Yayınlar, Kasım Ankara, 2004, ss.2-4.

² Ekrem Yaşar Akça, Çiğdem Argun, Elvettin Akman. “AB'nin Tarihsel Gelişimi ve Ortak Dış ve Güvenlik Politikası”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 4. Y.2011s.120.

edersek, ve sürekli prestij politikası ve ekonomik çıkar peşinde olursak Avrupa’da barış olmayacaktır.”

Avrupa ülkelerinin II. Dünya Savaşı sonrası siyasi ve ekonomik bakımından çöküşü ve dağılması, bütünüyle yeni bir başlangıç için gerekli altyapıyı hazırladı ve Avrupa’yı tekrardan diriltmek için daha köklü bir değişimi gerekli kıldı ³. Buna ilaveten, II. Dünya savaşı sonrası ABD ile Sovyetler Birliği’nin karşı karşıya gelmesi ve Soğuk Savaş döneminin başlaması, zaten son savaş yüzünden iyice yıpranan Avrupa’nın güvenliğini eskisinden daha sorunlu hale getirdi. Hatta SSCB ile ilgi Avrupa Birliği’nin kurucu babalarından biri olarak anılan İtalyan politikacı Altiero Spinelli ifade etmişti ⁴:

“Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği, ancak karşısında 200 milyonluk birleşik bir Avrupa’yı gördüğü zaman durdurulabilir”.

Savaşın neden olduğu yıkımın, ve Avrupa’yı yeniden diriltme isteği, buna ilaveten barışçıl ortamın yaratılması ve bir geleceğin sağlanması, Konrad Adenauer, Robert Schuman, Jean Monnet, ve Alcide de Gasperi gibi Avrupa’nın entegrasyonu konusunda çaba sarf eden Avrupalı devlet adamlarını harekete geçirmiştir. İngiliz Winston Churchill de bu bağlamda ilk defa resmi görüşünü açıklayarak, Avrupa devletlerinin ABD gibi birleşik bir devlet oluşturmaları gerektiği üzerinde durmuştur.

Bütün çabalar sonucunda, Avrupa’da büyük ölçüde birbiriyle bağlantısız birçok örgüt kurulmuştur. Bunlar İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD), Batı Avrupa Birliği (BAB), Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı (NATO), ve Avrupa konseyi ile kuruluşu Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT), Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET), ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (AAET) gibi topluluklardır ⁵. Zaten Avrupa’nın çeşitli şekil ve adlar altında bütünleşmesi gerektiği epey eski ve yaygın bir düşünceydi. Kurulan bu örgütler asırlarca istenilen ama bir türlü gerçekleştirilemeyen Birleşik Avrupa fikrini gerçekleştirmesinin yolunu açmış olacaktır.

³ Bozkurt Özcan Köktaş, Avrupa Birliği Hukuku, s.4.

⁴ Gilbert Mark, “European Federalism: Past Resilience, Present Problems”, **Democracy and Federalism in the European Union and the United States: Exploring Post National Governance**, ed. Sergio Fabbrini, Routledge Press, New York, 2005 içinde, s.35.

⁵ Bozkurt, Özcan ve Köktaş, Avrupa Birliği Hukuku, 2004, ss.3-5.

Bu konuyu daha detaylı bir şekilde inceleyecek olursak, Avrupa kıtasının güvenliğinin sağlanması konusundaki çalışmalar, daha Topluluklar kurulmadan önce Batı Avrupa Birliği (BAB) ve başarısız olan Avrupa Savunma Topluluğu (AST) ile başlamıştır ⁶.

AB'nin NATO'dan ziyade kendi güvenliğini kurma çalışmalarının başlangıç noktasını teşkil eden Batı Avrupa Birliği (BAB), 17 Mart 1948'de⁷ Belçika, İngiltere, Fransa, Hollanda, Belçika ve Lüksemburg arasında Brüksel'de imzalanmıştır. Ancak 4 Nisan 1949'da Amerika'nın önderliğinde NATO'nun kurulmasıyla ve Batı Avrupa'nın NATO'ya katılmasıyla birlikte, BAB ikinci plana atılarak⁸ uzun yıllar (Maastricht Antlaşması'na kadar) işlevsiz kalmıştır. Bugün 28 üyesi olan Birlik, dışişleri ve savunma bakanlarından oluşan bir konseye ve üye ülkelerin temsilcilerinden oluşan bir meclise sahiptir. Bununla birlikte, BAB, Amsterdam Antlaşması'ndan sonra, AB'nin bütünleşik bir parçası haline gelmiştir ⁹.

Avrupa'nın güvenliğini sağlayacak ikinci ve başarısız girişim, Fransa tarafından oluşturulmuştur. Ekim 1950'de, Jean Monnet'nin çalışma arkadaşı, devrin Fransız başbakanı René Pleven, daha sonra Pleven Planı olarak anılan girişimle, bir Avrupa Savunma Topluluğu (AST, European Defence Community) düşüncesini ortaya atmıştır. Bu plan, soğuk savaşın tohumlarının atıldığı, NATO'nun kurulduğu ve bunun yanında, Kuzey Kore'nin Güney Kore'ye saldırdığı 1950'lilerde ortaya atılmış ve Avrupa ülkelerini *Avrupa Savunma Topluluğu* kurmaya çağırmıştır.¹⁰ Ancak Fransız Ulusal Meclisi, Ağustos 1954'te, onaylamayınca, bu girişim başarısız kalmıştır ¹¹.

Antlaşmayı reddetme sebeplerinden birincisi, NATO'nun kurulmasından sonra ortak savunma ve güvenlik konularını bu örgüt çerçevesinde gerçekleştirilmesi olmuştur. Diğer bir neden de, Avrupa'nın bütünleşmesinin öncelikli olarak ekonomik

⁶ Akça, Argun ve Akman, 2004, ss.4-6.

⁷Batı Avrupa Birliğin Sonu, <http://www.bilgesam.org/incele/779/-bati-avrupa-birligi%E2%80%99nin-sonu/#.XcBd2pozbiU>. Erişim tarihi, 4.11.2019.

⁸ Akça, Argun ve Akman, s.4.

⁹ George Stephen, **Ian Bache, Politics in the European Union**, Oxford University Press, New York, 2001, s.71.

¹⁰ Bozkurt, Özcan ve Köktaş, *Avrupa Birliği Hukuku*, 2004, s.10.

¹¹ George, ss.69-70.

birlikte aranması ve çabalarını ekonomik alanda yoğunlaştırmasıdır¹². Böylelikle NATO'ya katılarak, güvenlik anlamında Batı Avrupa dışı bağımlı hale gelse de, savaşın müsebbibi olarak görülen Almanya'nın askeri ve siyasi açıdan dizginlenmesi sağlanmaktadır ve ekonomik kalkınma için çabalarını yoğunlaştırmaktadır.

B. Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT)

Dönemin ABD Dışişleri Bakanı olan George Marshall, sonradan Marshall Planı olarak adlandırılan, Avrupa ülkelerinin ekonomilerini kaldırmak ve yeniden kurmak için yardım sözünü verir ve Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı'nın (OECD) kurulması da Avrupa'nın buna verdiği yanıttır. Yardım sözünü alan Avrupa, en başta kömür madenleriyle demir-çelik sektörüne kimin hâkim olacağı mücadelesine son verecek, kaynakları birlikte ve hatta ortak yönetmek adına harekete geçecektir. Fransa Dışişleri Bakanı olan Robert Schuman'ın, Jean Monnet ile birlikte hazırladığı ve sonradan Schuman Planı olarak bilinen plan, 9 Mayıs 1950'de Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nun (AKÇT) kurulmasını önermiştir¹³. Görüşmeler sonucunda, 18 Nisan 1951 tarihinde, Paris'te Almanya, Belçika, Fransa, Hollanda, İtalya ve Lüksemburg arasında, "Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu Anlaşması imzalanmıştır¹⁴. Bu planla, Fransa ile Almanya'nın, kömür ve çelik üretimlerini, öteki Avrupa ülkelerinin de katılabileceği bir örgüt çerçevesinde, ortak bir Yüksek Merci'ye (the High Authority), bağlı olarak, birlikte yürütmeleri öngörülmüştür. Burada kısaca önemine değinmemiz gereken nokta Yüksek Merci'nin kurulmasıdır, çünkü AB'ye uzanan zorlu süreç içerisinde düzenlenen ilk ulus-üstü kurum budur. İlerleyen zamanlarda, Yüksek Merci'ye ek olarak, Bakanlar Konseyi ve Avrupa Parlamenter Meclisi (European Parliamentary Assembly) kurulmuştur¹⁵.

Her ne kadar Winston Churchill, 19 Eylül 1946'da, Zürih'teki ünlü konuşmasında, ¹⁶ Fransız-Alman işbirliğinin temel bir zorunluluk olduğuna işaret

¹² Ünal Tekinalp, Gülören Tekinalp, **Avrupa Birliği Hukuku**, Güncellenmiş 2.bası, Beta Yayınları, İstanbul 2000, ss. 6-7.

¹³ Bozkurt, Özcan ve Köktaş, **Avrupa Birliği Hukuku**, 2004, ss.5-8.

¹⁴ Bozkurt, Özcan ve Köktaş, **Avrupa Birliği Hukuku**, (Nobel) s.14.

¹⁵ George, s.81.

¹⁶ Akça, Argun ve Akman, s.4.

edip, Avrupa Birleşik Devletlerinin oluşturulması için çağrıda bulunsa da, İngiltere bu konuda etkin bir katılımcı değil, daha çok bir destekçi olarak yer almıştır.

Paris Antlaşmanın en önemli yanı, akit devletlerden bağımsız olarak oluşturulan organlara, üye ülkelerin kömür ve çelik endüstrilerinin yönetilmesi görevinin verilmiş olmasıdır. Yasama ve yürütme yetkilerinin bağımsız organlara devredilmesi bütünleşme yolunda atılan en önemli adımlardandır. Bu nedenle, Paris Antlaşması, uluslararası kurum olmayıp, ilk “ ulus-üstü ” kurum antlaşmasıdır. “ulus-üstü kurum antlaşması ”nın anlamı: taraflar egemenlik haklarından bir kısmını Paris Antlaşmasında oluşturulan organlara, yani “ ulus-üstü” bir kuruma devretmiştir.

1. Avrupa Birliği Adalet Divanı’nın Tarihi

Tezimizin ikinci bölümünde ABAD’ın yapısını, işleyişini ve davalar üzerinden zaman içerisinde nasıl bir yol izlediğini ve üye ülkelere ve vatandaşlarına nasıl etki ettiğini daha detaylı inceleme yapacağız. Ancak kanımızca ABAD’ın tarihine kısa bir giriş yapmak araştırmanın bütünlüğü açısından faydalı olacaktır.

Avrupa Birliği Adalet Divanı’nın tarihi, 1951 yılında Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğunun (AKÇT) kurulmasıyla başlar ve günümüzde Avrupa Birliğinin temel yargı organıdır. Merkezi Lüksemburg’da bulunan Avrupa Birliği Adalet Divanı, AB hukukunun uygunluk denetimini yapmaktadır, üye devletlerin tamamında AB mevzuatının aynı ya da paralel şekilde uygulanmasını sağlamakla yükümlüdür ve bu noktada hayati bir yere sahiptir. Roma Antlaşması ekinde yer alan bir protokol ile AKÇT’nin Adalet Divanı aynı zamanda AET ve AAET için de yargı işlevi görmesi kabul edilmiştir. ABAD bu üç topluluğun ortak mahkemesi olması sebebiyle baktığı hukuki uyuşmazlıklar açısından çok çeşitlidir. Antlaşmalar bakımından çelik endüstrisinden tarıma, sosyal konulardan vergilere, rekabet hukukuna, patent hukukuna, topluluk kurumlarında çalışan personel ile ilgili davalara kadar birçok konuda yetkilidir ¹⁷.

Avrupa Birliği kuruluşun ilk dönemlerinde ekonomik bütünleşme amacının ön planda olduğu için temel hakları konu edilen düzenlemelere yer verilmemişti.

¹⁷ Emin Tatoğlu, **Avrupa Birliğinin Tarihsel Gelişimi (1951- 1995)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 2006,ss,17-23.

Tabi Topluluk Kurucu Antlaşmalarında malların, hizmetlerin, kişilerin ve sermayenin serbest dolaşımına ilişkin kurallar ile vatandaşlığa dayalı ayrımcılığı yasaklayan kurallar yer almıştır. Ancak bunlar temel hak benzeri hakları içeren düzenlemelerdir. Bunlar temel haklara kıyasen daha dar nitelikli haklardır. Özetle, Toplulukların kurucu Antlaşmalarında temel haklara yer verilmemiştir¹⁸. Bu düzenlemede temel haklar metni eksikliğinin sebebi olarak, bu antlaşmalara taraf olan devletlerin, daha çok ekonomi birliği üzerine yoğunlaşması ve olası insan hakları ihlalinin üye devletlerin ulusal yargılarına bıraktığı fikri gösterilmektedir¹⁹.

Avrupa Birliğinde Temel Hakların korunması ve giderek Birliğin merkezinde yer alması, ABAD'ın gelen başvurular üzerine verdiği içtihadi kararlarla gelişmeye başlamıştır. Stuttgart İdare Mahkemesinin başvurusu sonrası ABAD'ın 1969 yılında verdiği Stauder²⁰ kararı bu kapsamda önemli bir başlangıçtır. Yeri gelmişken belirtelim, 13 Aralık 2007 tarihinde imzalanan ve 1 Aralık 2009 tarihinde yürürlüğe giren Lizbon Antlaşması “Avrupa Topluluğu” ifadesini “Avrupa Birliği” ifadesiyle değiştirmiştir.²¹ Dolayısıyla Avrupa Topluluğu Adalet Divanı (ATAD) 2009 yılı itibariyle Avrupa Birliği Adalet Divanı (ABAD) olarak devam etmektedir.

C. Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ve Avrupa Atom Enerji Topluluğu (AET) Kuruluşu

Avrupa Savunma Topluluğu (AST) girişiminin hüsrana uğraması, Avrupa'da siyasal bütünleşmeye yönelik çabalara, ağır bir darbe indirerek, umutsuzluğa yol açmıştır. Nitekim bunun ardından, Haziran 1955'te, AKÇT'nin altı kurucu üyesinin dışişleri bakanları tarafından “ Birleşik bir Avrupa kurmak” için yeni bir girişim başlatılmıştır. Ama bu kez daha çok ekonomik bütünleşmeye ağırlık verilerek AKÇT hareket noktası olarak ele alınmıştır²². AKÇT'yi kuran altı devlet (Altılılar) enerji

¹⁸ Lale Burcu Önüt, **Avrupa Birliği Hukukunun Üye Devletlerde Uygulanması**, Birinci Baskı. Ankara Eylül 2017, ss.68-69.

¹⁹ Hakan Taşdemir ve Arif Bağbaşlıoğlu, Avrupa Birliği Hukuk Düzenindeki İnsan Hakları Anlayışına Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı'nın Getirdikleri, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 3, 2007, ss.21 – 36.

²⁰ Case C-29/69, (1969), Stauder v. City of Ulm, ECR 419.

²¹ Önüt, s.138.

²² Bozkurt, Özcan ve Köktaş, **Avrupa Birliği Hukuku**, ss.8-16.

kaynaklarının ve atomun insancıl amaçlarla kullanılmasına yönelik çalışmaların yapılması önerilmiş ve bunun sonucunda 1955'te Mesina'da, 1956'da ise Venedik'te bir araya gelerek ortak bir pazar kurmak ve gümrükleri kaldırmak için çabalarını sürdürmüştür. Bunun için kurulan komite, çalışmalarını 1956'da tamamlamış ve hazırladığı rapor, daha sonra Avrupa Ekonomik Topluluğun (AET) ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğun (AAET) kurulmasına zemini hazırlamıştır ²³ . Böylelikle, AKÇT'ye üye ülkeler 25 Mart 1957 tarihinde, İtalya'nın başkenti Roma'da bir araya gelerek, *Roma Antlaşması*, bazen de *Ortak Pazar Antlaşması* diye anılan Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu (AET) ile Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (AAET) kuran Antlaşmayı imzalamışlardır ve bu Antlaşma, 1 Ocak 1958'de yürürlüğe girmiştir ²⁴. Roma Antlaşması'nın girişinde “Avrupa halkları arasında giderek daha sıkı şekilde kurulacak bir birliğin temellerini atmak “ ²⁵ amacıyla kurulduğu şeklinde ifade yer almaktadır.

Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) Antlaşması ile bir taraftan Gümrük Birliği kurulmaya başlanmıştır, diğer taraftan da Avrupa'nın önemli ülkeleri arasında ekonomik bütünleşme ve kalkınma sağlanmıştır, böylelikle hayat standartlarının yükseltilmesi amaçlanmıştır. Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (AAET) Antlaşması ile de enerji konusunda görülen 1950'lerde Avrupa'yı darboğaza sokan krizlerin atom enerjisinin yardımı ile aşılmasını öngörüyordu. Avrupa Atom Enerjisi Topluluğunun amaçları, işçilerin korunmaları için güvenlik standartlarını belirlemek, atom enerjisi alanında ihtiyaç olan yatırımları araştırmak ve atom enerjisinin barışçıl amaçlar dışında kullanılmasına engel olmaktır ²⁶ . Toplamda 248 madde ve protokollerden oluşan Roma Antlaşması 1 Ocak 1958'de yürürlüğe girmiştir ²⁷.

Her 3 Anlaşma temelde Ortak Pazarı hedeflemesine rağmen, AET'yi AAET ve AKÇT'den ayıran en önemli özelliklerin başında, AAET ve AKÇT'nin sektörel amaçlı olması, AET'nin ise daha çok ekonomik amaçlı bir Topluluk olması gelir ²⁸.

²³ Akça, Argun ve Akman, s.121.

²⁴ Tatoğlu, s.26.

²⁵ Bozkurt, Özcan ve Köktaş, Avrupa Birliği Hukuku, s.17.

²⁶ Ünal Tekinalp ve Gülören Tekinalp, s.8.

²⁷ Tatoğlu, s.17.

²⁸ Bozkurt, Özcan ve Köktaş, Avrupa Birliği Hukuku, s.17.

D. Krizler ve Duraklama Dönemi (1961-1979)

Avrupa entegrasyonunu, 1960'lı ve 1980'lerin ortalarına kadar zaman zaman üyeler arasında güç kaybetme korkusu ve ekonomik kriz sekteye uğratmıştır. Bu krizlerin ilki 1961 yılında İngiltere'nin Avrupa Ekonomik Topluluğu'na katılmak istemesiyle başlar. Bunun sonucunda Fransa Topluluk içindeki gücünü ve liderlik pozisyonunu kaybetme korkusuyla, Birleşik Krallığın başvurusunu tek başına veto eder. Ardından Fransa, Komisyonun kendi bütçesine sahip olma isteği üzerine, Komisyonun otoritesinin artacağı endişesiyle bu fikre karşı çıkmış ve "boş sandalye krizi" yaratarak, Bakanlar Konseyi toplantılarını altı ay gibi bir süre boykot etmiştir. Kriz, Ocak 1966 yılında Lüksemburg Uzlaşması diye adlandırılan kararlar son bulmuştur.

Avrupa entegrasyonu 1980'lerin ortalarına gelindiğinde dünyada yaşanan ekonomik krizin etkisiyle kısa bir duraklama evresine girmişse de, yine de önemli gelişmeler yaşandı. Gelişmelerden ilki 8 Nisan 1965 tarihinde imzalanan Birleşme Antlaşması (Merger Treaty) oldu. Bu antlaşmayla AKÇT'nin, AET'nin ve AAET'nin yürütme organları tek bir Komisyon altında toplanmış ve böylelikle Temmuz 1967'de Avrupa Topluluğu (AT) kurulmuştur ²⁹.

Böylelikle ilki Paris'te imzalanan Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT), ikisi de Roma'da imzalanan Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (AAET), ve bu üç antlaşmayı birden ifade etmek için, Avrupa Toplulukları (AT) ifadesi kullanılır, ancak günümüzde artık Avrupa Birliği (AB). Şunun da altını kısaca çizmek gerekir ki Roma Antlaşması diğer Antlaşmalar içince, en çok değişim geçiren Antlaşmadır, nitekim yapılan tüm değişiklikler Roma Antlaşması üzerine olmuş ³⁰.

Duraklama döneminin ardından 1 Temmuz 1986 yılında yürürlüğe giren ve Avrupa entegrasyonunda önemli bir adım gerçekleştirmesini sağlayan Avrupa Tek Senedi'nin imzalanması olmuştur. Tek Senet ile Avrupa Topluluğu, 1992 yılına kadar üye ülkeler arasında ortak pazardan tek pazara geçmeyi, ticaret engellerinin

²⁹ Ayhan Kaya, **Avrupa Birliğine Giriş**, Hiperlink Yayınları, 1. Baskı, 2013, ss.25-26.

³⁰ Haydar Çakmak, **Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri**, Platin Yayınları. Ankara 2007, s.21.

tamamını kaldırmayı ve sermaye ile işgücünün serbest dolaşımını hedeflemiştir ³¹. Avrupa Tek Senedi'nin kabul edilme nedeni ise, Roma Antlaşmasında yapılan değişiklik ile üye ülkeler arasında dış ticaret politikasının birlikte saptanıp uygulanması gibi iki farklı konunun tek bir metinde işlenmesidir toparlanmasıdır ³².

E. Maastricht (ABA) Antlaşmasından Günümüze

Avrupa Tek Senedi'nin sonrasındaki dönem, hem Avrupa hem de dünya için önemli iktisadi ve siyasal gelişmeleri doğurmuştur. Berlin Duvarı'nın yıkılması ve 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin söz konusu iktisadi ve siyasal bütünleşmeye katılmasına ilişkin en önemli engel kalkmıştır.

Bu gelişmelerin olumlu yönleri olduğu kadar, Avrupa ülkelerinde endişe yaratacak olumsuz yönleri olmuştur. Olumsuz etki, Avrupa'daki siyasi istikrarın bozulmasıdır. Olumlu tepki ise açılan yeni pazarlar olarak, daha geniş bir birlik için olası aday ülkelerin oluşturulmasıdır ³³.

Yaşanan bu gelişmeler sonucunda, Topluluk üyesi ülkelerin başbakanları ya da devlet başkanlarından oluşan AB Konseyi, üye ülkelerde yapılan yoğun tartışmalar ve referandum sonucunda, Aralık 1991'de Maastricht'de yaptığı toplantıda kararlaştırılan Avrupa Birliği Hakkında Antlaşmayı (ABA), 7 Şubat 1992'de imzalamıştır, ve bu Antlaşma 1 Kasım 1993'ten itibaren yürürlüğe girmiştir³⁴. Yaşanan bu gelişmeyi Financial Times gazetesi “Avrupa Topluluğu'nun 34 yıllık tarihinde en büyük kilometre taşı” olarak nitelendirmiştir ³⁵.

Ayrıca Avrupa Topluluğu'nun adını Avrupa Birliği olarak değiştirendir Maastricht Antlaşması ³⁶. Maastricht Antlaşması Birliğin Ortak Dış ve Ortak Güvenlik Politikasında, Avrupa vatandaşlığı, adalet ve içişlerinde işbirliği, Birliğin kurumlarında yeniden yapılanma, sosyal politikalarda işbirliği ve uyum, ekonomik

³¹ Kaya, s.27.

³² Akça, Argun ve Akman, s.122.

³³ George, s.123.

³⁴ Kaya, s.29.

³⁵ Bozkurt, Özcan ve Köktaş, Avrupa Birliği Hukuku, s.33.

³⁶ AET, AKÇT, AAET ve Avrupa Tek Senedi genel olarak Avrupa Toplulukları olarak anılırken, 1991 tarihli Maastricht Antlaşmasından itibaren ise Avrupa Birliği olarak anılmaya başlanmıştır.

ve parasal birlik, Sosyal Avrupa'nın gerçekleştirilmesi, enerji, çevre, sağlık ve sanayi gibi konularda işbirliğinin geliştirilmesi konularında düzenlemeler getirmiştir³⁷. Genel anlamda söyleyecek olursak, Maastricht Antlaşması, Avrupa Tek Senedi ile başlayan kurumsal reformun tamamlayıcısı olmuştur³⁸.

Genel olarak bakıldığında 1990'cı yıllar kuşkusuz AB için en önemli dönüm noktalarından biriydi. Soğuk Savaş'ın bitmesi, Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Orta ve Doğu Avrupa'da bağımsız ülkelerin artması Avrupa bütünleşme sürecini hızlandırmıştır. Ayrıca Almanya'nın tekrar birleşmesi ve daha güçlü olabilme endişesini yaratsa da, o dönemde Almanya Başbakanlığı görevini üstlenen Helmut Kohl'un duyarlılığı sayesinde Almanya, Avrupa bütünleşmesine büyük katkı sağlamıştır. 1995 yılında yılı gelindiğinde, AB'ye İsveç, Finlandiya ve Avusturya'nın gibi ülkelerin de katılmasıyla genişleyen AB, 21'ci yüzyıla girerken ekonomi alanında tek pazara ve para birimine sahip, siyasi alanda işbirliğine açık ulus-üstü bir birlik haline gelmeye başarmıştır³⁹.

Elbette Avrupa'nın büyümesi Maastricht ile sınırlı değildir. Birlik ilerleyen dönemlerde, Amsterdam Antlaşması, Nice Antlaşması ve Lizbon Antlaşması ile büyümeye ve gelişmeye devam edecektir.

1. Amsterdam Antlaşması

Amsterdam Antlaşması, (Amsterdam Treaty) Torino'daki Hükümetlerarası Toplantı'nın bir ürünü olarak ve 2 Ekim 1997 yılında 15 üye ülke tarafından imzalanarak, 1 Mayıs 1999 yılında yürürlüğe girmiştir⁴⁰. Diğer antlaşmalarla karşılaştırıldığında, Amsterdam Antlaşması yeni ve önemli bir kurumsal düzenleme ya da değişim getirmek yerine, daha çok kendinden önceki antlaşmalarla getirilen

³⁷ Akça, Argun ve Akman, s.123.

³⁸ İsmail Cemil Karadut, **Federasyon/Konfederasyon Sapağında Avrupa Birliği: Avrupa Birliği'nin Ulus-Üstü Yapısına Dair bir Değerlendirme**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya 2009,s.20.

³⁹ Kaya, s.29.

⁴⁰ The Treaty of Amsterdam (1997), <http://www.historiasiglo20.org/europe/amsterdam.htm> , (Erişim tarihi 7.11.2019).

düzenlemeleri genişletmesi ve yeniden yorumlamasıyla dikkat çeken bir antlaşmadır⁴¹.

Amsterdam Antlaşması ile getirilen yeni düzenlemelere kısaca değinecek olursak, bunlar; özgürlük, güvenlik ve adalet, Avrupa Birliği ve Avrupa vatandaşları, güçlü ve etkili dış politika ve iş birliği, Birliğin kurum yapısı, Antlaşmanın basitleşmesi ve düzenlenmesi olarak bahsedebiliriz⁴². Ayrıca Maastricht Antlaşmasıyla karmakarışık hal alan Antlaşma metninin de sadeleşmesinin gerekliliği, Amsterdam Antlaşması'nda vurgulanmaktadır⁴³.

2. Nice Antlaşması

Amsterdam Antlaşması'nın yürürlüğe girmesinden hemen bir sene sonra, 14 Şubat 2000'de başlayan Hükümetlerarası konferans, 26 Şubat 2000'de Nice Antlaşması'nı doğurmuştur ve bu Antlaşma Şubat 2003'te yürürlüğe girmiştir.⁴⁴ Nice, tıpkı Amsterdam Antlaşması gibi, imzalandıktan iki sene sonra yürürlüğe girmiştir⁴⁵. Avrupa'nın bütünleşme tarihinde, 'Big Bang' olarak tanımlanan 2004 genişlemesinin öncesinde yapılan ve ondan bir sene önce yürürlüğe giren Nice Antlaşması, Birliğe katılan 10 yeni üye⁴⁶ ile kurumsal, iktisadi ve siyasal çerçevesinin oluşturulması anlamında önemli bir Antlaşmadır. Nice Antlaşması'yla Avrupa Konseyi, Avrupa Parlamentosu'ndaki üye ülkelerin oy dağılımları ve Avrupa Komisyonu üye sayıları yeni katılacak ülkeleri de kapsayacak şekilde yeniden düzenlenerek, değişim geçirmiştir⁴⁷.

Böylelikle Nice Antlaşması Avrupa Parlamentosu'da ki sandalye sayısını 626'dan 732'ye, Avrupa Konseyine yeni üyelerin katılmasıyla birlikte toplam oy sayı

⁴¹ Karadut, s.24.

⁴² Bozkurt, Özcan ve Köktaş, Avrupa Birliği Hukuku, (2001) s.44.

⁴³ Hümeýra Uzuner, **Amsterdam Antlaşması ile Getirilen Yenilikler ve Bunların Avrupa Birliği'ne Etkileri**, (Yüksek Lisans Tezi) İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İstanbul 2006.s.17.

⁴⁴ Karadut, s.25.

⁴⁵ Bunun temel nedenlerinden birisi, İrlanda halkının 2001 yılında yapılan referandumla, Nice Antlaşması'nı kabul etmemesidir. Ancak antlaşma, yaklaşık bir sene sonra yapılan başka bir referandumla kabul edilmiştir.

⁴⁶ 1 Mayıs 2004 tarihinde Birliğe katılan yeni üyeler: Çek Cumhuriyeti, Kıbrıs, Estonya, Letonya, Litvanya, Macaristan, Malta, Polonya, Slovakya, Slovenya'dır.

⁴⁷ Uzuner, s.17.

87'den 321'e çıkartılmıştır. Ayrıca İngiltere, Fransa ve İtalya gibi ülkelerin sandalye sayılarının 87'den 72'ye düşürülmesi gibi iç reformlar yapılmıştır⁴⁸.

Nice Antlaşması 1957 Roma Antlaşması'na dayanan ve temelde bu antlaşmadan itibaren, başka antlaşmalar aracılığıyla yenilikler ve değişimler yapmakla kurulu bu süreç 2001'de bitmiştir. Doğal olarak, bu sürecin sonunda Avrupa Birliği eksikleri ve yenilikleri, yeni antlaşmalarla doldurmaya çalışırken, beraberinde karmaşık bir mevzuatla baş başa kalsa da, ilerlemesi ve genişlemesi hiç durmamıştır. Böylelikle temelini Schuman Planı'na dayanan ve 1952 Paris Antlaşması ile temelleri atılan Avrupa Birliği 1957 yılında imzalana Roma Antlaşmalarıyla ekonomik bir birlik olarak ortaya çıkmış ve değişen iç ve dış gelişmelerle kendini zaman içinde geliştirmeye başarmıştır. Maastricht Antlaşması (Avrupa Birliği Antlaşması) ile siyasi bir kimliğe de ulaşma yolunda önemli bir adım atmış, ardından Avrupa Anayasası, ve Lizbon Antlaşması girişimleriyle, Avrupa bütünleşmesinin temel bir hukuki metne oturtulması çabaları devam etmiştir⁴⁹.

3. Lizbon Antlaşması

Avrupa Birliği devlet ve hükümet başkanları 13 Aralık 2007 de Lizbon Antlaşmasını imzalamışlardır. Antlaşmanın genel hedefi AB'yi yüzyılın ihtiyaçlarına uygun olarak reformist bir anlayışla düzenlemek ve yeni bir hukuki temeli oluşturmaktır. Bu antlaşma Birliğin daha fonksiyonel şekilde ilerlemesini sağlamak üzere gerekli kurumsal reformları gerçekleştirme noktasına odaklanmıştır. Ancak Lizbon Antlaşması 12 Haziran 2008 yılında İrlanda referandumu ile çıkmaza girse de, nihayetinde Antlaşma, bütün üye devletlerin onayıyla 1 Aralık 2009 da yürürlüğe girmiştir. Bu Antlaşma, AB Antlaşmalarını gelişmelere uygun olarak yeniden düzenleyen beşinci Antlaşmadır.

Lizbon Antlaşması, üye devletler arasında oylama dengesini düzenlemektedir. Üye devletlerin veto hakkı çoğu hususta kaldırılmış, Komisyonun yetkileri genişletilmiş, yasama konularında parlamentoya daha fazla söz hakkı tanınmış, vatandaşlar AB politikasına doğrudan etkide bulunma yolunu açan dilekçe usulü gibi

⁴⁸ Brent F. Nelsen, Stubb Alexander. **The European Union, Readings on the Theory and Practise of European Integration**, Thirt Edition, Palgrave Macmillan Publisher, England 2003, pp.66-67.

⁴⁹ Oğuzlar, Özlem. "Avrupa Anayasası", **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Sayı 65, 2006, ss.6-7.

yeni bir başvuru hakkına kavuşmuştur. En önemlisi Temel Haklar Şartını hukuken bağlayıcı hale getirmiştir. Ayrıca Lizbon Antlaşması ile üye devletlere Birlik'ten ayrılma olanağı verilmiştir ⁵⁰.

Bugün üye sayısı 28 devleti bulan Avrupa Birliği, geçen süre zarfında, birçok alanda kendisini güçlendirmeye başarmış ve bir savaş merkezi olmaktan çıkmıştır. Ayrıca ekonomik bütünleşme amacının ön planda olduğu ve ilk Topluluk antlaşmalarında sessizce geçirilmiş olan temel hak ve özgürlükler de çok geçmeden, hem Avrupa bütünleşmesinin hem de Avrupa kimliğinin bir parçası haline gelmiştir.

II. AVRUPA BİRLİĞİ ANTLAŞMALARINDA TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜĞÜN GELİŞİMİ

A. Genel Olarak

AB'nin tarihine bakıldığında, temelinde ekonomik kaygıların olduğunu görebiliriz. Roma Antlaşmasından itibaren öncelikle ekonomik bir bütünleşmeye yoğunlaşan AB, bu zamana kadar gelen süreçte insan haklarını siyasi bütünleşmeye paralel olarak öncelikle pratik düzeyde ele almış, ardından yasalaşma aşamasına gelebilmiştir ⁵¹. Hatta Birlik Hukuk sisteminde, temel hak ve özgürlüğün korunmasına bakıldığında, temel hakların ABAD kararlarında ilk olarak ekonomik konulara ilişkin uyuşmazlıklarda dava konusu olduğu görülmektedir ⁵². Roma Antlaşması daha çok ekonomik bir bütünleşmeyi yoğunlaştığı için, Topluluk'ta temel haklar ve özgürlükler öncelikler arasında yer almayıp geri planda kalmıştır.

Ancak günümüzde, AB Parlamentosu, Bakanlar Konseyi, AB Komisyonu, ve ABAD gibi büyük bir kurumsal yapıya sahip olan AB sadece ekonomik topluluk olmaktan çıktı. Günümüzde Birliğin artık, insan hakları ve özgürlükler, demokratikleşme gibi konulara yoğunlaşması, bütünleşmenin her geçen gün

⁵⁰ Ümmühan Kaygısız, Lizbon Antlaşması ile Getirilen Yenilikler Bağlamında Avrupa Birliği Temel Hak Koruma Sistemi, **Terazi Hukuk Dergisi**, Cilt: 14, Sayı:150, Şubat 2019, ss.296-300.

⁵¹ Naz Çavuşoğlu, "Avrupa Topluluğu/Birliğinin İnsan Hakları Politikası", **Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü (TODAİE) İnsan Hakları Yıllığı**, Cilt. 21-22, Y.1999-2000, s.2.

⁵² Füsün Türkmen, **Avrupa Birliği ve İnsan Hakları, Dünden Bugüne Avrupa Birliği (der. Beril Dedeoğlu)**, Boyut Yayınları, İstanbul, 2003,s.134.

güçlenerek derinleşmeye devam etmesi sağlamış, özellikle bu yolda çeşitli araçlar kullanması, bu günlere gelebilmesinin asıl nedeni olarak kabul edilmektedir ⁵³.

Birliğin odak noktası olmayan bireylerin ve böyle bir bütünleşmede temel hak ve özgürlükler gibi hakların arka planda kalması ilk zamanlarda doğal olarak karşılanmıştır ⁵⁴. Çünkü AT’da bu hakların korunması konusu her zaman genel istekler ve ulusal özellikler arasında kalan bir konu olmuştur ⁵⁵. Bu nedenle, AT’da temel hak ve özgürlükler korunması zor ve zaman alıcı bir süreç olmuştur. Hatta AB kurumlarınca farklı tarihlerde ve platformlarda dile getirilen temel hakların korunması ihtiyacı bazı üye devletlerin tepkisine bile neden olmuştur ⁵⁶. Bu yüzden ABAD, AB tasarruflarının temel haklara ve özgürlüklere uygunluğunun denetimini 1960’ların sonlarına kadar yapmaktan kaçınmıştır ⁵⁷.

Başlangıçta insan hakları alanında bu tür eksiklerin bulunması, AB üye devletlerin bu alanı tamamen dışladıkları ya da görmezden geldiği anlamına gelmemektedir. Nitekim Birliğin nihai hedefi siyasi bütünleşme olduğu için, ilerleyen zamanlarda temel hak ve özgürlüklerin AB gündemine önemli bir yer teşkil ettiği görülmektedir. Birlik içinde üye devletler ile kurumları tarafından yayınlanan bildiriler ve yapılan açıklamalarla, bunun yanında ABAD’ın geliştirdiği içtihatlarla ortaya çıkan bu boşluk doldurulamaya çalışılmıştır ⁵⁸. Hatta ABAD temel hak ve özgürlüklerin korunması konusunda önemli sorumluluklar üstlenmiş, adeta “hak ve özgürlükler hukuku” oluşturmuştur.

Görüldüğü üzere başlarda temel hak ve özgürlükler AB hukukunun merkezinde yer almamıştır, ancak zaman içerisinde gelişerek hak ettiği yerini almaya başarmış, hatta AB’nin taviz vermediği konu haline gelmiştir ⁵⁹.

⁵³ Yeşim Gündoğdu, “Avrupa Birliği Yurttaşlığı Avrupa Kimliği Sorununa Çözüm Oluşturabilir mi?” Ankara **Avrupa Çalışmaları Dergisi**, C. 3, No: 2, Bahar 2004, s. 18.

⁵⁴ Ömer Kurtbağ, İnsan Hakları Koşuluna Dayalı Avrupa Birliği Dış İlişkileri ve Genişleme Politikası, **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, C. 1, S. 2, Bahar 2002, s. 101.

⁵⁵ Carozza, Paolo G., “Subsidiarity as a Structural Principle of International Human Rights Law”, **American Journal of International Law** 97, No. 1, p. 52.

⁵⁶ Timur Demir, **Avrupa Birliğinde Temel Hak ve Hürriyetlerin Korunması ve AİHS’ nin Avrupa Birliği Hukukundaki Yeri**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2010, s.109.

⁵⁷ Andrew Williams, **EU Human Rights Policies: A Study of Irony**, Oxford University Press, New York, 2004, p. 146.

⁵⁸ Kurtbağ, s. 102.

⁵⁹ Burak Tangör, “Avrupa Birliğinde Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi”, **Gazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 1. s. 235.

Önceki konumuzda Avrupa bütünleşmesinin tarihini ve ekonomik yönünü ele aldık, konumuzun bu bölümünde ise, Avrupa bütünleşmesi sürecinde, temel hak ve özgürlüklerin korunması konusunda, kurucu Roma antlaşmasından itibaren nasıl bir yol izlendiğine kısaca değineceğiz.

B. Kurucu Antlaşmalarda İnsan Hakları

1. Kurucu Paris ve Roma Antlaşmaları

Bu başlık altında AB'nin temelini oluşturan iki önemli antlaşmadan kısaca bahsedeceğiz: İlki Paris antlaşması olarak bilinen Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT), ikincisi Roma antlaşması olan Avrupa Ekonomi Topluluğu (AET) ile Avrupa Atom Enerji Topluluğu'dur (AAET). Daha önce de belirttiğimiz gibi bu iki antlaşmadan ilki olan AKÇT, kömür madenleri ile demir-çelik kaynaklarını birilikte yönetmek, ikincisi olan AET ile AAET ise daha çok ekonomik konusuna ağırlık vererek, aynı zamanda enerji kaynakları ile atomu insancıl amaçlarla kullanılmasını amaçlar.

Bu iki kurucu Antlaşmada, 1951 Paris ve 1957 Roma Antlaşmalarının giriş bölümlerinde “halklar arasında daha geniş ve köklü bir Topluluğun temellerini oluşturma” ve “Avrupa halkları arasında giderek daha sıkı bir birlik” ten söz edilmektedir. İnsan haklarının temeli olan yurttaş ve birey kavramlarına yer verilmemektedir. Bunun yanı sıra antlaşmalarda temel hakları içeren düzenlemeler mevcuttur. Örneğin malların, kişilerin, hizmetlerin ve sermayenin serbest dolaşımına ilişkin kuralların yer almasının sebebi, bu hakların ekonomik bütünleşmeye katkı sağlamasıdır⁶⁰. Ayrıca vatandaşlığa dayalı ayrımcılığı yasaklayan kurallar da mevcuttur, nitekim bunlar temel hak ve özgürlüklere kıyasen daha dar nitelikli haklardır.

Özetle, Toplulukların kurucu antlaşmalarında temel haklara ve özgürlüklere yer verilmemesi bir eksiklik olarak görülse de, o dönemde bu antlaşmalara taraf olan devletler, daha çok ekonomi birliği üzerine yoğunlaşmaktadır ve olası insan

⁶⁰ Efe Haydar, “Avrupa Birliğinde İnsan Haklarının Gelişimi, Kafkas Üniversitesi”, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 5, Bahar 2010.s.54

haklarının ihlalinde ulusal yargı mercilerince zaten bu hakların korunacağı belirtmektedir ⁶¹.

2. Avrupa Tek Senedi

Soğuk Savaş gerilimlerinin azalmasıyla birlikte Avrupa Topluluğu, insan hakları sorunlarıyla daha fazla ilgilenmeye başlamıştır. Avrupa Toplulukları'nın gelişim sürecinde önemli bir dönüm noktası olan Avrupa Tek Senedi 1986'da imzalandı ve üye devletlerin yasa ve anayasalarında, AİHS ve Avrupa Sosyal Şartına atıfta bulunularak üçüncü ülkelerle ilişkilerde insan haklarının korunmasından söz edilmiştir. Avrupa Tek Senedi'nin önsözünde temel haklara atıf yapılmıştır: *“yüksek imzacı devletler” “Üye devletlerin anayasa ve yasalarında İnsan Hakları ve Temel Özgürlükler Sözleşmesi'nde ve Avrupa Sosyal Şartı'nda tanınan temel haklara, özellikle özgürlük, eşitlik ve toplumsal adalete dayanarak demokrasiyi geliştirmek için işbirliği yapmak kararlılığında olduklarını...”* taahhüt etmişlerdir. ⁶² AİHS ve Avrupa Sosyal Şartında tanınan temel haklara dayanılarak demokrasinin teşvik edileceği kabul edilmiştir. Aslında bu ifade Topluluğun değil, bizzat üye devletlerin insan hakları konusundaki kararlılığını yansıtmaktadır ⁶³.

3. Maastricht (Avrupa Birliği) Antlaşması

Üzerinde durulması gereken bir diğer önemli antlaşma da 1993 yılında yürürlüğe giren Maastricht Antlaşmasıdır. Maastricht Antlaşması Temel hak ve Özgürlüklerin AT hukukunda korunmasına ilişkin olarak, Antlaşmanın girişinde yer alan *“özgürlüğe, demokrasiye, insan hakları ile temel özgürlüklere ve hukuk devletine saygıya bağlılıkları”* sözleri temel haklar konusuna AT hukukunda verilen değeri göstermesi açısından önemlidir ⁶⁴. Bu antlaşma ile Avrupa Topluluğu

⁶¹ Önüt, s.133.

⁶² Hilal Sanioglu, “Avrupa Birliği Hukukunda İnsan Hakları”, *Türkiye Borsalar Birliği Dergisi*, Sayı 74, Y. 2008, s.82.

⁶³ Işıl Özkan ve Lale Burcu Önüt. *Uyum mu Kaos mu?; Avrupa Birliğinin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine Katılım Süreci ve Olası Sonuçlar*, Prof.Dr. Hüseyin Pazarcıya ARMAĞAN. Ankara. Aralık, 2015.İşal, Önüt, s.330.

⁶⁴ Demir, s.122.

hukukunda temel hak ve hürriyetler konusu ilk kez antlaşma metnine dâhil edilmiş ve yaşama hakkı, özel yaşamın korunması hakkı, işkence yasağı, yargılanma hakkı, düşünce ve basın özgürlüğü, toplantı ve gösteri yürüyüşleri hakkı gibi hak ve özgürlüklerden bahsedilmiştir. Öte yandan bu Antlaşmayla, insan haklarına saygı, demokrasi ve hukukun üstünlüğü gibi ilkeler, sadece AB'ne üye ülkelerin bir biriyle olan ilişkilerde uyulması gereken şartlar olmaktan ziyade, Birliğin güçlenmesini ve yön veren temel ilkeler olduğunun da altı çizilmektedir ⁶⁵.

4. Amsterdam Antlaşması

Maastricht Antlaşması'ndan sonra temel hak ve özgürlükleri konu alan, 1997 yılında imzalanıp ve 1 Mayıs 1999'da yürürlüğe giren Amsterdam Antlaşması oldu. Amsterdam Antlaşması ile temel hak ve özgürlüklerle ilgili yeni düzenlemeler getirilmiş ve bu kapsamda anayasal koruma mekanizması geliştirilmiştir. Antlaşmanın 6/1. maddesine, "Birlik, üye devletlerde ortak ilkeler olan özgürlük, demokrasi, insan hakları ve temel özgürlüklere saygı ile hukuk devleti üzerinde temellenir." ifadesi eklenmiştir ⁶⁶.

Amsterdam Antlaşması'nın yürürlüğe girmesiyle temel hak ve özgürlüklerin AB hukukunda korunması konusunda önemli bir sıçrama kaydederek, insan haklarının korunması ilişki Birlik kurumlarının da etkisi giderek artmıştır. İnsan hakları kapsamında üye devletlerin temel hakların ve demokrasinin geliştirilmesini için çeşitli kamusal veya özel etkinlikler bulunulması ve bunun için finans sağlamaları, AB için insan haklarına olan önemin artışı göstermektedir ⁶⁷.

Amsterdam Antlaşması'nın getirdiği en önemli yeniliklerden biri, ABAD'ın önceden devletlerin yetkisinde olan adalet ve içişleri alanlarında değişiklikler yapabilmesi ve bazı sınırlamalar olsa da Antlaşmayla ABAD'ın böyle bir alanda da söz sahibi olmasıdır ⁶⁸.

⁶⁵ Bozkurt, Özcan ve Köktaş, Avrupa Birliği Hukuku, 2001, ss.25-28.

⁶⁶ Işıl Karakas, "Avrupa Birliği, İnsan Haklarının Korunması ve Avrupa Anayasası", **Hukuk ve Adalet: Eleştirel Hukuk Dergisi**, (Özel Dosya: Avrupa Birliği ve Türk Hukuk Reformu) Cilt: 1, Sayı: 3, Temmuz-Eylül 2004, s.44.

⁶⁷ Mahmut Göçer, **Avrupa Birliği ve Temel Hakların Korunması, Anayasa Yargısı**, Ankara, Anayasa Mahkemesi Yayınları, Yıl. 2000. C. 17, s. 386.

⁶⁸ Demir, s.131.

Amsterdam Antlaşması ile getirilen önemli yeniliklerden ikincisi ise, Antlaşmanın 46. maddesine eklenen temel haklar alanında hükümlerdir. Getirilen yeniliğe göre, ABAD'nın Birliğe üye her hangi bir devletin, eylemlerinde ve düzenlemelerinde sadece yetkili olduğu durumlarda temel hak ve özgürlüklere uygunluğunu denetlemekle yükümlü kılınmasıdır. Nitekim Amsterdam Antlaşması'na getirilen bu yenilik üye devletler tarafından en çok eleştiri alan konulardan biridir ⁶⁹.

Temel hak ve özgürlüklerin korunmasıyla ilgili Amsterdam Antlaşması'yla birçok düzenlemeler getirildi, ancak bunun haricinde “özgürlük”, “demokrasi”, “hukuk devleti”, “insan hakları” gibi haklara karşı üye devlet tarafından “*ağır ve sürekli ihlal*” edilmesi halinde caydırıcı mekanizması da getirildi ⁷⁰.

5. Nice Antlaşması

Nice Antlaşması 26 Şubat 2001'de imzalanmış ve 1 Şubat 2003 tarihinde yürürlüğe girmiş antlaşmadır. Bu Nice Antlaşma ve Maastricht Antlaşması ile Roma Antlaşması'nın maddeleri üzerine değişiklikler yapılmıştır. Antlaşmaya göre, bir üye devletin 6 (1) “Birlik, üye devletlerde ortak ilkeler olan özgürlük, demokrasi, insan hakları ve temel özgürlüklere saygı ile hukuk devleti üzerinde temellenir.” maddede sayılan ilkeleri ihlal edip etmediğinin tespitinde üye devletlerin eskiden olduğu gibi 1/3'ünün değil, 4/5'inin önerisi gerekmektedir. Bu kapsamda, aynı sayıda üyenin katılımı ile bir komite kurularak ilgili ülkenin durumun incelenecektir ⁷¹.

Özetle Nice Antlaşması, Amsterdam Antlaşması'nda çözilemeyen Komisyon ve Konsey'deki temsil ve oy oranları sorunlarına çözüm getirmiştir, buna ilaveten Nice Antlaşması ilgili görüşmeler sırasında AB Temel Haklar Şartı'na yönelik de hazırlık yapılmasıdır.

⁶⁹ DINAN, Desmond. **Avrupa Birliği Ansiklopedisi**, çev. Hale Akay, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005.ss.32-33.

⁷⁰ Sanioğlu, s.83.

⁷¹ Leyla Tunç Yeltin, "Nice Zirvesi ve Yeni Nice Antlaşması Taslak Metni", **İktisadi Kalkınma Vakfı Dergisi**, Eylül-Aralık. Sayı: 147, s. 96-97.

6. Avrupa Birliği Anayasası

Şüphesiz Avrupa Birliği için en önemli gelişme Avrupa Birliği Anayasası'dır. Avrupa Birliği, 2004 Mayıs ayında üye sayısının 15'ten 25'e çıkarılması ile beraber genişlemiş, AB içinde bu artışın yapısal mekanizmalarına artan yük nedeniyle tıkanması, yeni bir düzenleme getirilerek tıkanan sistemi yeniden düzenlemiştir. Avrupa Birliği Anayasa, Birliğin yapılanmasına yeni reformlar getirerek yeniden şekillendirmesi ve yaklaşık 50 yıl içinde imzalanan çeşitli birçok antlaşmanın yerine geçmekte ve AB'nin son olarak genel hükümleri tek bir belgede toplamaktadır ⁷².

Avrupa Komisyonu'nun hazırladığı Anayasa taslağı, temel haklar bakımından önemli maddeler içermektedir. İlk bölümde yer alan 7. madde, temel haklara ilişkin genel ilkelerin işlendiğı bir maddedir. Bu maddede Avrupa Birliği'nin, Temel Haklar Şartında ortaya konulan hak ve özgürlükleri tanıdığı, AİHS tarafından belirlenen temel hakların birlik Hukuku'nun genel ilkelerini oluşturduğu ifade edilmektedir. Böylelikle AİHS'ni Birlik tarafından tanınması çalışmaları, yapılan atıflardaki artışlar AİHS'ni ileride ölçü norm olarak kabul edildiğini söylemek yerinde olacaktır.

7. Lizbon Antlaşması

1 Aralık 2009 da yürürlüğe giren Lizbon Antlaşması, Birliğin kurumsal reformlarını düzenlemekle kalmayıp, Avrupa Birliğine temel hak koruması alanında da hatırı sayılır yenilikler getirmiştir. Örneklendirecek olursak, AET'yi kuran Roma Antlaşması (1958), " piyasa vatandaşları"nı, Maastricht Antlaşması (1993), "Birlik Vatandaşları"nı ön plana çıkarmış, Lizbon Antlaşması ise, her yönüyle korunan "bireyi" Avrupa Birliğinin odağına getirmiştir. Bireyler artık, daha kapsamlı, daha modern, uluslararası alanda yargı organlarına karşı öne sürülebilen bir temel haklar kataloğı ile korunacaktır. Lizbon Antlaşması bağlamında belki de getirilen en önemli yenilik, AB Temel Haklar Şartı'nın hukuki bağlayıcılığının sağlanmasıdır ⁷³.

⁷² AB Anayasası: Sorular Cevaplar, http://www.bbc.co.uk/turkish/indepth/story/2004/10/041029_ab_anayasa_sorucevap.shtml . Erişim tarihi, 27.11.2019.

⁷³ Kaygısız, s.305.

C. Diğer Düzenlemelerde İnsan Hakları

1. Bildiriler

Avrupa Topluluğu'nun üyelerinin 1970 yılından itibaren öncelikle dış politika gibi konularda ortak hareket etmekle beraber, insan hakları konusunda da çabalarını devam etmekte ve çalışmaların devamında kabul edilen 14 Aralık 1973 tarihli “Avrupa Kimliği’ne İlişkin Belge”dir ⁷⁴. Bu belgede “*Bireyin ihtiyaçlarının karşılanması temeline dayanan bir toplum kurma temelinde aynı hayat anlayışını paylaşan dokuzlar, temsili demokrasi, hukukun üstünlüğü, ekonomik ilerlemenin nihai amacı olan sosyal adalet ve insan haklarına saygı ilkelerini savunma azmindedir.*” şeklindeki ifadeleriyle insan haklarının artık Avrupa Kimliği’nin temel bir unsuru olduğu belirtilmiştir ⁷⁵.

Avrupa Parlamentosu, Konsey ve Komisyonun 5 Nisan 1977 tarihinde kabul ettikleri ortak bir bildiri de “*Avrupa Parlamentosu, Konsey ve Komisyon, yetkilerini kullanırken ve Avrupa Topluluklarının amaçlarını gerçekleştirirken bu haklara saygı gösterir ve gelecekte de göstermeye devam eder.*” şeklindeki ifadeleriyle ⁷⁶.temel hakları Topluluk düzeyinde de tanınmıştır ve kabul edilmiştir. Bu bildiri Topluluklarını kuran Antlaşmaların hukukun üstünlüğü ilkesine dayandığı özellikle AİHS’ye taraf olan bütün üye devletlerin anayasalarından ve AİHS’den kaynaklanan insan haklarının korunması gerektiğinin önemi bir kez daha vurgulamıştır ⁷⁷.

Buna ek olarak 8 Nisan 1978 tarihinde üye devletler hükümet ve devlet başkanları Kopenhag’da toplanıp “Demokrasi Bildirisi” yayınlamışlardır. Ayrıca, her üye devlette temsili demokrasiye ve insan haklarına saygının ve bunların sürdürülmesinin AT’ye üyeliğin vazgeçilmez koşulları olduğunu resmen beyan etmişlerdir⁷⁸. 1984 yılına gelindiğinde Avrupa Parlamentosu bir “Avrupa Birliği’ni Kuran Antlaşma” projesi hazırlamıştır. Diğer ismiyle Spinelli Raporu olarak da

⁷⁴ Haydar, s.55.

⁷⁵ Christiane Duparc, **The European Community and Human Rights**, Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg, 1992,p.30.

⁷⁶ Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı. <http://www.dpt.gov.tr/DocObject/Download/2962temelhak.pdf>. (Erişim Tarihi 05.02.2020).

⁷⁷ Haydar, s.55.

⁷⁸ Duparc, p.32.

adlandırılan projenin 4. maddesi, insan onuru başta olmak üzere temel hakları ele almıştır. Ayrıca, müstakbel Avrupa Birliği'nin AİHS kapsamındaki medeni ve siyasi haklarla, Avrupa Sosyal Şartı kapsamındaki ekonomik, sosyal ve kültürel haklara saygı gösterileceği belirtilmiştir.

Konumuz açısından önemli olan bir diğer Deklarasyon ise, 11 Haziran 1986 tarihinde Avrupa Parlamentosu, Konsey ve Komisyon bünyesinde toplanan üye devletlerin temsilcileri Irkçılığa ve Yabancı Düşmanlığına Karşı Ortak Bildirisidir. Bu bildirge ile ilk kez Topluluk'ta göçmenleri hedef alan yabancı düşmanlığın ve şiddet olaylarının varlığına ve artmasına dikkat çekilmekte, ırk esasına dayalı ayrımcılığın her türülüsünü ortadan kaldırılması yolundaki kararlılık vurgulanmaktadır⁷⁹.

Diğer önemli bir gelişme de Avrupa Parlamentosu'nun Avrupa Toplulukları'nın ortak siyasi amaçlarını vurgulayarak, 12 Nisan 1989'da, 28 maddelik Temel Haklar ve Özgürlükler Bildirgesi'ni kabul etmesidir. Bu bildirmede “haysiyet”, “yaşama hakkı”, “eşitlik”, “düşünce özgürlüğü”, “ifade özgürlüğü”, “özel hayat”, “ailenin korunması”, “seyahat özgürlüğü”, “mülkiyet hakkı”, “toplantı özgürlüğü”, “örgütlenme özgürlüğü”, “mesleği seçme özgürlüğü”, “çalışma şartları”, “kolektif haklar”, “sosyal koruma”, “öğrenim hakkı”, “demokrasi ilkesi”, “bilgiye erişim hakkı”, “adalet”, “aynı suçtan ile iki kere hüküm giymeme”, “yasaların geriye yürümezliği”, “ölüm cezası”, “dilekçe hakkı”, “çevre ve tüketicinin korunması” gibi hakların ele alınması AB'deki temel hak ve özgürlüklerin gelişimini gösteren önemli bir örnektir⁸⁰.

2. Avrupa Sosyal Haklar Şartı

Avrupa Sosyal Haklar Şartı, 18 Ekim 1961'de Torino'da imzalanarak 26 Şubat 1965 tarihinde yürürlüğe girmiştir ve AİHS'yi ekonomik ve sosyal haklar bakımından tamamlayan bir düzenlemedir⁸¹.

⁷⁹ Tezcan Ercüment, **Avrupa Birliği Hukukunda Birey**, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s.158.

⁸⁰ Esra Gemalmaz, **Avrupa Toplulukları Hukukunda İnsan Hakları**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1990.s.35.

⁸¹ İzzet Yusubcanav, **Avrupa Konseyi Çerçevesinde Temel İnsan Hakları ve Hürriyetleri**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995, s. 30.

Avrupa Sosyal Haklar Şartı'nın temel amaçlarından biri hiçbir ırk, cinsiyet, renk, din, siyasi görüş, sosyal durumu ayrımı yapmaksızın, bütün insanlara eşit şekilde sosyal haklardan yararlanma imkânı tanınmasıdır. Devamında gerekli altyapı hazırlıklarını tamamlayarak kent ve kırsal nüfusun yaşam standardının ve refahın yükseltmeye amaçlamasıdır. Avrupa Sosyal Haklar Şartı'nı farklı kılan en önemli özelliklerinden bir başkası ise ilk kez “*grev hakkını*” net ve açık bir şekilde düzenlemesidir. Ancak sosyal çerçevede insan hakları ayrıntılı olarak düzenlenmiş olsa da şartın üye devletlerin tümü tarafından kabul edilmesi gerektiği şartı getirilmemiştir⁸².

3. Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı

Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı kabul edilmeden önce insan hakları konusunda herhangi bir düzenlemeye sahip olmaması nedeniyle eleştirilmekteydi. Bu amaçla Temel Haklar Şartı'nın oluşturulması yönünde çalışmalara başlanmıştır⁸³. Her ne kadar da Avrupa Birliği'ne üye ülkeler AİHS'de ve Ek protokol normlarını kabul etmiş ve uygulamaya koymuş olsa da, ilerleyen zamanda Birliğin kendine has normlar kataloğu eksikliği duymaya başlanmış. AB'nin temel ilkelerini ortaya koymak, geleceğin AB Anayasasının temelini atmak için gerekli olan bu belge, 2000 yılında oluşturulmuştur. Nice'de hazırlanan bu şartın fazla tartışılmamasının en önemli nedenlerinde biri, şartta geçen hakların, üye ülkelerin AİHS'ye ve Ek Protokoller'den bildiği haklardır. Temel Haklar Şartı'nı farklı kılan bir başka hususta yapılış şeklidir, nitekim Temel Haklar Şartı, uluslararası antlaşmalar, sözleşmeler ve mahkeme kararları esas alınarak hazırlanmıştır⁸⁴.

AB Temel Haklar Şartı toplamda 7 bölüm ve 54 maddeden oluşmaktadır. Bunlar “İnsan Onuru” (md. 1-5), “Özgürlükler” (md. 6-19), “Eşitlik” (md. 20-26),

⁸² Sanioğlu, s.87.

⁸³ Didem Saygın, **Avrupa Birliği'nde Temel Haklar: ABAD İçtihatları Üzerinden Bir Değerlendirme, Uluslararası Farkındalık Konferansı: Eğitim, Bilim, Sanat ve Felsefede Farkındalık**, 16-18 Kasım Polonya 2017. s.50, <https://www.researchgate.net/publication/322952247> (Erişim Tarihi, 04.04.2019)

⁸⁴ Rıdvan Dağ, **Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı Ve Türkiye**, <http://archiv.jura.uni-saarland.de/turkish/RDag.html>. (Erişim Tarihi. 23.12.2019.)

“Dayanışma” (md. 27-38), “AB Yurttaşlık Hakları” (md. 39-46), “Adli Haklar” (md. 47-50) ve Genel Hükümlerdir (m. 51-54) ⁸⁵.

Temel Haklar Şartı’nın, kişisel, siyasi ve sosyal haklar ile birlikte, AİHS’de yer verilmeyen haklar da mevcuttur. Bunlar sığınma hakkı, çocuklar-yaşlılar ve engellilerin hakları gibi hakların yanında çağdaş toplumda ortaya çıkan teknoloji, tıp ve biyolojideki gelişmeler gibi yeni haklara da yer verilmiştir ⁸⁶. Ayrıca Temel Haklar Şartı vatandaşların medeni, siyasi, sosyal ve ekonomik haklarını bir araya getirerek değerini belirlemiş ve bunlara riayet edilmediğinde vatandaşların Avrupa Topluluğu Adalet Divanı’na başvurmasına imkân tanımıştır ⁸⁷.

Bu Şart, AB’nin hukuki değerlerini oluşturarak, ilerde Birliğe girmek için aday olan ülkelere ve AB’nin üçüncü ülkelerle ilişkilerde ön şart olarak uyulması ve uygulaması zorunlu olan bir temel dayanak teşkil etmektedir ⁸⁸. Şartta insan onurundan, özgürlükten, eşitlikten ve dayanışmadan söz edilmektedir ve bunları bölünmez ve evrensel değerler olarak kabul eder.

Böylelikle Avrupa bütünleşmesinde ilk defa, Avrupa vatandaşlarının ve orda ikamet edenlerin, siyasal hakları, ekonomik hakları ve sosyal haklarının toplandığı tek metin niteliğindedir. ⁸⁹ Bu kapsamda, Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı ile Avrupa Birliği’nin, “*ekonomi*” temelli bir topluluktan, “*değerler*” topluluğuna geçiş sürecinde önemli bir seviye kaydedilmiştir. Ayrıca AB’ne üye devletlerinin ve aday devletlerinin kendi iç hukukunu bu Şart’a uyarlamaları zorunlu kılınmıştır ⁹⁰.

⁸⁵ Füsün Arsava, “Avrupa Temel Haklar Şartı”, **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, Cilt:5, No:1, Güz 2005.s.8.

⁸⁶ Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı, **Avrupa Birliği ile İlişkiler Genel Müdürlüğü**, Kasım 2001.

⁸⁷ Annie Gruber, “Avrupa Birliği’nin İşleyiş Sürecinde Avrupa Yurttaşlığı”, **Anayasa Yargısı Dergisi**, Ankara Cilt: 22, Yıl 2005, s.152.

⁸⁸ Demir, s.169.

⁸⁹ Hakan Taşdemir, Hasan Demir, Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı, **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, Güz 2002, Cilt:2, Say: 3, s. 95.

⁹⁰ Gören, Zafer. Avrupa Birliği Temel Haklar Şartının Ana İlkesi: Dokunulmaz İnsan Onuru, **İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt; 6, Sayı:12, Güz 2007/2, s. 21.

İKİNCİ BÖLÜM

TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLERİN KORUNMASINDA ABAD'IN YAPISI, ÇALIŞMA YÖNTEMİ VE KARARLARIN NİTELİĞİ

I. AVRUPA BİRLİĞİ ADALET DİVANİ'NİN YAPISI

A. Adalet Divanının Tarihçesi

Lizbon Antlaşması Adalet Divanı Statüsünde yeni düzenlemeler yapılarak Birliğin yargı sisteminde önemli değişikliklere gidilmiştir. Değişiklerden birisi Lizbon Antlaşması'ndan önce Avrupa Birliği “İlk Derece Mahkemesi”nin adını “Genel Mahkeme” olarak değiştirilir.

Adalet Divanı'na bağlı olarak kurulan Genel Mahkeme bugün artık ayrı bir mahkeme niteliğindedir ve her ikisi de kendi görevleri dâhilinde AB Hukuku'nun gözetilmesini sağlamaktadır.

ABA 19(1) maddesine göre AB yargı kurumu üç tane mahkemeden oluşur. Bunlar, “Adalet Divanı” (Court of Justice)⁹¹, “Genel Mahkeme” (General Court)⁹² ve “Özel (İhtisas) Mahkeme”dir (Specialised Courts)⁹³. Bu üç Mahkeme toplamda ABAD'ın bir parçası konumundadır ve tek çatı altında toplanmıştır. ABAD, zaman içerisinde iş yükünün oldukça artması sebebiyle, Adalet Divanına bağlı İlk Derece Mahkeme kurularak desteklenmiştir. İlk Derece Mahkemesi, 1 Eylül 1989 tarihi itibarıyla göreve başlamıştır. Nice Antlaşması ile Adalet Divanı ve İlk Derece Mahkemesi birbirinden ayırmıştır. Ancak ilk Derece Mahkemesi, mahkemenin iş yükünü istenilen seviyede azaltamayınca yeni mahkeme kurulabilmesinin önü açılmıştır. Böylelikle Komisyonun önerisi üzerine, Konsey İlk Derece Mahkemesine bağlı bir “Personel Mahkemesi” (Civil Service Tribunal) kurmuştur. Nice Antlaşması, belirli alanlardaki uyuşmazlıkları bakmakla görevlendirilmek üzere “adli paneller” (Judicial Panels) kurulması imkânı getirmiştir. Lizbon Antlaşması, aynı

⁹¹ ABİHA, 251-253. maddeleri arası.

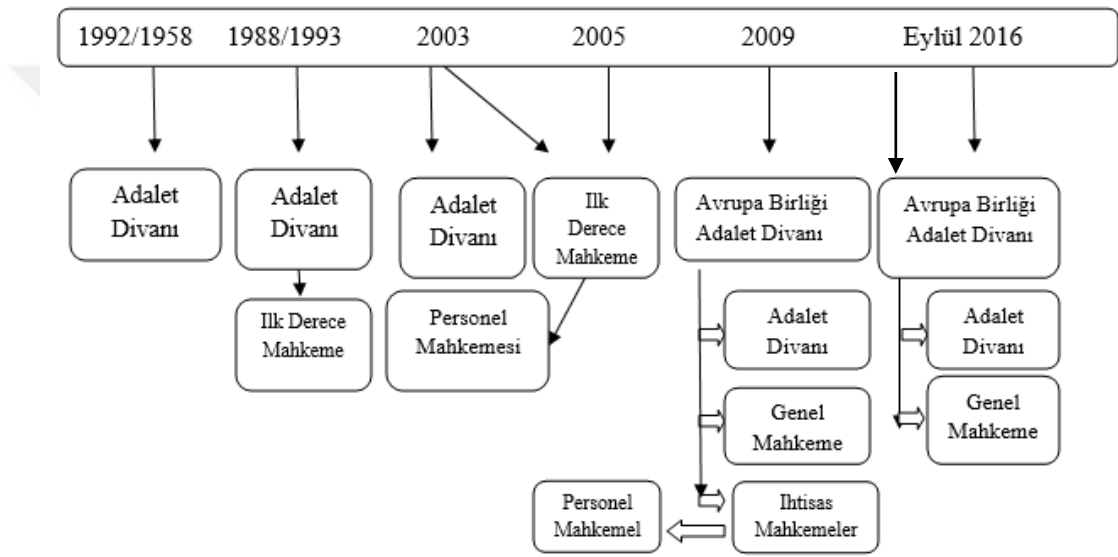
⁹² ABİHA, 254 madde.

⁹³ ABİHA, 257 madde.

imkânı muhafaza ederken bir isim değişikliği yaparak “adli panel” yerine “ihtisas mahkemeleri” değişikliğini kullanmaya başlamıştır.

Böylelikle AB Mahkemeleri, Lizbon Antlaşması ile şu şekilde ele alınmaktadır; Adalet Divanı, Genel Mahkeme (eski İlk Derece Mahkemesi) ve Personel Mahkemelerinden oluşur. Yeri gelmişken not düşmekte fayda var, Nice antlaşması sonrası kurulan Personel Mahkemesi, 1 Eylül 2016 yılında sona ermiş olup, AB personel davalarına ilişkin yetkiyi Genel Mahkemeye transfer etmiştir.

Şekil 1: Avrupa Birliği Adalet Divanı Tarihçesi⁹⁴.

⁹⁴ Sanem Baykal ve İlke Göçmen, **Avrupa Birliği Kurumsal Hukuku**, Seçkin Yayıncılık, Birinci Baskı, Ankara, Kasım 2016. s.212.

1. Adalet Divanı

Adalet Divanı, her üye devlette gelen bir hâkimden oluşur. Ayrıca on bir hukuk sözcüsü Adalet Divanına yardımcı olur. Adalet Divanı bir de başkâtip atar. Hâkimler ve hukuk sözcüleri, atama yönünden şu kurallara tabi olmaktadır. Bu kişiler “ilgili komite”ye danışıldıktan sonra üye devlet hükümetlerin mutabakatıyla altı yıllık bir süre için atanırlar. Bu kişiler, bağımsızlıkları, tarafsızlıkları şüphe götürmeyen ve kendi ülkelerinde en yüksek yargı makamlarına atanmak için gerekli niteliklere sahip kişiler veya yetkinlikleri kabul edilmiş hukukçular arasında seçilir. Hâkimler ve hukuk sözcüleri, üç yılda bir kısmen yenilenirken görevi sona erenler yeniden atanabilir ⁹⁵.

Adalet Divanı, bazı yargılama birimlerine ayrılmaktadır. Bunlar sırasıyla; Genel kurul, Büyük daire (on beş hâkim), ya da beş veya üç hâkimli daireler halinde toplanır. Toplantı yeter sayısı şu şekildedir; üç ve beş hâkimli daireler en az üç hâkim hazırsa, büyük daire en az on bir hâkim hazırsa, genel kurul ise en az on yedi hâkim hazırsa karar alınabilir.

2. Genel Mahkeme

Genel Mahkeme, her üye devletten en az bir hâkimden oluşur. Genel mahkeme uzunca bir süre her üye devletten bir hâkimden, yani toplamda yirmi sekiz hâkimden oluşuyordu. Ancak zaman içerisinde değişiklik yapılarak hâkim sayısı artmıştır. Böylelikle, 25 Aralık 2015’te 40 hâkimden, 1 Eylül 2016’da 47 hâkimden ve 1 Eylül 2019 yılı itibarıyla her üye devletten iki hâkimden oluşacaktır. Ayrıca Genel Mahkeme gerekirse hukuk sözcüsü ile desteklenebilir. Bu çerçevede Genel Mahkeme, herhangi bir hâkimden bir dava için hukuk sözcüsü olarak görev yapmasını isteyebilir ⁹⁶.

Genel Mahkeme iç örgütlenmesi ile ilgili olarak bazı yargılama birimlerine ayrılmıştır. Buna göre Genel Mahkeme; büyük daire (on beş hâkim), ya da beş, üç veya bir hâkimli daireler halinde toplanır. Burada toplantı yeter sayısı şu şekildedir;

⁹⁵ ABİHA. m.253.

⁹⁶ Baykal ve Göçmen. ss.214-215.

Bir hâkimli daire en az bir hâkim hazırsa, üç ve hâkimli daireler en az üç hâkim hazırsa, büyük daire en az on bir hâkim hazırsa karar alınabilir ⁹⁷.

3. Personel Mahkemesi

Personel Mahkemesi, yedi hâkimden oluşmaktadır. Bununla birlikte Adalet Divanı talep ederse Konsey, nitelikli çoğunluk ile karar alarak hâkim sayısını arttırabilir. Ayrıca Personel Mahkemesi, Başkâtip atar.

Personel Mahkemesinin iç örgütlenme ile ilgili olarak bazı yargılama birimleri şu şekildeydi. Genel kurul, beş, üç veya bir hâkimli dairelerden oluşmaktaydı. Burada toplantı yeter sayısı şu şekildedir: Bir hâkimli daire en az bir hâkim hazırsa, üç ve beş hakimli daireler en az üç hakim hazırsa ve genel kurulda en az beş hakim hazırsa karar alınabilirdi ⁹⁸.

B. Avrupa Birliği Adalet Divanı'nın yargı yetkisinin genel özellikleri

ABAD, Birlik kurucu anlaşmalarından doğan uyuşmazlıklara ve Birlik Hukuku'nun uygulanması Adalet Divanına bırakılır. Burada önemli olan husus, Birliğe üye devletler kendi ülkesinin içindeki yasalarını uygulamaya devam etmesidir, ABAD ise AB yarattığı hukuk düzenini ve üye ülkeler tarafından uygulanmasının denetimini yapmakla görevlidir⁹⁹.

Adalet Divanı, Birliğin yüksek mahkemesidir. Devletler kendi yetki alanını sınırlamış ve bu yetkisini anlaşmalarla Avrupa Birliğine devretmektedir. Birlik Kurucu Antlaşmalarında açıkça belirtilen davalara, ABAD bakmaktadır.

ABAD yargı yetkisi yönünden sınırlı, zorunlu ve münhasır yetkiye sahiptir. Yani ABAD, kurucu antlaşmalar ile kendisine verilen yetkilerin sınırları içerisinde, yani “*sınırlı yetki*” çerçevesi içinde hareket etmektedir ve bu “*sınırlı yetki*” de bir ilke olma özelliğini taşımaktadır. Ancak, Adalet Divanı'nın yetkisine giren konulara

⁹⁷ Baykal ve Göçmen, s.216.

⁹⁸ Baykal ve Göçmen, s.217.

⁹⁹ Işıl Özbakan, **Avrupa Topluluğu Adalet Divanı'nın Yargı Yetkisi. Avrupa Topluluğu Konusunda Araştırmalar**, MGB Yayını Eylül Ankara 1988,s.1.

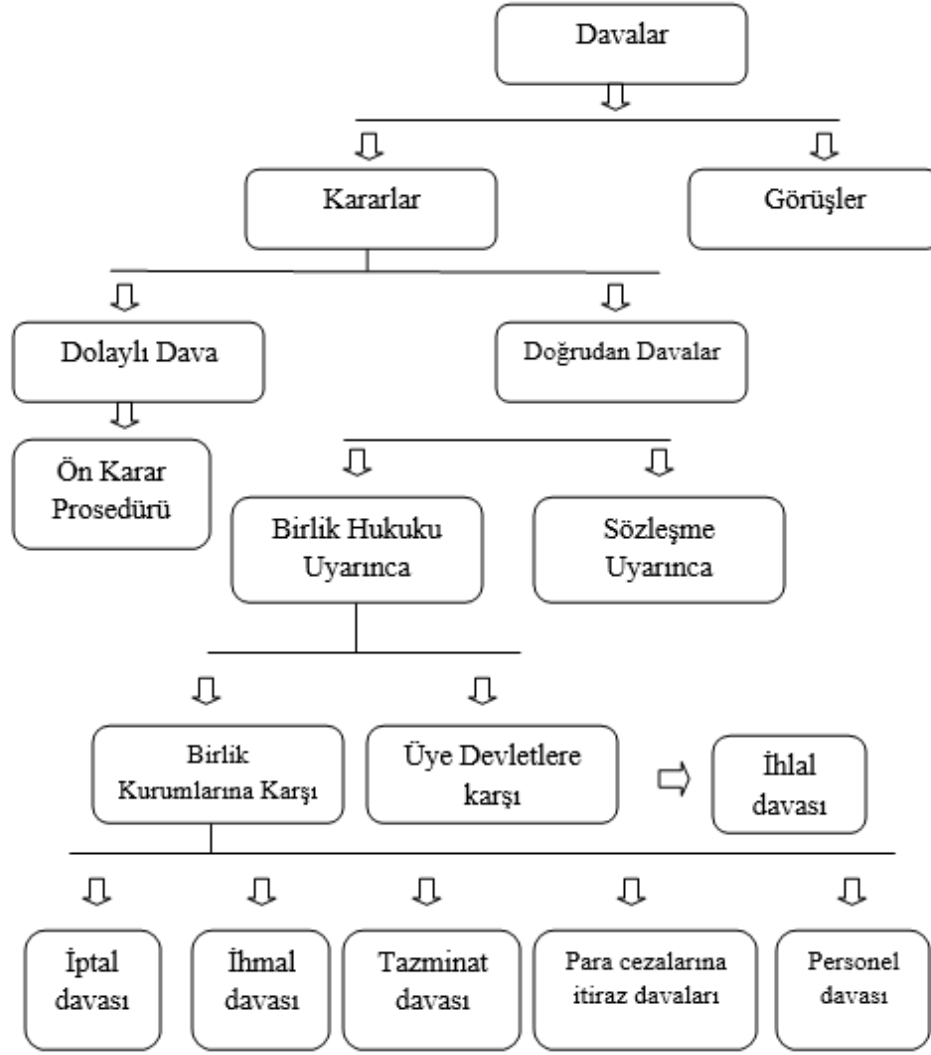
ilişkin davalar, ulusal veya uluslararası nitelikte olsa da, Divan dışında başka bir yargı tarafından bakılıp, karara bağlanamamaktadır¹⁰⁰.

ABİHA 275 maddesine göre, ABAD ortak dış ve güvenlik politikasına ilişkin hükümler veya bu hükümler temelinde kabul edilen tasarruflarının yargı denetimi dışındadır. Bu alanlara ilişkin üye devletlerin arasında çıkabilecek her hangi bir sorunların devletler hukuku prensipleriyle çözümlenmesi gerekmektedir. Ancak bu konuda açık bir hüküm olmasa da ABAD, üye devletlerarasında çıkan bir uyuşmazlıkta, kendi yargı yetkisine sunulması halinde bakmakla yetkilidir.

¹⁰⁰ Anadolu, Kerim. “Avrupa Birliği Adalet Divanı”, **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 11, Sayı 3-4, Yıl 2003. ss.361-363.

Şekil 2: Avrupa Birliği Adalet Divanının Dava Türleri ¹⁰¹.

¹⁰¹ Baykal ve Göçmen, s.220.

Bu durumların haricinde Antlaşmalarla açıkça ABAD'ın yetkisine giren dava türlerine kısaca değinelim ¹⁰².

1. Kararlar ve Görüşler ayrımı

Kurucu antlaşmalardaki yargı başlıkları kimi kriterler çerçevesinde sınıflandırılabilir. Burada Adalet Divanı; bir üye devlet, Avrupa Parlamentosu, Konsey veya Komisyonun talebi üzerine AB'nin yapmaya düşündüğü bir uluslararası anlaşmanın kurucu anlaşmaların hükümlerine uygun olup olmadığı konusunda “görüş” verir. Verilen görüş olumsuz olduğu takdirde söz konusu anlaşma veya kurucu antlaşmalarda değişiklik yapılmadıkça yürürlüğe giremez ¹⁰³.

2. Doğrudan ve Dolaylı Dava Ayrımı

Doğrudan davalar, ABAD nezdinde başlayıp sona ererken, dolaylı dava ulusal mahkemeler nezdinde başlayıp ABAD huzuruna taşındıktan sonra yine ulusal mahkeme nezdinde sona ermektedir. Buradaki tek dolaylı dava, AB hukukunun yorumu veya AB tasarruflarının geçerlilik denetimi ile ilgili olan ön karar prosedürü olmaktadır ¹⁰⁴.

Ön Karar Prosedürü ile ulusal yargı organı önünde açılan davada, yargı organı kararını tesis etmek için AB hukukunun yorumlanması veya AB organları tarafından tesis edilen tasarrufların geçerliliği ya da içeriğinin tespiti gerekli olduğu zamanlarda bu yönetime başvurulur. Bu yöntem AB hukukunda yorum davası olarak da nitelendirilir.

Birlik Hukuku'nu ilgilendiren uyuşmazlıklar, “ön karar prosedürü” çerçevesinde çözüme kavuşturmak üzere, doğrudan ABAD'ın önüne getirilememektedir. Ulusal yargı organı ilk önce bahsi edilen durumları ‘ön sorun’ veya ‘bekletici mesele’ kapsamında değerlendirerek, ön sorunu ABAD'a gönderir ve

¹⁰² Kamuran Reçber, “AB Kurucu Antlaşmaları Düzenlemeleri İtibariyle AB Üyesi Devletler Arasında Ortak Dış Politika, Güvenlik ve Savunma Konularında Bir Uzlaşma Var mı?”, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt: 35, Sayı: 3, s. 123.

¹⁰³ ABİHA md.218 (11).

¹⁰⁴ ABİHA md.267.

yorumunu bildirene kadar davayı durdurur. ABAD tarafından gelen yoruma göre davayı sonlandırır ¹⁰⁵.

Ön karar prosedürü Avrupa Birliği Adalet Divanı'nın en önemli prosedürlerden biri olduğunu söylememiz yerinde olacaktır, çünkü kararlarının çok büyük bir kısmını bu dava türü oluşturmaktadır. Birkaç üye ülke bazında örneklendirecek olursak ön karar usulüyle Avrupa Birliği Adalet Divanı'na 1972-1994 yılları arasında Belçika toplam 314 başvuru, Fransa 486, Almanya 832, İtalya 355, Hollanda 388, Danimarka 52, İngiltere ise 1972-1983 yılları arasında toplam 42 başvuru ve 1984-1993 yılları arasında toplam 120 başvuru göndermiştir. ¹⁰⁶ Ön karar prosedürü, tüm kararlarının yaklaşık yarısını teşkil etmektedir. Konumuz açısından da önemli olan, ABAD'ın temel hak ve özgürlüklere ilişkin davalardaki yorumu da ön karar prosedürü ile yapmaktadır. Şöyle ki, ABAD, 1952-1994 yılları arasında 8600'den fazla davaya bakmıştır ve bu davaların yaklaşık 2900'ü ön karar prosedürü ile Divan'ın önüne gelen davalardır ¹⁰⁷.

C. Avrupa Birliği Adalet Divanı'nın Dava Türleri

ABAD, ya Birlik kurumlarına ya da üye devletlere karşı açılacak davalara bakabilir. Üye devletlere karşı açılan tek dava, bir üye devletin AB hukuku tarafından kendisine düşen yükümlülüğü yerine getirmediği iddiası ile “*ihlal davası*” açılabilir.

İhlal davası ¹⁰⁸, Birliğe üye bir devletin Antlaşmalardan doğan yükümlülüklerine uymadığında veya gerektiği gibi yerine getirmemesi halinde, ya da birincil veya ikincil hukuka aykırı davranması durumunda açılan bir davadır. Bir başka ifadeyle bir üye devletin, AB Hukukuna ters düşen bir yasa kabul ederse ve bunu uygulamaya devam etmesi veya alması gereken bir önlemi almaktan kaçınması durumunda ihlal davası açılarak uyuşmazlığın giderilmesi sağlanır.

¹⁰⁵ Pınar Dörter, **Avrupa Toplulukları Adalet Divanı'nda Ön Karar Usulü İle Görülen Davalar**, (Yüksek Lisans Tezi) Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2008. ss.4-5.

¹⁰⁶ Hacer Adaoğlu Soykan, **Avrupa Topluluğu Hukukunun Üye Ülkelerde Uygulanmasında Ulusal Mahkemeler ve Avrupa Toplulukları Adalet Divanı İlişkisi**, Ankara Üniversitesi Avrupa Topluluk Araştırma ve Uygulama Merkezi Araştırma Dizisi No: 24. Ankara 2006, ss.181-188.

¹⁰⁷ Mehmet Hüsamettin Yücesoy, **Avrupa Parlamentosu'nun Gelişimi ve Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerindeki Rolü**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2000. s.15.

¹⁰⁸ ABİHA md.258-260.

İhlal davası yalnızca devletlere karşı açılabilir. Birliğin diğer organlarına, gerçek ya da tüzel kişilere bu davanın açılması mümkün değildir¹⁰⁹. Ayrıca Adalet Divanı ihlal davası ile ilgili bir kararında, üye devletlerin, iç hukuk düzenlemesinin AB Hukukuna uyumlu olmadığı tespit ederse, bu üye devlet bu düzenlemeyi yürürlükten kaldırmakla kalmayıp, söz konusu düzenlemeden dolayı meydana gelen zararları da gidermekle yükümlüdür¹¹⁰.

*İptal davalarında*¹¹¹ Konsey ve Komisyon tarafından kabul edilen yasalar (tüzük, yönerge, karar) AB Hukukuna ters düşmesi sebebiyle, iptali için açılan davalardır. Bu davayı açabilme hakkı üye devletlere, AB kurumlarına ve kabul edilen yasalardan etkilenen gerçek ve tüzel kişilere aittir.

Hareketsizlik davalarında ABAD tarafından, tasarrufu iptal edilen veya hareketsiz¹¹² kalmasının Antlaşmalara aykırı olduğu tespit edilen kurum, organ, ofis veya ajans, kararı doğrultusunda gerekli tedbirleri almak ve Birlik hukukuna uygun davranmaya sevk etmek için öngörülmüş bir dava türüdür. Hatta Divan'a göre hareketsizlik davasını düzenleyen hükümler ile iptal davasına ilişkin hükümler, temelde aynı hukukî sorunun farklı yöntemlerle çözümüdür. Kısacası hareketsizlik davasını düzenleyen hükümlerdeki boşluklar, iptal davasına ilişkin hükümler ile doldurmak mümkündür.

Antlaşmalardan doğan yükümlülüklerini yerine getirmeyen ülkelere AB Komisyonunun teklifi üzerine ABAD tarafından para cezaları verilebilir.¹¹³ Bu konudaki ilk uygulama Yunanistan'a karşı 2000 yılında gerçekleşmiştir. Bunun sonucu olarak Yunanistan, tehlikeli atıklara ilişkin AB yönergesini iç hukuka aktarmadığı ve uygulamadığı gerekçesiyle toplam 5.400.000 Euro para cezasına çarptırılmıştır.

¹⁰⁹ Akay, Tolunay. Avrupa Birliği Hukukunda Dava Türleri. Kasım 10,2017. <https://tolunayakay.com/avrupa-birligi-hukukunda-dava-turleri/>. (Erişim tarihi; 28.12.19).

¹¹⁰ Bozkurt, Özcan ve Köktaş, Avrupa Birliği Hukuku, 2011, ss.119-120.

¹¹¹ ABİHA md. 263-264,266.

¹¹² Çaşın Mesut Hakkı, Özgöker Uğur. Avrupa Birliği'nin Siyasal ve Ekonomik Temelleri, Arion Yayınları, İstanbul 2008, ss. 124-125.

¹¹³ ABİHA 260. maddesi

*Tazminat davalarında*¹¹⁴ üye devletler, Avrupa Birliği organ, kurum ve görevlilerinin neden olduğu zararları hizmet kusuruna bağlı olarak tazmin etmek isteyebilir.

*Para cezalarına ilişkin davalarda*¹¹⁵ ise Konsey Tüzüklerinde öngörülen para cezalarının uygulanması yönünden verilen kararlara karşı açılan davalardır.

*Personel davalarında*¹¹⁶ AB ile Birliğin personeli arasında yaşanan her hangi bir uyuşmazlığı konu alan davalardır. Personel davalarında davacılar, AB organlarında çalışan memur veya genel olarak personeldir, davalı ise AB kurumlarıdır. Genellikle davanın konusu AB'nin kabul ettiği iç düzenlemenin veya tasarrufun sonucunda zarar meydana gelmiş ise, verilen zararı kapatmakla veya yapılan işlemlerin iptaline hükmedilebilir¹¹⁷.

AYM ve AMB ile ilgili davalarda ABAD, Avrupa Yatırım Bankası ve Avrupa Merkez Bankası¹¹⁸ ile ilgili olarak hem iptal hem de ihlal davasının özel görünüşü şeklinde bazı davaları görmektedir.

Sonuç olarak Avrupa Birliği Adalet Divanı, Avrupa Birliği'nin gelişiminde, etkin bir şekilde yer almış olup, Avrupa Birliği Hukukunun üye devletlerin tamamında aynı şekilde uygulanması, yorum farklılıklarından kaynaklanan ayrılıkların ortadan kaldırılması, mevzuatın üye ülkelerin tamamında aynı zamanda ve etkili bir şekilde uygulanması amacıyla kurulmuştur. Bugünkü aşamaya gelene kadar, ABAD'ın çeşitli zorluklar içinde özellikle temel hak ve özgürlükleri koruma konusunda içtihatlar oluşturarak, AB'nin yargı denetimini tek elinde bulundurmasının zeminini hazırladı. Burada ön karar prosedürünün önemini bir kez daha altını çizmemizde fayda var, nitekim Adalet Divanı'nı, Antlaşmalarla zaman içerisinde etki alanını genişletmiş olsa da, bu amaca ulaşmak üzere en etkili ve en çok kullandığı başka etkili yol, Ön Karar Prosedürüdür. İlerleyen konularda ABAD'ı oluşturan ve bugünkü aşamaya kadar getiren adımlarını ve dava üzerinden gelişmelerini daha detaylı bir şekilde ele alacağız.

¹¹⁴ ABİHA md.268-340.

¹¹⁵ ABİHA md.261.

¹¹⁶ ABİHA md.270

¹¹⁷ Bozkurt, Özcan ve Köktaş, Avrupa Birliği Hukuku, 2001, s.124.

¹¹⁸ ¹¹⁸ ABİHA md.271.

II. AVRUPA BİRLİĞİ İLE ÜYE DEVLETLERARASINDA YETKİ PAYLAŞIMI

A. Egemenlik Sorunsalı

Tarih boyunca Avrupa'nın ciddi ekonomik güce sahip devletlerinin, kendi ulusal egemenliklerinde taviz vermekten kaçınmaları, bahsedilen ve hayal edilen "Birleşik Avrupa"nın kurulmasının İkinci Dünya Savaşı'nın sonrasına kadar ertelenmesine sebep olmuştur. Savaş sonrası ortak bir Avrupa'nın inşasına yönelik ilk adımlar, 1951 yılında altı ülke tarafından AKÇT'nin kurulması ile atılmış olduğunu daha önce belirtmiştik ¹¹⁹.

Ortaya çıkışından itibaren AB, mevcut uluslararası kuruluşlara nazaran farklı ve daha geniş yetkilerle donatılmıştır. Ancak Birlik organları'nın yetkilerinin sınırları çok açık olmaması, bu iki hukuk sisteminin çatışması sonucunu ortaya çıkabilmektedir ¹²⁰. Özellikle 1990 yılından itibaren AB'ne üye devletlerde, Birliğin yetkileri artmasıyla beraber, gittikçe ulusal egemenlik haklarını kısıtladığı yönündeki endişeleri artış göstermektedir ¹²¹. Klasik anlamda egemenlik kavramına kısaca değinecek olursak, ülkenin iç ve dış ilişkilerindeki mutlak gücünü ifade etmektedir ¹²².

Egemenlik konusunu yetki paylaşımı açısından öneminde altı çizilmesi gereken nokta, uluslararası bir anayasal düzen oluştuğunda, ulusal düzeydeki egemenlik yetkilerinin azalmasıdır. Bu azalma yasama, yürütme ve yargı yetkilerinin tümünde gerçekleşmektedir ¹²³.

Her ne kadar üye devletlerin egemenlik haklarının büyük bir kısmını "Brüksel bürokratları" tarafından istifade edilebileceği yönünde kuşkusu olsa da,

¹¹⁹ İdil Işıl Gül ve Lami Bertan Tokuzlu, **Avrupa Birliği Hukuku, Avrupa Birliği Hukuku Semineri, İsveç Başkonsolosluğu**, İstanbul 10-12 Ekim, 2002 (Türkçeye çeviren ve yayına hazırlayan), ss.26-27.

¹²⁰ Soykan Hacer Adaoğlu, "Francovich 'ten Kobler'e AT Hukukunda Devletin Sorumluluğu Prensibi" **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt54, Sayı 2, s.132.

¹²¹ Arif Köktaş, "Topluluk/Birlik İle Üye Devletler Arasında Yetki Paylaşımı: Avrupa Birleşik Devletleri Mi? Birleşik Devletlerin Avrupası Mi?", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, cilt 54, sayı 2, 2005, s. 221.

¹²² Kemal Cebeci, "Küreselleşme Bağlamında Ulus Devletin Egemenlik Gücünün Dönüşümü", **Sayıştay Dergisi**, Sayı. 71, s.27.

¹²³ Gül ve Tokuzlu, s.30.

Avrupa Birliği'nin, aslında kullanabileceği yetkileri sınırlıdır. Avrupa Birliği tarafından kullanılan her türlü yetkinin, Antlaşma ya da diğer AB ikincil yasalarında bir hukuki zemine dayanması zorunludur. Örneğin, ABA m.5/2'e göre, yetki devri ilkesi çerçevesinde Birlik yalnızca Antlaşmalarda düzenlenen hedeflerin gerçekleştirilmesi için üye devletler tarafından Antlaşmalarla kendisine verilen yetkilerin sınırları içerisinde faaliyette bulunabilir. Aynı düzenlemede Antlaşmalarda Birliğe tanınmayan tüm yetkilerin üye devletlerde kalacağı da belirtilmiştir ¹²⁴.

Birlik daha ilk başlarda politikaların birçoğunu ulusal düzeyde gerçekleştirilmiştir, nitekim Birlik kurumları, kendisine verilen yetkilerin ilk zamanlarda sınırlı olduğunun farkındaydı. AKÇT antlaşmasına göre 1958 yılında verilen *Algera v. Common Assembly* ¹²⁵ kararında ABAD, AB Antlaşması'nın "*sınırlı yetki ilkesine*" dayandığına atıfta bulunmuştur. Ancak kısa bir zaman sonra önemli ilkelerden biri olan doğrudan etki ilkesinin ortaya konulduğu *Van Gend en Loos* kararında, ABAD üye devletlerin egemenlik haklarının sadece sınırlı alanlarda vazgeçtiklerini belirterek, kendi yaklaşımını yumuşatmaya çalıştı. Nitekim önemli hususlardan diğeri ise, Birlik yetkilerinin bu kadar genişlemesi, AB üye devletlerin bu yetkilere tepkisi giderek artmıştır ¹²⁶.

AB bütünleşmesinin gerçekleştirilmesine hizmet eden *öncelik ilkesi*, ATA m.220 (günümüzde ABA m. 19) uyarınca Birlik hukukuna saygıyı sağlama görevi çerçevesinde ABAD tarafından geliştirilmiştir. ABAD kararıyla söz konusu ilkenin içeriği ve nasıl uygulanacağı belirlenmiştir ¹²⁷. Öncelik ilkesi, AB'nin kurucu antlaşmalarında yer almayan, ABAD'ın içtihatlarıyla zamanla oluşturulan bir ilkedir ve sıkça kullanacağı gibi AB hukukunun uygulanmasında en önemli ve temel ilkelerden biri haline gelmiştir. AB Anayasası'nın oluşturma aşamasında "öncelik ilkesi"ne yer verilmesi planlanmış ancak Anayasa'nın başarısızlığı üzerine bu durum gerçekleşmemiştir. Hazırlanan AB Anayasası'nın I-6 maddesinde, "Birlik Hukuku" alt başlığında,

¹²⁴ Önüt, ss.123-126.

¹²⁵ Cases 7/56, 3-7/57, *Algera v. Common Assembly* [1957-1958] E.C.R. 59.

¹²⁶ Köktaş, s. 221.

¹²⁷ Önüt, s.144.

“Anayasa ve kendilerine verilen yetkilerin uygulanması sırasında Birlik kurumları tarafından kabul edilen hukuk, üye devletlerin yasaları karşısında önceliğe sahiptir.”¹²⁸

Diğer taraftan üye devletlerin ABAD kararlarına uyma zorunluluğu vardır. ABİA 260/1.(AT 228) maddeye göre bir üye devletin Antlaşmalardan doğan bir yükümlülüğe aykırı davrandığı tespit edilirse, bu devletler ABAD kararlarının gerektirdiği önlemleri almak zorundadır. Bu zorunluluk 1958 yılından itibaren AET Antlaşmasında (m. 171) yer almaktadır. Ancak 1980’li yıllara kadar bu konuda bir ihlal davası açmak üye devletleri yaralayacağı için hassas görülmüştür ¹²⁹.

B. Egemenliklerin Sınırlandırılmasına Üye Devletlerin Tepkileri

ABAD’ın, uzun yıllardır süren çalışmaları sonucunda, Avrupa Birliği bütünleşme sürecinde önemli katkıları olduğunu gözlemlenmektedir ¹³⁰. Her ne kadar üye devletlerden yetki konusunda tepki alsa da, ABAD kararlarının büyük çoğunluğu bağlayıcı güce sahiptir. ABAD kararlarının büyük çoğunluğunun bağlayıcı olmasının temelinde iki önemli özelliği vardır: ilki ABAD kararlarının doğrudan etki doğurmaları ve ikincisi ise üye devletlerin iç hukukuyla çatışmaları durumunda Birlik Hukuku’nun üstün tutulmasıdır, diğer ifadeyle önceliği vardır. Bahsettiğimiz bu iki özelliği ABAD’ın iki farklı davada almış olduğu kararlar neticesinde içtihadı bir hüküm kazandırdığını söyleyebiliriz. Örneğin, *Costa v. Enel*¹³¹ Kararında Birlik Hukuku’nun *öncelik ilkesini*, *Van Gend en Loos*¹³² kararında ise Birlik Hukuku’nun *doğrudan etkililiğini*, üye devletler karşısında tesis etmiştir. Üye devletlerin egemenlikleri artık sınırlanmış olduğunun bu iki davada açık bir şekilde görmeye başlıyoruz. Ayrıca Birlik Hukuku’nun üstünlüğü fikrinin içtihadı yollarla

¹²⁸ İlhan Aras, “Avrupa Birliği Hukukunun Öncelik İlkesi”, *Sayıştay Dergisi*, Sayı: 99/Ekim-Aralık 2015,s.20.

¹²⁹ Işıl Özkan, *Avrupa Birliği Kamu Hukuku*, Seçkin Yayıncılık, Birinci Baskı, Ankara Kasım-2011.s.265.

¹³⁰ Bozkurt, Özcan ve Köktaş, *Avrupa Birliği Hukuku*, 2001 s.84.

¹³¹ Case 6/64 (1964) Costa/Enel.

¹³² Case 26/62, Van Gend en Loos v. Nederlandse Administratie der Belastingen [1963] E.C.R.1.

yerleşmesinde ABAD'ın 1978 tarihli *Simmenthal*¹³³ ve 1990 tarihli *Factortame*¹³⁴ kararlarının da önemli bir katkısı olmuştur¹³⁵.

AB Hukuku için önem teşkil eden, yukarda bahsettiğimiz ilkelerin davalarla ABAD tarafından içtihadî hüküm kazandırması kolay olmamıştır. Bu bağlamda Avrupa Birliği hukuku ile ulusal hukuk çatışması durumunda ABAD'ın hangi hukuku uygulayacağını, İtalyan Anayasa Mahkemesi *Costa v. ENEL*¹³⁶ davasını incelememizde faydalı olacaktır. Nitekim bu davada Anayasa Mahkemesi ABAD'ın öncelik ilkesine ilişkin katı duruşu ve ulusal hukukla çatışma durumunda Birlik Hukuku'na öncelik verilmesi gerektiği kararlarda belirtse de, bu kuralının uygulanmaması gerektiğini savunmuştur.

Costa v. ENEL davasında İtalyan Anayasa Mahkemesi verdiği kararında Birlik lehine egemenlik haklarının sınırlandırılmasının İtalyan Anayasası'nın 11 maddesinde bahsedilen "... diğer devletlerle karşılıklılık esasında, gerekli egemenlik haklarının kısıtlanmasını kabul eder..." ifadesine dayandırmıştır ve kararına bu maddeyi esas göstermiştir.

Ancak her ne kadar da bahsi geçen madde egemenlik haklarının sınırlandırılmasına imkân tanısa da, İtalyan Anayasa Mahkemesinin, bu maddeye verdiği yorumunda, uluslararası örgütlerin oluşturduğu içtihatların ya da hukukun, üye ülkelerin iç hukuktaki yeri arasında herhangi bir ilişkinin olmadığını savunmakta¹³⁷.

Davanın içeriğini geçmeden önce, *Costa/ENEL* davasının esas konusu, Birlik hukuku kuralları ile ulusal hukuk kuralları aynı alanda üye devletlerde de uygulanmasından ortaya çıkmıştır. Zaten söz konusu kuralların aynı anda uygulanması davaya konu olayda çatışma sorununu ortaya çıkarmıştır ve bu sorun öncelik ilkesi çerçevesinde çözümlenmiştir¹³⁸. Dava içeriğine gelince, İtalya'da Edison Volta Şirketi devletleştirilerek, ENEL işletmesi tekel haline getirilince,

¹³³ Case 106/77, [1978], *Amministrazione delle Finanze dello Stato v. Simmenthal SpA*. ECR 629.

¹³⁴ Case 213/89 R [1990], *Factortame* ECR I-2433.

¹³⁵ Muzaffer Akdoğan, "Avrupa Birliği ve Birlik Üyesi Devletler Arasında Egemenlik İlişkisi", **Uluslararası Hukuk ve Politika**, Cilt 6, Sayı: 24, 2010.s.66.

¹³⁶ Case 6/64 (1964) *Costa/Enel*.

¹³⁷ Aslı Bilgin Azime, **Avrupa Birliği Hukukunun Önceliği İlkesi Kapsamında Avrupa Birliğinde Temel Hak Koruması**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2011, ss.41-42.

¹³⁸ Önüt, s.145.

davacı olan Edison Volta hissedarı Flamino Costa, devletleştirme kanunu'nun hem İtalya Anayasası hem de AET Antlaşması'nın maddelerine aykırı olduğunu ileri sürmüştür. Milano Sulh Yargıcı davayı Anayasa Mahkemesi'ne götürmüş, ancak Mahkeme İtalya Anayasası'nda AB hukukunun önceliğini tanıyan her hangi bir maddenin olmadığı gerekçesiyle davayı reddetmiştir. Bunun üzerine, Milano Sulh Yargıcı ön karar prosedürü kapsamında ABAD'tan konuyla ilgili yorum yapması talebinde bulunmuş. Milano Sulh Yargıcı, ABAD ön karar prosedürü çerçevesinde verdiği 04.05.1966 tarihli kararında, İtalya'nın devletleştirme kanununu AET Antlaşması'nın 37/II maddesine¹³⁹ aykırı bulmuş, uygulanmamasına karar vermiştir. Böylelikle ABAD, Birlik Hukuku'nun “*önceliği ilkesini*” ilk defa Costa/Enel kararında uygulamıştır¹⁴⁰. ABAD öncelik ilkesine vurgu yaptığı kararında Birlik Hukuku'nun önceliğini Birliğin kendine özgü yapısına ve özellikle de doğrudan etki, yetki devri kavramları ile Birlik hukuk düzeninin birliğine dayandırmıştır¹⁴¹.

Birlik Hukuku'nun üstünlüğü fikrinin içtihadi yollarla yerleşmesinde ABAD'ın 1978 tarihli Simmenthal ve 1990 tarihli Factortame kararlarının önemli bir katkısı olduğunu yukarıda belirtmiştik. ABAD'ın, 1978 yılında Simmenthal kararına¹⁴² konu olan olayda, İtalyan yasası ile Topluluk tüzüğü ve Antlaşma arasında çatışma söz konusudur. Divan söz konusu kararında:

“(…)Topluluk hukukunun üstünlüğü ilkesine uygun olarak, biryandan Antlaşmanın hükümleri ve kurumların doğrudan doğruya uygulanabilir tedbirleri ile öte yandan üye devletlerin ulusal hukuku arasındaki ilişki öyledir ki, bu hükümler ve tedbirler, sadece yürürlükteki ulusal hukuktaki bunlara aykırı hükümleri otomatik olarak uygulanamaz hale getirmez, aynı zamanda her üye devletin ülkesinde uygulanabilir olan ulusal hukukun ayrılmaz bir parçası oldukları ve ondan önce geldikleri ölçüde, Topluluk hükümleriyle bağdaşmayacak yeni ulusal yasa tedbirlerin geçerli biçimde kabulünü de imkânsız kılar ... ”. ifadelerine yer vermiştir¹⁴³.

¹³⁹ AET, Madde 37/II içeriği; İşbu Madde hükümleri, bir Üye Devletin, dolaylı yada dolaysız biçimde hukuken yada fiilen, Üye Devletler arasında ithalat ya da ihracatı denetlemek, yönlendirmek veya önemli ölçüde etkilemek için yararlandığı bütün kuruluşlarına uygulanır. Bu hükümler, bir Devletin, yönetimini başkalarına bıraktığı tekellerde de uygulanır.

¹⁴⁰ Aras, s.22.

¹⁴¹ Önüt, s.145.

¹⁴² Case 106/77, Amministrazione delle Finanze dello Stato v. Simmenthal SpA., [1978] ECR 629.

¹⁴³ Serap Yazıcı, “Avrupa Birliği Süreci:Ulus Devletten Ulusüstü Devlete Geçişte Hukuk Devletinin Değişen İçeriği”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 54, No 4, 2005.s.103.

Simmenthal davası öncelik prensibinin ulusal hukuk sistemine getirdiği değişiklikleri açısından önemli bir davadır ¹⁴⁴. Nitekim ABAD *Simmenthal* kararı ile, üye devletlere, üç hukuklarında değişikliklik ya da kanun kabul etmeden önce Birlik Hukuku'nu dikkate alması gerektiğini belirtmiş.

Ayrıca *Simmenthal* kararı Birliğe üye devletlerin anayasal düzenlerinde yarattığı iki önemli hukuki sonuca sahiptir. Bunlardan ilki, Birlik Hukuku'nun iç hukuka üstünlüğünün bir kez daha vurgulanması, ikincisi ise, üye ülkelerin egemenliğini Birliğe devri şeklinde yorumlanabilir.

Bu problemin ortaya çıktığı bir diğer ülke ise Almanya olmuştur. Bu durumda Almanya'nın *Kreil* davasını ¹⁴⁵ konumuz açısından isabetli olacaktır. Bu davada Davacı Tanja Kreil, enerji elektroniği alanında eğitim almış ve bu eğitimi sonucunda Alman Silahlı Kuvvetleri'ne uzman olduğu alanda çalışmak üzere başvurmuştur. Kreil'in başvurusu Alman kanunları uyarınca kadınların silahlı hizmette bulunamayacağı gerekçesiyle reddedilmiştir. Bunun üzerine Kreil, Hannover İdare Mahkemesi'ne bu işlemin reddine ilişkin karşı iptal davası açmış ve gerekçe olarak işlemin 76/207 sayılı cinsiyet ayrımcılığını yasaklayan Birlik yönergesi ile uyuşmadığını ileri sürmüştür ¹⁴⁶.

Kreil davasındaki hukuksal sorunun kökleri, Alman Anayasasının 12, maddesine dayanmaktadır. Davanın görüldüğü tarihte, Anayasanın 12a maddesinin 4. fıkrasında şu düzenleme yer alıyordu: *“Savunma halinde, sivil hastane ve sağlık merkezlerindeki ya da bölgesel askeri hastane teşkilatındaki sivil hizmet ihtiyacı gönüllülerce giderilemezse, kadınlar onsekiz yaşından başlayarak elli beş yaşın sonuna kadar, bir kanunla bu çeşit hizmetlere çağrılabilirler. Ancak hiçbir şekilde silahlı hizmet göremezler”*.

Hannover İdare Mahkemesi, Alman Anayasasının bu hükmü kadınları korumaya yönelik olduğunu ve Alman ulusal savunma politikası ile birebir ilişkili olduğundan Birliğin yetkisinin olmadığını belirterek, ABAD'a ön karar prosedürü yoluyla konu hakkında görüşünü almak üzere başvur. Bunun üzerine ABAD verdiği kararda üye ülkelerin kamu güvenliğini temin etme yetkisini tanımakta, ancak kanunen uygulan bu yasağının cinsiyete dayalı ayrımcılık için haklı bir sebep olarak

¹⁴⁴ Adaoğlu, s.64.

¹⁴⁵ Case 285/98, (2000), Tanja Kreil v Bundesrepublik Deutschland, ECR I-69.

¹⁴⁶ Saygın, s.53.

görülmediğini belirtir ve bu yasakla kadınları Silahlı Kuvvetlerin dışında tutarak orantılılık ilkesi uyuşmadığı kararını verir ¹⁴⁷. Bu dava ile Adalet Divanı'nın, Alman ulusal yasasıyla çatışan bir durumda son sözü söylediği gözlemlenmiştir ve mevcut kanun, Alman hükümetinin gerekçelerine rağmen Kreil lehine değiştirilmiştir. Böylelikle AB hukuku ile ulusal hukukun çatışması, Alman Anayasası'nın değiştirilmesi ile sonuçlanmıştır.

Ayrıca burada dikkat çekilmesi gereken husus, ABAD'ın başlarda yaşadığı çekimserliği ve pasifliği geride bırakarak, temel hak ve özgürlükler konusunda üye ülkelerle olası çatışma durumunda “*öncelik ilkesi*”nden hareket ederek Birlik düzeyinde kesin kararlar alabilmesidir.

ABAD'ın öncelik ilkesine COSTA/Enel kararından verdiği karardan sonra, bir başka davası olan Internationale Handelsgesellschaft mbH¹⁴⁸ ile tekrar değinmiştir. Internationale Handelsgesellschaft mbH kararına konu olayda Alman Anayasası ile Topluluk Tüzüğü arasında çatışma söz konusudur. Ulusal mahkeme hem ön karar istemiyle ABAD'a, hem de Birlik Tüzüğü'nün anayasaya uygunluğunun denetlenmesi amacıyla Federal Anayasa Mahkemesine başvurmuştur ¹⁴⁹. ABAD konu hakkında yaptığı inceleme sonucunda, AB hukukunun geçerliliğinin üye ülkelerin ulusal yasalarına uygun olup olmadığı hakkında denetleme yapması AB hukukunun gücünü olumsuz etkileyeceğini ve sistem içinde tıkanmaya sebep olacağını belirterek, üye ülkelerin kendi ulusal anayasalarına uygunluk denetiminin dışında tutulmasına karar vermiştir ¹⁵⁰.

Ancak, Alman Anayasa Mahkemesi, ABAD'ın görüşlerine katılmayıp Konsey Tüzüğü'nün Alman Anayasası'nda olan temel haklara aykırı olduğunu belirtmiştir. Alman Mahkemesinin verdiği bu karar, ABAD ile Birliğe üye bazı ülkelerin mahkemeleri arasında bir gerilime sebebiyet vermiştir.

ABAD'ın AB normlarının “anayasal denetim”in dışında tutulmasına yönelik kararı, yine aynı mahkemeler tarafından ilk başta olumsuz karşılsa da, ABAD bu konu hakkında kesin görüşünden geri adım atmayarak, AB hukukunun önceliğinin

¹⁴⁷ Oder, Bertil Emrah. “Avrupa Birliği'nde Çok Merkezli Anayasacılığın Yapısal Sorunları: Yetki Çatışmaları ve İkincilik İlkesi Işığında Türkiye İçin Karşılaştırmalı Gözlemler”, 2005.s.16. http://www.anayasa.gov.tr/files/pdf/anayasa_yargisi/anyarg22/bertil.pdf (ErişimTarihi: 11.03.2019).

¹⁴⁸ Case 11/70 (1970) Internationale Handelsgesellschaft mbH.

¹⁴⁹ Önüt, s.146.

¹⁵⁰ Adaoğlu, s.62.

üye ülkelere sunulan bir tercih olmadığını, aksine yüklenmiş bir sorumluluk olduğunu net bir şekilde vurgulamıştır¹⁵¹.

Benzer bir kararlilikla, Van Gend en Loos¹⁵² kararında Adalet Divanı, Birlik hukuk kurallarının üye devletler karşısında doğrudan etkili olduğu yönünde karar almıştır. Böylece, Birlik hukuku, üye devletlerde iktidar yetkilerinin kullanımında iç hukuk kuralları kadar sınırlayıcı bir role sahip olmuştur¹⁵³.

Davaya konu olan olayda, Van Gend en Loos adlı bir Hollanda taşıma şirketi, Almanya'dan Hollanda'ya bir miktar kimyasal maddeyi ithal ederken, daha önce %3 vergi öderken, Hollanda'nın 1960 yılında kabul ettiği yeni ulusal gümrük tarifesiyle %8 vergi ödemek zorunda bırakılmış. Bunun üzerine *Van Gend en Loos* şirketi, Hollanda ulusal gümrük tarifesinin Birlik Hukukuna aykırı olduğunu öne sürerek ve Birlik Antlaşması'nın 25 maddesi (ABA, m.28) hükümlerini dayanarak dava açmıştır. Söz konusu Birlik Antlaşması'nın maddesine göre, *“Üye devletlerin kendi aralarındaki ithalat ve ihracatta, yeni gümrük vergileri ve eş etkili yükümlülükleri artırmaktan kaçınmalarını ve karşılıklı ticari ilişkilerinde halen uygulanan oranı yükseltmeyecekleri”* öngörülmüştür. Hollanda mahkemesinin ABAD'tan yorum talep ettiği davada, ABAD ABA 25'inci md.'sinin doğrudan uygulanabilir ve bireyler için de hak yaratabileceğine karar vermiştir.

Birlik Hukuku ile üye ülkelerin ulusal hukukları arasında çatışma olması durumunda, beklemeksizin Birlik hukuku normları tercih edilecektir. Gerek Birliği kurucu antlaşmaların gerekse ABAD'ın Birlik Hukukuna üstünlük tanıyan 1963 tarihli Van Gend en Loos¹⁵⁴ kararı, 1964 tarihli Costa/ENEL¹⁵⁵ ve 1978 tarihli Simmenthal kararı 19 y.y.'da kurulan ulus devletin sahip olduğu egemenlik yetkilerini Birliğe devredilmesini açık bir şekilde görüyoruz¹⁵⁶.

Gördüğümüz gibi, ulusal ve uluslararası hukuk açısından devletlerin ABAD ile yetki paylaşımı konusunda bazen sorun çıksa da, üye devletlerin klasik egemenlik anlayışından uzaklaştığını ve egemenlik yetkilerinden tamamen olmasa da paylaşma yoluna gittiği bir dönem yaşanmaktadır. Böylelikle Avrupalı devletleri

¹⁵¹ Adaoğlu, s.63.

¹⁵² Case 26/62, Van Gend en Loos v. Nederlandse Administratie der Belastingen [1963] E.C.R.1.

¹⁵³ Bozkurt, Özcan ve Köktaş, Avrupa Birliği Hukuku, 2001, s.225.

¹⁵⁴ Case 26/62, Van Gend en Loos v. Nederlandse Administratie der Belastingen [1963] E.C.R.1.

¹⁵⁵ Case 6/64 (1964) Costa/Enel.

¹⁵⁶ YAZICI. ss.104-.105.

egemenlik haklarını bir kısmını bir üst AB'ne kendi anayasal iradeleriyle devretmesi sonucunda AB ulusüstü kuruluş olmasının zemininin hazırladı. Dünya genelinde, AB gibi ulusal egemenliklerinin bir kısmının devri sonucunda, benzer başarıyla ulaşan başka örnek bir ulus-üstü kuruluşun olmadığı konusunda tereddüt yoktur. Ayrıca AB'nin gözden kaçırılmaması gereken en önemli özelliklerinden diğeri ise ulus devletlerin, egemenliklerin bir kısmını devrettiği Birliğin içerisinde dostane varlıklarını sürdürmeye devam ediyor olmasıdır ¹⁵⁷.

III. AVRUPA BİRLİĞİ ADALET DİVANI'NIN KARARLAR ÜZERİNDEN GELİŞİMİ

A. 1970'lere Kadar Temel Hak ve Özgürlükler Konusunda ABAD

Avrupa'nın bütünleşmesi Paris Antlaşmasıyla ile başladığı ve ardından 1950 yılların sonlarında Roma Anlaşmasıyla devam ettiği çalışmamızın önceki konularında bahsetmiştik¹⁵⁸. Nitekim ABAD'ın temel hak ve özgürlükleri denetimi, tarihin sonraki dönemlerinde başlamıştır.

Her ne kadarda ABAD Birlik Hukuku'nun birliğini sağlamakla görevli ve söz konusu hukukun yorumunu tekeli de elinde bulundurmasına rağmen, AB tasarruflarının temel haklara ve özgürlüklere uygunluğunun denetimini 1960'ların sonlarına kadar yapmaktan kaçınmıştır ¹⁵⁹. Bunun en büyük örneği Divan'ın 1959 yılında karar verdiği Stork davasıdır.¹⁶⁰ Bu, davada Divan Yüksek Otorite'nin kömür satışına ilişkin verdiği kararı, Alman Anayasası'nın ilkelerine ters düşmesi olmuştur. Davanın başka önemli tarafı ise, Adalet Divanı karşısına temel haklar konusu ilk Stork davası ile gelmiş olmasının yanında, Divan bu davada çekingen bir tutum sergileyerek verdiği karar ile yetkisi dâhilinde olmadığını belirtmektedir. Ayrıca Divan bu konuda Alman Anayasası'nın temel hak ve özgürlüklere uygunluğunun

¹⁵⁷ Akdoğan, s.73.

¹⁵⁸ Pelin Aktoprak, "Lizbon Antlaşması Sonrası Avrupa Birliği Adalet Divanı Bakımından Temel Hakların İncelenmesi", **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Prof. Dr. Şeref Ertaş'a Armağan, C. 19, Özel Sayı- 2017, s. 3036.

¹⁵⁹ Williams, p. 146.

¹⁶⁰ Case1/58, (1959), Stork v. High Authority, ECR 17.

bakımından denetimi konusunda kendisini yetkili görmediğini belirterek, Birliğe özel bir temel hak anlayışının varlığına yer vermemiştir ¹⁶¹.

ABAD'ın temel haklar konusunda ulusal hukukları denetlemekten 1960'ların sonlarına kadar çekingen davranması ¹⁶² devam etmekle beraber denetlenmesi görevini ulusal hukuklara bıraktığı söylenebilir. Örneğin 1964 tarihli Sgarlata Kararı'nda İtalyan Anayasası'nın Birlik tüzüklerine uyup uymadığı ve Birlik hukukuna aykırılığı iddiasını temel haklar yönünden incelemeyi reddetmiş, hatta böyle bir başvuruyu kişi bakımından (ratione personae) kabul edilemez bulmuştur.

B. ABAD'ın Stauder v. Ulm Kararıyla Temel Hak ve Özgürlüklerin Gelişimi

ABAD zaman içinde tutumunu ve çekingenliğini değiştirerek temel hakların ve özgürlüğün korunmasında güçlü ve belirleyici bir rol alma yolunda emin adımlarla ilerlemeye başlamıştır. Bunun en önemli nedenlerden biri, AB kurumlarının eylem ve işlemlerinin giderek artan biçimde bireylerin temel hak ve özgürlüklerini ilgilendiren alanlara da etki etme ihtimalinin mevcudiyetidir ¹⁶³.

1. Stauder v. Ulm Kararı

İçtihadı gelişiminin ilk adımları sayılabilecek karar, 1969 yılında verdiği Stauder v. Ulm kararıyla ¹⁶⁴, temel hak ve özgürlükleri AB düzeyinde koruma sağlanmasına yönelik içtihadının temellerini atmıştır. Dava ABAD'ın temel hak ve özgürlükleri koruma bakımından ilk adımını taşıdığı için, davanın konusuna değinmekte fayda var. Davanın konusu, üye devlet vatandaşlarına bedava tereyağı dağıtımından faydalanması için kişinin fakir durumda olduklarını belgeleme şartına bağlanmasıdır. Kısaca fakir durumunda olan bir kişi, isim ve adresinin bulunduğu bir

¹⁶¹ Saygın, s.33.

¹⁶² Ayhan Döner, **İnsan Haklarının Uluslararası Alanında Korunması ve Avrupa Sistemi**, Birinci Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, Ocak 2003, s.119.

¹⁶³ Ahmet Ozan Değer, **Avrupa Toplulukları Adalet Divanı ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Arasında Yargı Yetkisinin Kullanılmasında İşbirliği**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008.ss.21-22.

¹⁶⁴ Case 29/69, (1969), Stauder v. City of Ulm, ECR 419.

belgenin doldurması karşılığında indirimli tere yağıdan faydalanma hakkına sahip olacak. Nitekim Eric Stauder adındaki vatandaş, isim bildiriminin karşılığında yardımdan faydalanmayı Federal Alman Anayasası'nın "insan onuru"nu koruyan 1. maddesine ve "eşitlik" ilkesini koruyan 3. maddesine aykırı olduğu iddiası ile Anayasa Mahkemesi'nin önüne taşıdığı bir Komisyon Kararı'dır. Eric Stauder söz konusu bu uygulamanın kaldırılmasına ve geçici tedbirin alınması için Stuttgart Mahkemesi'ne başvuruda bulunur. Bunun üzerine Stuttgart Mahkemesi, başlatılan bu uygulamanın Birlik hukukuna uygunluğunun olup olmadığı hakkında tereddüttü nedeniyle ABAD'da ön karar yoluyla konu hakkında görüşünü talep etmiştir.

Bu kararın önemli noktalarından birisi ise, Divan'ın Birlik Hukuku'nun önceliği ve bir örnekliği ilkesinin Birliğe üye ülkelerinin hukukuyla karşı karşıya geldiği durumlarda, temel haklar konularındaki herhangi bir uyuşmazlıkların Divan'ın yetki alanının içerisinde olduğunu göstermiş ve böylelikle öncelik ilkesini güvence altına almıştır ¹⁶⁵.

2. Internationale Handelsgesellschaft Kararı

ABAD, temel haklara ilişkin tutumunu daha sonraki kararlarıyla geliştirerek güçlendirmeye devam etmiştir ve bu konuda önemli kararlardan biri de Internationale Handelsgesellschaft kararıdır ¹⁶⁶. Divan, Stauder kararında ortaya koymuş olduğu içtihadını tekrarlayarak, temel haklara saygı gösterilmesini, Divanın saygıyı sağlamakla yükümlü olduğu hukukun genel ilkelerinin ayrılmaz bir parçası olduğunu yeniden vurgulamıştır. Fakat Stauder kararından farklı olarak Divan, ilk defa bu kararıyla ulusal anayasalardaki temel haklar koruma sistemlerine atıfta bulunarak Birliğe özgü temel haklar korumasıyla üye devletlerin ortak anayasal gelenekleri arasında bağlantı kurmuştur ¹⁶⁷.

¹⁶⁵ Williams, p.151.

¹⁶⁶ Case 11/70 (1970) Internationale Handelsgesellschaft mbH.

¹⁶⁷ Döner, s.120.

3. Nold Kararı

ABAD'ın bir başka önemli adımı 1974 yılında Nold Kararı¹⁶⁸ ile atılmıştır. Davanın konusu, Ruhr bölgesinde bulunan şirketlerin büyük bir kısmının, satış koşullarındaki her türlü değişiklik için Komisyon'dan izin alma gerektiği ve Ruhrkohle AG bünyesinde tek bir şirket altında toplanmalarını öngören Komisyon Kararı'dır. Ruhrkohle AG, Komisyon'a başka şirketlerden uygun koşullarda alım yapmasına kolaylık sağlayacak bir izin için başvuruda bulunur. Başvurunun kabulü sonrası, bir başka şirket (Davacı), bu durumdan olumsuz bir şekilde etkilenir ve Birlik Hukuku'nun da güvence altına aldığı temel hak ve özgürlüklerinin ihlal edildiğini iddia eder. Mahkemeye başvurusunda kendisine ayrımcılığın yapıldığını iddia etse de, Divanın ayrımcılık iddiasını reddedilmiştir. Nitekim Divan kararında temel hak ve özgürlüklere, anayasal geleneklere ve hukukun genel ilkelerine göndermeler yapmış. Ancak bu göndermeler ile sınırlı kalmayıp, mülkiyet hakkını koruma altına alınması ve insan haklarının korunmasıyla ilgili üye devletlerin taraf oldukları sözleşmeler ve uluslararası belgelerin, Birliğin hukuk düzeni için “yol gösterici” olduğunu vurgulamış ve uluslararası hukuk ve uluslararası insan hakları hukuku belgelerinin, Birlik hukuku için dayanak teşkil edebileceğini ifade etmiştir.

4. Rutili Kararı

ABAD'ın “sınırlamanın sınırı” nı belirlemek için verdiği bir başka önemli karar ise 1975 tarihli Rutili Kararıdır¹⁶⁹. Davaya konu olan, İtalyan vatandaşı Rutili'nin 1970'de Audun-le-Tiche'de çalıştığı dönemde sendikal ve siyasi etkinliklerde bulunmasından sonra, İçişleri Bakanlığı'nın Birliğe üye ülkelerin vatandaşları “kamu düzeni” ni sarsacak her hangi bir eylemleri söz konusu olduğunda, verilen ikamet belgeleri sınırlı süreli olacağına dair kararına itirazda bulundu. Paris İdare Mahkemesine gelen davada iptal kararının istenmesi üzerine, Mahkeme ABAD'tan konuyla ilgili yorumunu talep etmiş. ABAD, kamu düzenine dair önlemler söz konusu olduğunda, “sınırlamanın sınırı” belirlenirken vatandaşların

¹⁶⁸ Case 41/73, Nold v. Commission [1974], ECR 491.

¹⁶⁹ Case 36/75, Roland Rutili, v. Minister For The Interior, [1975] ECR 1219.

kişisel durumların da göz önünde bulundurulması gerektiğini belirterek, sendikal etkinliklerde bulunma hakkına sahip üye devlet vatandaşlarının eşit muamele görme hakkına da sahip olduğunu ve bu hakkın sırf “kamu düzeni ” ni sarsacağı endişesiyle sınırlandırılmaz olduğunu dile getirmiştir. Kararın bir başka önemli noktası ise ABAD’ın AİHS’nin 8.9.10.11. maddelerine ve ek 4 No’lu Protokol’ün kendisine de yaptığı gönderme ile temel hak ve özgürlüklere kamu düzeni nedeniyle ile getirilecek her hangi bir kısıtlama, AİHM’nin “demokratik bir toplumda gerekli olma” koşulu çerçevesinde gerçekleştirilmesi gerektiğinin altını çizdi.

5. Defrenne Kararı

ABAD’ın ayrımcılık ve eşitlik ilkesine değindiği bir başka önemli kararı 1976 tarihli Defrenne Kararı’dır ¹⁷⁰. Davanın konusu bir Havayolu Şirketi’nde çalışan ve uçuş hostesi olan Defrenne’in, meslektaşı ile aynı işi yapmasına rağmen daha az ücret almasıdır. Bunun üzerine ücretlendirmede ücret farklılığı nedeniyle ayrımcılık yapıldığı ve eşitlik ilkesinin ihlal edildiği gerekçesiyle ile tazminat davası açmıştır. ABAD’ın önüne gelen dava, eşit işe eşit ücret uygulamasının, ayrımcılık yasağını ve eşitlik ilkesini ihlal ettiğini, Birlik hukuku tarafından geliştirilen bu hakların ulusal hukuklarca da korunması gerektiğini vurgulamıştır. Böylelikle Divan’ın, hem kadın ve erkek işçilerin eşit ücret sorununu çözüme kavuşturuyor, hem de üye devletlerin ulusal hukuklarında ABAD’ın güvence altına aldığı hakları uygulamasını sağlıyor ve Birlik Hukuku’nun “doğrudan etki” yaratmasının zeminini hazırlamış oluyor¹⁷¹.

6. Macarthys Ltd v Smith Kararı

Defrenne kararıyla benzer olan bir diğer karar ise Macarthys Ltd v Smith davasıdır. Macarthys Ltd v Smith davasına¹⁷² genel hatlarıyla değinecek olursak, Macarthys firmasının depo biriminde görev yapan ve haftalık 60 pound alan eski

¹⁷⁰ Case 43/75 Defrenne v.Sbena (No:2) [1976] ECR 445.

¹⁷¹ Değer, s.26.

¹⁷² Case 129/79,(1980), Macarthys Ltd v Smith.

müdürünün ayrılmasıyla yerine Wendy Smith, aynı işi yapmasına rağmen, 50 pound almasıdır. Ancak ilgili ödeme yasasında aynı iş ve statüde çalışan kadın ve erkeğe ödenen miktarın aynı olması gerektiği belirtmesine rağmen, Firma, çalışma saatlerindeki farklılıkları gerekçe göstererek, yasaya aykırı olmadığını şeklinde kendisini savunmuştur. İlgili mahkeme Roma Antlaşması'nın 119. Maddesi ise eşit işe eşit ücret ilkesinin bulunduğunu ve Birlik Hukuku'nun önceliği olduğu bilse de, yine de Adalet Divanı'ndan görüş talebine etmiştir. Adalet Divanı davayla ilgili verdiği kararda, madde 119¹⁷³ kapsamında doğrudan uygulanabilirliğinin, davanın esası bakımından doğru olduğunu vurgulayarak Wendy Smith lehine davayı karar vererek sonuçlandırmıştır ¹⁷⁴.

7. Hauer Kararı

Divan'ın, 1979 tarihli Hauer Kararı'nda¹⁷⁵ değindiği hususlar bağlamında diğer davalara içinde başka öneme sahiptir. Davanın konusu Konsey tarafından şarap üretimi için yeni bağ ekimine getirilen yasak ve Hauer isimli vatandaşın yasağa olan itirazdır. Dava Alman İdare Mahkemesi'nin önüne geldikten sonra, ABAD'a gönderilerek yorum talebi istenilir. Hatırlayacak olursak ABAD Rutili Kararında “sınırlamanın sınırı”nı belirlerken temel hak ve özgürlükler konusunda “kamu düzeni”nin sarsılacağı endişesiyle sınırlandırılmaz olduğunu belirtmişti. Ancak bu davada Divan mülkiyet hakkının Birliğe üye devletlerinin anayasalarınca güvence altına alındığını belirtir, nitekim hem AİHS olsun hem de üye devlet anayasaları uyarınca mülkiyet hakkının “kamu yararı” ölçütüyle sınırlandırılabilceğini vurgulamıştır. Buna ilaveten ABAD, ticari hakların üye devletlerin anayasalarında ve uluslararası insan hakları belgelerinde güvence altına alınması bu hakkın sınırsızca genişletilebilir anlamına gelmediğinin altını çizmiştir. Ancak burada ABAD'ın temel hak ve özgürlükler konusuna değinirken AİHS'ye ek 1 No'lu Protokol'ünün m.1. yaptığı açık gönderme oldukça önemlidir. Nitekim burada ABAD AİHS'nin hükümlerini “Birlik standardı” olarak kabul edildiği şeklinde yorumlanmıştır. Ayrıca

¹⁷³ Madde 19;-Her Üye Devlet ilk aşama boyunca, aynı iş için kadın ve erkek işçilere eşit ücret ödenmesi ilkesinin uygulanmasını temin eder ve daha sonra bu uygulamayı sürdürür.

¹⁷⁴ İlker Erdem Mutlu, Topluluklar Hukuku İnsan Hakları Yargılamasına Farklı Bir Bakış Açısı: Birleşik Krallık'tan (UK) Görünüm, **Ankara Barosu Dergisi**, 1998/3.s.88.

¹⁷⁵ Case 46/79, Hauer v. Land Rheinland-Pfalz [1979], ECR 3727.

bu kararın bir diğ er önemli noktası, kararda 1977 tarihli Ortak Bildirge’ye ve Bildirge’nin önemine yapılan vurgudur ¹⁷⁶.

Başlarda, Sgarlata ve Stork kararlarında, temel haklar yönünden incelemeyi reddetmesi ve temel hak ve özgürlükleri koruma görevini ulusal hukuka bırakan ABAD, geçen süreç içinde çekingenliğini değiştirerek, Stauder, Nold, Rutili, Defrenne, Macarthus ve Hauyer gibi kararları ile temel hak ve özgürlükleri korumasında, içtihadını geliştirerek, kendisini bu hakların korunmasında ve denetlenmesinde merkezi yere yerleştirmiştir.

IV. ABAD KARARLARINDA AİHS’NİN YERİ

Uluslararası Antlaşmalar ile uluslararası örf ve adet kuralları uluslararası hukukun esas şekli kaynaklarındandır. Avrupa Birliğinde ise, Adalet Divanı tarafından tanınan Birlik Hukuku’nun genel ilkeleri, Birliğin taraf olduğu uluslararası antlaşmalar, antlaşmaların ekleri ve protokoller, Konseyin bazı düzenlemeleri,  ye devletlerin ortak anayasal gelenekleri ve AİHS ve AİHM kararlarıdır ¹⁷⁷.

Divan’ın AİHS ile kurduğu ilişkiyi tezin önceki bölümlerinde bazı kararlara ile kısaca değinmiştik. Bu bölümümüzde ise ABAD’ın AİHS ile kurduğu ilişkisini birkaç davada daha detaylı bir şekilde ele alacağız. Bu bağlamda Divan’ın AİHS ile kurduğu ilişkisini    döneme ayırmak mümkündür:

- 1) AİHS’nı görmezden geldiği dönem.
- 2) Birliğin insan hakları konusunda inisiyatif almaya başladığı ve AİHS’ni araştırıldığı ve Sözleşmeye dikkatli yaklaşıldığı dönemdir.
- 3) AİHS’ni kabul ettiği ve ondan esinlendiği dönem.

Divan’ın başta Stauder ¹⁷⁸ kararı olmak üzere Internationale Handelsgesellschaft¹⁷⁹ kararları ile insan haklarının “hukukun genel ilkeleri” ve “ ye devletlerin ortak anayasal gelenekleri” çerçevesinde ele alınması, içtihadı gelişim temelini belirleme yolunda da atılmış önemli adımlardan biridir. Sonrasında ABAD’ın Nold Kararı ile “ ye devletlerin taraf oldukları insan hakları korunmasına

¹⁷⁶ Saygın, s.61.

¹⁷⁷  n t, s. 58.

¹⁷⁸ Case 29/69, (1969), Stauder v. City of Ulm, ECR 419.

¹⁷⁹ Case 11/70, (1970) Internatonale Handelsgesellschaf mbH.

ilişkin uluslararası belgelerin, Birlik hukuk düzeni bakımından yol gösterici” olduklarının kabul edilmesinden sonra, ilk kez AİHS’ne atıfta bulunmuş. AİHS’ne ilerleyen zamanda, hem ulusal mahkemelerinin kararlarında, hem ABAD kararlarında giderek daha fazla atıf yapılmaya başlaması, artık AİHS’nin Birlik hukuku nezdindeki önemi her geçen gün daha da arttığını göstermektedir.

Konumuz açısından ilk önce Nold Kararına¹⁸⁰ değinmekte fayda var. Norld kararını, yukarıda “ ABAD’ın Kararlar Üzerinden Gelişimi” başlıklı konumuzda detaylı bir şekilde ele almıştık. Bu kararın temel hak ve özgürlükleri korumada önemli olduğu gibi, ABAD’ın hak bağlamında AİHS’ni kaynak göstermesidir. Böylelikle, ABAD, başta Nold kararı olmak üzere, diğer kararlar ile Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesini, Avrupa Birliği hukukunun içerisine çekilerek, bir esin kaynağı olarak kabul edilip, onunla bütünleştirmiştir ¹⁸¹.

ABAD’ın temel hak ve özgürlükler konusundaki girişimlerinin ilklerinden biri olan Rutili v. Minister of the Interior kararının¹⁸², bir diğer önemi ise, Nold Kararı’nda AİHS’ne yaptığı dolaylı gönderme yerine, açık ve doğrudan atıf yapmış ve bu konudaki içtihadın başlangıcının oluşturulmuş olmasıdır ¹⁸³. Bu davada Divan AİHS’nin birçok hükmüne göndermede bulunarak, “işçilerin serbest dolaşımı” anlamındaki AİHS’deki “kamu düzeni” istisnasının, AİHS’de gösterilen kapsama kadar sınırlanabileceği dile getirilmektedir¹⁸⁴. Karardaki esas eğilim, Birliğin kendi yetki alanı olarak tarif ettiği “ işçilerin serbest dolaşımı” konusundaki ulusal hukukun yarattığı engelleri ortadan kaldırmaya ve bu konudaki denetleme yetkisini elinde bulundurmaya yönelik olmuştur.¹⁸⁵

ABAD’ın 1991 tarihli ERT v. DEP kararında¹⁸⁶, temel hakların, hukukun genel ilkelerinin ayrılmaz bir parçasını oluşturduğunu vurgulamaktadır. Aynı şekilde,

¹⁸⁰ Case 41/73, Nold v. Commission [1974], ECR 491.

¹⁸¹ Demir, s.156.

¹⁸² Case 36/75, Roland Rutili, v. Minister For The Interior, [1975], ECR 1219.

¹⁸³ Döner, s.122.

¹⁸⁴ Ayrıca bakınız “ABAD’ın Kararlar Üzerinden Gelişimi” ss.15-16.

¹⁸⁵ Değer, s.63.

¹⁸⁶ Case 260/89, Elliniki Radiophonia Tiléorassi AE (ERT) v. Dimotiki Etairia Pliroforissis and Others, [1991] ECR I-2925.

üye ülkelerin anayasal teamüllerine ve uluslararası antlaşmalara atıf yapılmakta ve AİHS'nin özel öneminin altı çizilmektedir¹⁸⁷.

Divanın yeni kararları incelendiğinde, 2001 tarihli Mannesmannrohren-Werke AG v. Commission kararında¹⁸⁸, ve 2004 tarihli Omega Spielhallen- und Automatenaufstellungs-GmbH v. Oberbürgermeisterin der Bundesstadt Bonn kararında, ABAD ve ilk derece mahkemesinin, üye ülkelerin anayasal geleneklerinden ve taraf olunan insan haklarının korunmasına ilişkin uluslararası sözleşmelerden ilham alındığını belirlemektedir. Birliğin hukuk düzeninin “insan onuru” nu genel hukuk ilkesi olarak sağlamaya çalıştığı dile getirilmekte; Birlik ve üye ülkelerin, insan haklarına saygıyı göstermek zorunda oldukları belirtilmektedir¹⁸⁹.

Ayrıca, ABA'nın 6 maddesinde, Temel Haklar Şartının, “*Antlaşmalarla hukuken eş-değerde olduğu*” ve “*AİHS'deki hakların Birlik Hukuku'nun parçası olarak*” kabul edildiği belirtilmektedir. Böylelikle ABAD'ın, AİHS'de düzenlenen temel hakların uygulanmasında, hayata geçirilmesinde önemli göreve sahip olduğu söyleyebiliriz.

Sonuç olarak, ABAD'ın, temel hak ve özgürlükler ile ilgili yukarıda incelediğimiz bazı davalarda ve o davalarda vermiş olduğu kararlarında, taraf olunan uluslararası sözleşmeler ile özellikle, AİHS ile kurduğu yakın bir bağlantının ve gerekçelendirmede bunlardan yararlandığı, gözlenmektedir. Örneğin, CELEX tarafından yapılan değerlendirme sonucundan temel haklar ve özgürlükler ile ilgili 1969-1997 tarihleri arasında, toplamda 28 yıl içerisinde ABAD'ın verdiği 77 kararı içerisinde, AİHS'ne 61 kez, üye ülkelerin anayasal geleneklerine ise 20 kez atıfta bulunmuş¹⁹⁰.

¹⁸⁷ Bahar Yeşim Deniz, “Avrupa Birliği Hukukunda Temel Haklar ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Sistemi ile Etkileşim” **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Yıl: 2011, S:97, s.60.

¹⁸⁸ Case 112/98 Mannesmannrohren-Werke AG v. Commission [2001], ECR-II-0729.

¹⁸⁹ Deniz, s.71.

¹⁹⁰ Tezcan, s.214.

V. ABAD KARARLARININ BİRLİK VATANDAŞLARININ YAŞAMINA ETKİSİ

Yargısal süreçte ABAD'ın yaptığı etkiler açısından çok önemli davalar gelmektedir ve bu davaların birçoğunu çalışmamızın önceki konularında incelenmişti. ABAD'ın davaları ile verdiği kararlar genellikle anayasal nitelikte ya da ekonomik olarak büyük ölçekli sonuçlar doğurabilme potansiyeline sahiptir. Örnek olarak önemli bazı kararlar verecek olursak Divanın etkisi daha iyi anlaşılacak ¹⁹¹.

Karayolu ulaşımı ile ilgili 1971 tarihli *ERTA* kararında Divan, üye devletlerin üçüncü ülkeler ile yapacakları sözleşmelerde, Birlik kurallarını etkileyen yükümlülükler altına giremeyeceklerini, dolayısıyla dış ilişkiler konusunda Birliğin yetkileri gelişen yeni şartlar altında yorumlanması gerektiği yönünde karar almıştır.

Parlamentonun yetkilerinin Birliğin gelişimine paralel olarak arttığını daha önce görmüştük. Adalet Divanı Maastricht Antlaşmasından önce 1990 tarihinde vermiş olduğu *Chernobyl* Kararında Parlamentonun kararlarına karşı yargı yoluna gidebileceğini, aynı zamanda Parlamentonun da diğer Birlik organlarının işlemlerine karşı Adalet Divanında dava açabileceğini belirterek, Parlamentonun yetkileri konusunda önceden isabetli bir karar almıştır.

Divanın yargısının en önemli etkisi yukarıda da belirtildiği gibi belki de, Kurucu Antlaşmalarda açık olarak belirtilmeyen, Birlik Hukuku'nun üye devlet hukuk sistemlerine karşı önceliği ve doğrudan etkili olması konusunda almış olduğu kararlar sayesinde gerçekleşmiştir. *Van Gend en Loos*¹⁹² (1963), *Costa ve ENEL*¹⁹³ (1964) ve *Simmenthal*¹⁹⁴ (1978) kararları bu alanda en önemli kararlardır. Bu kararlar ile oluşturulan içtihat hukuku uyarınca tüm topluluk vatandaşları Birlik Antlaşmaları, Tüzükleri ve Yönergelerin kendi ulusal yargı sistemlerinde doğrudan uygulanmasını ve eğer ulusal bir hukuk kuralının topluluk hukukuna aykırı olduğu görüşünde iseler bu ulusal hukuk kuralının uygulanmamasını yargıçtan talep edilebilir. Bu karar sayesinde Adalet Divanı, Birlik Hukuku'nun topluluk vatandaşları için bir ütopya

¹⁹¹ Bozkurt, Özcan ve Köktaş, Avrupa Birliği Hukuku, 2001, s. 85.

¹⁹² Case 26/62, Van Gend en Loos v. Nederlandse Administratie der Belastingen [1963] E.C.R.1.

¹⁹³ Case 6/64 (1964) Costa/Enel.

¹⁹⁴ Case 106/77, [1978], Amministrazione delle Finanze dello Stato v. Simmenthal SpA., ECR 629.

olmaktan çıkararak gerçek yaşamlarında yanlarında hissettikleri kurallar haline getirmiştir. Bu sayede Birlik bütünleşme sürecinde ciddi şekilde hızlanmıştır.

Malların serbest dolaşımı bölümünde geniş şekilde ele alınan *Cassis de Dijon*¹⁹⁵ (1979) kararı ile Divan Ortak Pazarın gerçekleştirilmesi konusunda çok önemli bir engeli ortadan kaldırmıştır. Bu kararın ticari hayatta etkisi çok büyük olmuştur. Hem rekabet artırılarak daha kaliteli ürünlerin çıkmasına vesile olmuş hem de, ortak Pazar içindeki ulusal sınırları ortadan kaldırarak ticari hayata büyük bir canlılık getirmiştir.

Serbest dolaşımın önündeki engelleri kaldırmak için Adalet Divanı kararında bu konuda gayet hassas davranmaktadır. 1997 tarihli *Fransa Cumhuriyeti v Komisyon*¹⁹⁶ kararında ülkelerinden yabancı tarım ürünlerinin geçmesine engel olan Fransız çiftçileri engellemek için gerekli önlemleri almayan Fransız hükümetini, Divan suçlu bulmuştur.

Sermayenin serbest dolaşımına ilişkin olan *Bordessa*¹⁹⁷ (1995) kararında Divan, Birlik vatandaşlarının bir üye devletten diğer bir üye devlete para, banknot ve çek ihraç etmesi için önceden izin almalarına gerek olmadığı yönünde karar vermiştir.

*Francovich*¹⁹⁸ davasında (1991) ise, Birlik Hukuku'nu ihlal ederek bireylere zarar veren devlete karşı tazminat yükümü getirerek, bireyleri devlete karşı korumuş ve Devletin Sorumluluğu İlkesinin doğmasına neden olmuştur. Ancak burada önemli olan husus, ihlal edilen hukuk kuralının ulusal hukuk kuralı değil topluluk hukuk kuralı olmasıdır. Devlet topluluk hukukunu uygulamadığı için tazminat ödemeye mahkum olmaktadır. *Brasserie du Recheur and Factortame*¹⁹⁹ (1996), kararında bu ilke daha da geliştirilmiş ve bireylerin haklarının etkin bir şekilde korunması için, Devletin yaptığı tüm ihlaller ile, ihlali yapan tüm devlet organlarını kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Benzer şekilde *Hedley Lomas*²⁰⁰ (1996) kararında Adalet

¹⁹⁵ Case 120/78, *Cassis de Dijon* [1979], ECR-0649.

¹⁹⁶ Case 265/95, *Comission v France*, [1997], ECR-I-6959.

¹⁹⁷ Case 358/93 and Case 416/93, Criminal proceedings against Aldo Bordessa, Vicente Mari Mellado and Concepción Barbero Maestre, [1995], ECR I-361.

¹⁹⁸ Case 6/90 and Case 9/90 *Francovich v. Italy* [1991] ECR I-5357.

¹⁹⁹ Case 46/93 and Case 48/93, *Brasserie du Pêcheur v. Factortame*, [1996], ECR I-1029.

²⁰⁰ Case 5/94. *The Queen v Ministry of Agriculture, Fisheries and Food, ex parte v. Hedley Lomas*, [1996] ECR I-2553.

Divanı, hukuka aykırı olarak ticari faaliyetleri sınırlandıran canlı hayvan ihracatçısı bir kişiye devletin tazminat ödemesi gerektiği yönünde karar almıştır.

Divanın örnek kararlarını artırmak mümkündür. Ancak burada, hem hacim itibariyle hem de konu itibariyle hepsine değinmenin imkânı yoktur. Kısaca şunu belirtebiliriz ki, Adalet Divanı, serbest dolaşım hakkından tutarak kadın–erkek arasında ayrım gözetmeksizin ücret eşitliliğine kadar birçok alanda etki yaratabilme potansiyeline sahiptir. Böylelikle AB vatandaşlarının haklarını icra edebilmesinde, hukuki zeminini hazırlamasında ve ihlali sonucunda savunma mekanizması geliştirmesi konusunda büyük katkılar sağlamaktadır ²⁰¹.

VI. ABAD KARARLARIN ÜLKELERE ETKİSİ

Avrupa Birliği hukukunun her hangi başka uluslararası hukuktan ayıran en önemli farklarından birisi, Birliğe üye ülkelerin iç hukukunda veya genel olarak hukuk sistemlerinde büyük etkisinin olmasıdır. Avrupa Birliği diğer uluslararası kuruluşlardan farklı olarak, üye ülkelerin iç hukukunda direk etkisi olan ve o ülkelerin vatandaşlarına da haklar ve yükümlülükler doğurabilen, kendine özgü bir hukuk sistemidir. Birlik Hukuku’nun daha da ilginç yönlerinden diğeri ise, bu sistemin sadece Kurucu Antlaşmalarla değil, ABAD ve ulusal mahkemelerin kararları ile geliştirilmiş olmasıdır ²⁰². Tabi böyle bir sistem ABAD’ın üye ülkelere antlaşmalardan doğan sorumluluklarını yerine getirmede bir yaptırım mekanizması yada kararlarla almış olduğu Birlik Hukuku’nun önceliği ilkesini, doğrudan etkililiğini ve üstünlüğü gibi fikrinin içtihadı yollarla yerleştirme gibi bir girişimi olmasaydı, belki de bugün olduğu gibi bir Avrupa Birliğinden bahsetmek mümkün olmazdı.

Avrupa Birliği Adalet Divanı’nın kararları büyük çoğunlukla bağlayıcı güce sahiptir. Bu bağlayıcı kararların iki önemli özelliği vardır: doğrudan etki ²⁰³ yaratabilmesi ve Birlik Hukuku’nun önceliği olmasıdır ²⁰⁴. İçtihadı yollarla

²⁰¹ Bozkurt, Özcan ve Köktaş, Avrupa Birliği Hukuku, 2001, s.87.

²⁰² Adaoğlu, s.73.

²⁰³ Case 106/77, [1978], Simmenthal II. ECR 629.

²⁰⁴ Case 6/64 (1964) Costa/Enel.

geliştirilen bu prensiplerin yanında devletin sorumluluğu prensibini geliştirmesi ABAD’ın üye ülkelerin iç hukuklarında etki sağlamasında asıl nedenlerdendir.

Ön karar prosedürü ile ABAD’ın önüne gelen davalarda, bir ihlal ya da üye ülkenin iç hukukunun AB hukukuna uygun olmadığı anlaşılırsa, ABAD’ın bu durumda vereceği karar ile üye ülkenin iç hukukunu değiştirmekle ya da iptal kararları ile ulusal hukuku fiilen uygulama dışı kalması ile sonuçlanır²⁰⁵.

ABAD’ın ulusal hukuka üstünlüğünü sağlamasında ve verdiği kararlarının etki doğurmasında ki asıl nedenini anlamamız için kısaca birkaç önemli davaya değinmeden geçmemeliyiz.

A. Simmenthal Davası

Öncelikle ulusal hukuk sistemine getirdiği değişiklikler açısından ilginç ve önemli bir dava olan Simmenthal davasına²⁰⁶ değineceğiz. Nitekim bu davada verdiği kararla AB hukukunun iç hukuktaki etkililiği tam olarak sağlanmıştır. AB üyesi birçok ülkenin hukuk sisteminde yürürlükteki normları kaldırma yetkisini sadece Anayasa Mahkemelerine vermektedir. Ancak Simmenthal kararında ABAD Alt Mahkemelere yürürlükteki ulusal normu uygulamayıp, AB hukukunu uygulamakla görevlendirilmiştir. Yani alt mahkeme, AB hukukuna aykırı olan herhangi ulusal normun, Anayasa Mahkemesine konuyu havale veya konuyla ilgili bir karar almasını beklemeksizin AB hukukuna öncelik vererek ulusal normu uygulamayacaktır. Böylelikle ABAD, ulusal hukuk sisteminin tanımadığı bir yetkiyi alt mahkemelere, tanımakta ve ayrıca bunun alt mahkemelerin görevi olduğunu belirtmektedir.²⁰⁷

²⁰⁵ Füsün Arsava, “AB Üyesi Devletlerde Mahkeme Kararlarının Zaman Bakımından Etkisi: ATAD Ön Kararlarına Riayet Mükellefiyeti”, *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, Cilt:1, Yıl:2, Sayı:7, 20 Ekim 2011, s.3.

²⁰⁶ Case 106/77, [1978] , *Amministrazione delle Finanze dello Stato v. Simmenthal SpA.*, ECR 629.

²⁰⁷ Adaoğlu, s.49.

B. Factortame Davası

Factortame davasında²⁰⁸ ise ABAD, bir adım daha ileri giderek, ulusal mahkemede görülmekte olan bir davada, AB hukukuna aykırı ulusal normun yalnızca göz ardı edilmesi değil, mahkemenin gördüğü davayı AB hukukuna aykırı olan ulusal norma dayanılarak yapılacak işlemin de ve o normun yürütmeliğini de durdurulmasının gerektiğini belirtmiştir.

Bu davada ABAD Topluluk hukukundan kaynaklanan hakları korumak ve uygulanmasını sağlamak için, iç hukukta bulunan engelleyici normun bulunması, Birlik Hukuku'nun tam etkisini azaltacağı endişesiyle, ulusal mahkemelere yürütmeyi durdurabilme hakkını tanımıştır. Nitekim ABAD'ın etkililiği, kararlarının ulusal mahkemelerde uygulanmasına bağlı olduğunun altını çizmekte fayda vardır.

Davaya kısaca değinecek olursak Factortame davası, İngiliz Mahkemesinde görülmekteydi ve İngiltere'de 1988 yılında çıkarılan Ticari Gemicilik Yasası'nın AB hukukuna aykırı olduğu iddia edilmişti. İngiliz mahkemesinin konu ile ilgili kararı açıklanana kadar, ilgili yasaya dayanılarak yapılan işlemin yürürlüğünün durdurulması talep edilmiştir. Nitekim Kraliyet aleyhine dava açma konusunda, İngiliz mahkemesinin Birlik hukukuyla bağdaşmayan yürütmeyi durdurma yetkisinin olmamasından dolayı, mahkeme ABAD'tan konu hakkında yorumunu talep etmiştir. ABAD kararları verdiği cevabında ulusal mahkemenin yürütmeyi durdurma kararını verebileceğini, ayrıca iç hukukta bunu engelleyen bir mekanizmanın bulunması durumunda, engelleri bertaraf edilmesi gerektiğini belirtmiştir. ABAD'ın bu konudaki görüşleri şu şekilde özetlenebilir²⁰⁹:

*“ Topluluk hukukundan kaynaklanan bir davayı görmekte olan yargıcın, Topluluk hukukundan kaynaklanan hakları korumak için yürütmeyi durdurma kararı vermesini engelleyici ulusal bir normun varlığı, Topluluk hukukunun tam etkisini azaltacaktır. Bundan hareketle, bu şartlar altında ulusal mahkeme, yürütmeyi durdurma kararını engelleyen ulusal normu göz ardı ederek, yürütmeyi durdurma kararı vermekle yükümlüdür. ”*²¹⁰

²⁰⁸ Case 213/89 R [1990],Factortame ECR I-2433.

²⁰⁹ Adaoğlu, s.51.

²¹⁰ Case 213/89 R [1990], Factortame ECR I-2433. p: 21.

ABAD öncelik prensibini daha fazla tartışmaya gerek olmadığını ve öncelik prensibinin artık AB hukukunun yerleşmiş bir ilkesi haline geldiği izlenimini vererek, önceki kararlarından farklı olarak, öncelik prensibinin gerekçelerini ve hukuki temellerini savunma ihtiyacı bile duymamıştır, daha çok iç hukuktaki sonuçları üzerinde durmuştur ²¹¹. ABAD’ın kararı İngiltere gibi parlamentonun üstünlüğü prensibinin kabul edildiği bir ülkede büyük etki yaratarak, iç hukuka etkisini sağlamada karşısına çıkabilecek her engeli kaldırmakta olduğunu göstermektedir.

C. Kreil Davası

Bazı durumlarda ise ABAD’ın kararı üye ülkenin anayasasını da değiştirecek güce sahiptir. Bu bağlamda Almanya’nın Tanja Kreil davasını²¹² hatırlamak yerinde olacaktır. Nitekim bu davada ABAD kararının üye ülkenin Anayasasını değiştirecek güçte olduğunu görmekteyiz. Bu davayı tezimizin “Avrupa Birliği ile Üye Devletler Arasında Yetki Paylaşımı” bölümünde detaylı bir şekilde bahsetmiştik.

Davaya kısaca hatırlayacak olursak, Davacı Tanja Kreil, 1996 yılında Alman Silahlı Kuvvetlerinde çalışmak üzere başvurmuştur, ancak başvurusu gerekçelerle reddedilmiştir. Ardından iptal davası açarak kendisine uygulanan işlemin cinsiyet dayalı ayrımcılığın olduğunu ileri sürmüştü ²¹³. Nitekim Kreil davasındaki hukuksal sorunun kökleri, Alman Anayasasının 12 maddesine dayanmaktadır²¹⁴.

Kreil’in başvurusu üzerine, Hannover İdare Mahkemesi ön karar prosedürü yoluyla Adalet Divanı’na başvurur ve ilgili hükmün kadınları korumaya yönelik olduğunu ifade eder, buna ilaveten konuyu ulusal savunma politikasının içine girdiği gerekçeyle, Birliğin yetkisi dışında olduğunu savunmuştur.

Bunun üzerine ABAD, üyelerin ulusal savunma politikasını tanımakta olduğunun altını çizer, nitekim bunu gerekçe olarak göstererek cinsiyet ayrımcılığının yapılması ve kadınları silahlı hizmetlerde bulunma hakkından uzak tutarak orantılılık ilkesiyle uyuşmadığını belirterek, mevcut kanunu Alman

²¹¹ Adaoğlu, s.51

²¹² Case 285/98, Tanja Kreil v Bundesrepublik Deutschland (2000), ECR I-69.

²¹³ Saygın, ss.84-85.

²¹⁴ Bkz. Avrupa Birliği ile Üye Devletler Arasında Yetki Paylaşımı” sayfa

hükümetinin gerekçelerine rağmen Kreil lehine değiştirilmiştir. Bu dava ile Adalet Divanı son sözü söyleyerek, Alman Anayasası'nın değiştirilmesine yol açmıştır.

D. İhlale Karşı Yaptırım Mekanizması

Üye devletlerin Antlaşmalardan kaynaklanan bir yükümlülüğe aykırı davrandıkları tespit edilirse, bu devlet ABAD kararının gerektirdiği önlemleri almak zorundadır²¹⁵. Bu zorunluluk 1958 yılından beri AET Antlaşmasında yer almaktadır (171. md). Her ne kadar 1980'li yıllara kadar üye devletlere bu konuda ihlal davasının açılması üye devleti yaralayacağı için hassas görülse de, zaman içinde Komisyon, ihlal yapan devletlere karşı dava açmaya başlamıştır. Komisyon bu konudaki politikasını ilerleyen dönemlerde belirleyerek, üye devletlerin alınan kararları uygulamaya zorlayacak yaptırım uygulamayı kabul etmiştir. Bu yaptırım daha çok para cezasıdır şeklindedir²¹⁶.

ABAD kararları üye ülkelerin üç hukukuna etkisi olmasının yanında, tepkisini de çekmektedir. Bu tepkiler ABAD'ın sadece ekonomi üzerine baktığı davaların haricinde temel hak ve özgürlükleri koruma konusunda sorumluluğu üstlendiği yıllardan itibaren artmaktadır. ABAD'ın Francovich kararı²¹⁷ ile üye devletlerin, AB hukukunu ihlâl etmelerine karşı kendi ulusal mahkemeleri tarafından yaptırıma tâbi tutulmaları, Almanya, İngiltere, İtalya ve Fransa'nın tepkileriyle karşılaşmıştır. Bu karardan sonra bazı üye ülkeler, ABAD'ın yetkilerinin sınırlandırılması konusunu tartışmaya açmıştır. Hatta Almanya 1992 yılındaki Avrupa Birliği Konseyi toplantısında, ABAD'ın yetkileri hukuki konuları aştığını iddia etmiş ve ABAD'ın anayasal prensipler geliştirmesine ve iç hukuka müdahale etmesine olanak tanıyan ön karar prosedürüne kısıtlamalar getirilmesini önermiştir²¹⁸.

ABAD'ın iç hukuka etkisinin sağlanmasında önemli nedenlerden bir diğeri de yaptırım mekanizmasının olmasıdır. AB hukukundan gerektiği gibi uygulamayan üyelere karşı Komisyon veya diğer bir üye devlet ABAD önünde dava açabilmekte

²¹⁵ ABİA 260/1.

²¹⁶ Özkan, s.265.

²¹⁷Case 6/90 and C-9/90 Francovich v. Italy [1991] ECR I-5357.

²¹⁸ Adaoğlu, s.124.

ve ihlâlê devam eden devlete Komisyon'un önerisi ile ABAD tarafından para cezası uygulanabilir. ABAD böyle bir uygulamayı 2000 yılında *Commission v. Hellenic Republic* ²¹⁹ kararında Yunanistan karşı uygulayarak "para cezasının amacının AB hukukunun etkin bir şekilde uygulanmasının zorlanması olduğunu" belirtmiştir. ²²⁰

Başka bir ihlal davası ise 1983 yılında Komisyon, Fransa'nın AB hukukuna atıfta bulunarak yükümlülüklerini yerine getirmediği gerekçesi ile ABAD önünde, Fransa aleyhine ihlâl davası açmıştır ²²¹. Fransa'nın çeşitli ihlalleri sebebinden açılan davada ABAD, Fransa'nın yönerge ile getirilen yükümlülüklerini yerine getirmediğine karar vermiştir. Ancak Fransız Danıştayı ihlale devam etmesi, kendisiyle beraber ikinci ihlal davasıyla karşılaşmıştır. Nitekim ilerleyen dönemde Fransız Danıştayı, alındığı kararların üye ülke vatandaşları ile Fransız vatandaşlarının arasında AB hukuku karşısındaki durum farklılığına yol açması sebebiyle ²²² geri adım atmasının neden olmuştur. Böylelikle ABAD, gereken önlemleri almayan üye ülkeye karşı ihlal davası açılarak, üye ülkeyi önlemleri almaya zorlayarak iç hukuka etkisini sağlamaktadır.

ABAD'nın aldığı her karar, antlaşmalarla ve ABAD'ın geliştirdiği prensiplerle üye ülkelerin iç hukukunda etkili olur. Bu denli etkili olup hem Birlik Hukuku'nu tüm üye ülkelerde aynı şekilde yorumlanmasını ve uygulanmasını sağlar hem de Birlik vatandaşlarının haklarını da etkili bir şekilde korumaya alır.

ABAD Doğrudan Etki ilkesi ile AB Hukukun Üstünlüğü prensibini zaman içinde merkezi yere yerleştirip ve alacağı her kararın üye ülkelerin iç hukukunda etki yaratabilmesini sağlamıştır. İşçilerin serbest dolaşımı ²²³, Malların serbest dolaşımı ²²⁴, Özgürlük ve Güvenlik hakkı ²²⁵, Ayrımcılığın Yasaklanması ²²⁶, Çocuk Hakları ²²⁷, Düşünce, Vicdan ve Din Özgürlüğü ²²⁸ gibi konularla ilgili aldığı kararların Avrupa Birliğini sadece ekonomik anlamda değil, temel hak ve özgürlükler konusunda da

²¹⁹ Case 387/97, *Commission v. Hellenic Republic* (2000) ECR I – 05047..

²²⁰ Adaoğlu, s.17.

²²¹ Case 220/83, *Commission v. French Republic*, (1986) ECR 3663.

²²² Adaoğlu, s.94.

²²³ C-41/74, *Yvonne Van Duyn/Home Office*. [1974] ECR-01337.

²²⁴ Case 8/74, *Procureur Du Roi-Benoît ve Gustave Dassonville*. [1974] ECR-00837.

²²⁵ Case 237/15 *PPU Minister for Justice and Equality v Francis Lanigan*.

²²⁶ (Case 571/10. (*Servet Kamberaj - Istituto Per l'Edilizia Sociale Della Provincia Autonoma Di Bolzano (IPES), Giunta Della Provincia Autonoma Di Bolzano, Provincia Autonoma Di Bolzano*. [2012].

²²⁷ Case 40/11. *Yoshikazu Iida – Stadt Ulm*, ECLI:EU:C:2012:691.

²²⁸ Case 157/15. *Samira Achbita vs Belçika*. ECLI:EU:C:2017:203.

güçlü hala getirmeye başardı ve Birlik vatandaşlarının yaşamını iyileştirdiği görülmektedir.

SONUÇ

Geçmişe bakıldığında her Avrupalı ulus devletin savaş, yıkım ve insan kaybı yaşadığı görülmektedir ancak aradan geçen zaman diliminde Avrupa, her alanda yaralarını sarmayı başarmıştır. Bugün ise Avrupa Birliği bakıldığında, barışın korunmasında, uluslararası güvenliğin sağlanmasında, demokrasi ile hukuk devletinin ve insan hakları ile temel özgürlüklerin daha da sağlamlaştırılmasında küresel bir role sahiptir. Bugün AB kapsamında, temel hak ve özgürlüklerin korunması ile ilgili olarak, ABAD'nın bu hakların korunma standartlarında önemli katkı sağladığı inkâr edilemez. Nitekim AB'de, temel hak ve özgürlüklerin korunması noktasında geliştirdiği içtihatlarla dikkat çeken en önemli birim, "ABAD" dır.

ABAD, AB Hukuku'nun gelişmesinde ve etkinliğinde katkısı büyük olduğu şüphesizdir, nitekim Birlik hukuku için önem arz eden ilkelerin çoğunluğu kurucu Antlaşmalarda yer almayıp, ABAD'ın davalarla verdiği kararları ve o kararları ilke haline dönüştürerek kendi yaratmıştır.

Kurucu Antlaşmalarda yer verilmeyen temel hak ve özgürlükler, 1960'ların sonlarından itibaren özellikle ABAD'ın çabalarıyla geliştirilmiştir ve Avrupa Birliği Antlaşması'nın "antlaşmanın yorum ve uygulamasında hukuka saygıyı sağlama" hükmüne dayanarak, temel hak ve özgürlükleri korumada AB Hukukunu geniş yorumlayarak bu haklara ilişkin birçok karar almıştır. Kuruluşundan bugüne, egemenlik konularından insan haklarına kadar, birçok sorunlara çözüm getirerek, artık sistematik çalışmaya başarabilmiştir. Özellikle başlarda inkar edilen ve görmezden gelinen temel haklar konusu, bugün AB'ye yön veren ilkeler arasına girip daha fazla önem kazanmaktadır ve artık AB üyesi olmanın en önemli koşulundan biri haline gelmektedir.

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle AB bütünleşmesi yeni antlaşmalarla devam ederek büyümeye devam etmiştir. Avrupa Tek Senedi'nden itibaren temel haklar, kurucu antlaşmalara ilk önce giriş bölümüne yer almış, ardından geçen zaman diliminde de Maastricht Antlaşması ile birlikte bir maddesi olamaya başarmıştır. Amsterdam ve Nice Antlaşmaları ile de temel hak ve özgürlüklere anayasal koruma mekanizması geliştirilmiş.

ABAD 1960'lı yılların başında verdiği kararlarda katı bir yaklaşım izleyerek, kurucu antlaşmalarda temel haklarla ilgili kendisini yükümlü olmadığına dayanarak her hangi bir karar vermekten kaçınmıştır. Nitekim ABAD, insan hakları konusunda suskun geçirdiği dönem olan 1960'lı yılların sonlarına doğru tutumunu değiştirerek, temel hak ve özgürlüklerin üye devletler tarafından kabul ettirmesi ve koruyucu mekanizma getirmesiyle teminat altına alarak koruyucu bir rol üstlenmiştir.

ABAD'ın insan hakları konusunda adeta bir dönüm noktası olan 1969 tarihli Stauder Kararı ile temel haklar konusunda önemli birkaç başka davaları da son olarak hatırlamakta fayda var. Stauder Kararında ABAD insan haklarını bir ilke olarak kabul etmiştir, Internationale Handelsgesellschaft Kararı'nda ise Birlik Hukuku'nun önceliğini ve üstünlüğünü kurmuş, temel haklara saygının sağlanmasının kendi görevi olduğunu ifade etmiştir ve devamında temel haklar "ABAD'ın saygıyı sağlamakla yükümlü olduğu hukukun genel ilkelerinin ayrılmaz bir bütünü" olarak nitelendirilmektedir. Devamında 1974 yılında Nold davasında verdiği kararda üye devletlerin kendi iç hukukunda tanıdığı, koruduğu veya imzaladıkları uluslararası antlaşmalarla bağdaşmayan önlemlerin kabul edilmeyeceğini belirtmiş, Nold II kararında ise ulusal hukukun Birlik hukukuyla uyumayan düzenlemeleri geçersiz saymış, Hauer kararında ise temel hakları anayasal koruma mekanizması getirmiştir.

Divan, Rutili davasında AİHS, temel hakların bir esin kaynağı olarak belirtilmiş ve kamu düzeni kavramının katı bir şekilde yorumlanması ve üye devletlerin takdirine bırakılmaması görüşünü savunmuştur. Defrenne v Sabena davasında da ABAD, cinsiyet ayrımının bertaraf edilmesinin Birlik hukuku kapsamında temel bir hak olduğunu belirterek, bu görüşünü Avrupa Sosyal Şartı ve Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 111 No'lu sözleşmesine dayandırmıştır. Royer Davası'nda ise ABAD, incelediği çeşitli uyumsuzluklarda üye devletlerin temel hak ve hürriyetleri üye ülkelerin "kamu düzeni" gerekçesiyle keyfi olarak sınırlandırılmasına karşı çıkmıştır. Buna ilaveten ayrımcılık yasağı, özel hayatın korunması, mesken dokunulmazlığı, idarenin eylemlerine karşı hukuksal koruma, itiraz hakkı, ifade özgürlüğü gibi temel hakları da ekleyecek olursak, ABAD'ın nedenli önemli olduğunu anlamamızda yardımcı olacaktır.

Tabi bu bağlamda verdiğimiz örnekler Avrupa Birliği Adalet Divanı'nın temel hak ve özgürlükler ile ilgili 1960'dan beri aldığı sadece bazı kararlarıdır. Görüldüğü üzere, ABAD temel hak ve özgürlükleri korumada kendisini zaman içerisinde geliştirerek merkeze yerleştirmeyi başarmıştır. Azımsanmayacak bir başka önemli husus ise ABAD'ın zaman içinde yerleştirdiği prensipler ve geliştirdiği koruma mekanizmalarıdır. Nitekim ABAD öncelik ilkesi, doğrudan etki gibi prensipleri yerleştirmeseydi, temel hak ve özgürlükler bugün olduğu gibi gelişemezdi. İzlediği yol ve verdiği kararlar doğrultusunda görülüyor ki, Avrupa Birliği Adalet Divanı temel hak ve özgürlükleri koruma konusunda yeri ve önemi azımsanmayacak kadar büyüktür.

KAYNAKÇA

AB Anayasası: Sorular-Cevaplar,

http://www.bbc.co.uk/turkish/indepth/story/2004/10/041029_ab_anayasa_sorucevap.shtml . Erişim tarihi, 27.11.2019.

Adaoğlu, Soykan Hacer. “Francovich’ten Köbler’e AT Hukukunda Devletin Sorumluluğu Prensibi”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 54, Sayı 2, 2005, s. 249-267.

Adaoğlu, Soykan, Hacer. Avrupa Topluluğu Hukukunun Üye Ülkelerde Uygulanmasında Ulusal Mahkemeler ve Avrupa Toplulukları Adalet Divanı İlişkisi, **Ankara Üniversitesi Avrupa Topluluk Araştırma ve Uygulama Merkezi Araştırma Dizisi No: 24**.Ankara 2006.

Akay, Tolunay. **Avrupa Birliği Hukukunda Dava Türleri**. Kasım 10,2017. <https://tolunayakay.com/avrupa-birligi-hukukunda-dava-turleri/>. (Erişim tarihi; 28.12.19).

Akça Ekrem Yaşar, Argün Çiğdem, Akman Elvettin. “AB’nin Tarihsel Gelişimi ve Ortak ve Dış Güvenlik Politikası, Süleyman Demirel Üniversitesi”, **Vizyoner Dergisi**, Y.2011, C.3, S.4.

Akdoğan, Muzaffer. “Avrupa Birliği ve Birlik Üyesi Devletler Arasında Egemenlik İlişkisi”, **Uluslararası Hukuk ve Politika**, Cilt 6, Sayı: 24, 2010.

Aktoprak, Pelin. “Lizbon Antlaşması Sonrası Avrupa Birliği Adalet Divanı Bakımından Temel Hakların İncelenmesi”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Prof. Dr. Şeref Ertaş’a Armağan, C. 19, Özel Sayı-2017, ss. 3025-3057.

Alakel, Murat. “Avrupa Bütünleşmesi Sürecinde: Hukuk, Devlet Ve Egemenlik Tartışmaları”, **Yalova Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl: 5 Sayı: 10 ss.68-70.

Alyanak, Servet. “Avrupa Birliği Adalet Divanı’nın Teşkilatlanması”, **Ankara Barosu Dergisi**, 2014/3.ss.12-20.

Anadolu, Kerim. “Avrupa Birliği Adalet Divanı”, **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 11, Sayı 3-4, Yıl 2003.

Aras, İlhan. “Avrupa Birliği Hukukunun Önceliği İlkesi”, **Sayıştay Dergisi**, Sayı: 99, Yıl: 2015, Ekim-Aralık.

Arsava, Füsün. “AB Üyesi Devletlerde Mahkeme Kararlarının Zaman Bakımından Etkisi: ATAD Ön Kararlarına Riayet Mükellefiyeti”, **Türkiye Adalet Akademisi Dergisi**, Cilt:1, Yıl:2, Sayı:7, Ekim 2001.

Arsava, Füsün. “Avrupa Temel Haklar Şartı”, **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, Cilt:5, No:1, Güz 2005.

Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı, Avrupa Birliği ile İlişkiler Genel Müdürlüğü, Kasım 2001.

Avrupa Birliği temel Haklar Şartı, Avrupa Birliği ile İlişkiler Genel Müdürlüğü, Kasım 2001.

Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı. <http://www.dpt.gov.tr/DocObject/Download/2962temelhak.pdf>. (Erişim tarihi. 05.02.2020).

Azime, Aslı Bilgin. **Avrupa Birliği Hukukunun Önceliği İlkesi Kapsamında Avrupa Birliğinde Temel Hak Koruması**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2011.

Baykal Sanem, Göçmen İlke. **Avrupa Birliği Kurumsal Hukuku**, Seçkin Yayıncılık, Birinci Baskı, Ankara, Kasım 2016.ss.210-332.

Beşe, Ertan. **Avrupa Birliği'nde İnsan Hakları: Hukuki ve Siyasi Perspektifler, Tüm Yönleriyle Türkiye- AB İlişkileri**, (Ed: Mustafa Aykaç, Zeki Parlak), Elif Kitabevi Yayınları, Kasım 2002.

Bozkurt Enver, Özcan Mehmet, Köktaş Arif. **Avrupa Birliği Hukuku**, Genişletilmiş 2.Baskı, Asil Yayınlar, Kasım Ankara, 2004.

Bozkurt Enver; Özcan Mehmet; Köktaş Arif. **Avrupa Birliği Hukuku**, Nobel Yayın Dağıtım.1 Baskı, Ankara, Mart, 2001.

Brent F. Nelsen, Stubb Alexander. **The European Union, Readings on the Theory and Practise of European Integration**, Thirt Edition, Palgrave Macmillan Publisher, England 2003.pp.66-67.

Carozza, Paolo G. "Subsidiarity as a Structural Principle of International Human Rights Law", **American Journal of International Law** 97, No. 1, 2003.

Cebeci, Kemal. Küreselleşme Bağlamında Ulus Devletin Egemenlik Gücünün Dönüşümü, **Sayıştay Dergisi**, Sayı: 71, yıl 2008.ss.23-32.

Çakmak, Haydar. **Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri**, Platin Yayınları. Ankara, 2007.

Çaşın Mesut Hakkı, Özgöker Uğur. **Avrupa Birliği'nin Siyasal ve Ekonomik Temelleri**, Arion Yayınları, İstanbul, 2008, ss. 124-125.

Çavuşoğlu, Naz. **Avrupa Topluluğu/Birliğinin İnsan Hakları Politikası**, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü (TODAİE) İnsan Hakları Yıllığı, Cilt: 21-22, Y:1999-2000.

Çavuşoğlu, Naz. **İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ve Avrupa Topluluğu Hukuku'nda Temel Hak ve Hürriyetler Üzerine**, Ankara Üniversitesi SBF İnsan Hakları Merkezi Yayınları, Ankara 1994.

Dağ, Rıdvan. **Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı Ve Türkiye**, <http://archiv.jura.uni-saarland.de/turkish/RDag.html>, (Erişim Tarihi. 23.12.2019).

Değer, Ahmet Ozan. **Avrupa Toplulukları Adalet Divanı ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Arasında Yargı Yetkisinin Kullanılmasında İşbirliği**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008.

Demir, Timur. **Avrupa Birliğinde Temel Hak ve Hürriyetlerin Korunması ve AİHS' nin Avrupa Birliği Hukukundaki Yeri**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2010.

Deniz, Bahar Yeşim. “Avrupa Birliği Hukukunda Temel Haklar ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Sistemi ile Etkileşim”. **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Yıl: 2011, S:97, ss.50-74.

Desmond DINAN, **Avrupa Birliği Ansiklopedisi**, çev. Hale Akay, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005.

Döner, Ayhan. **İnsan Haklarının Uluslararası Alanında Korunması ve Avrupa Sistemi**, Birinci Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, Ocak 2003.

Dörter, Pınar. **Avrupa Toplulukları Adalet Divanı'nda Ön Karar Usulü ile Görülen Davalar**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2008.

Duparc, Christiane. **The European Community and Human Rights**, Office for Official Publications of the European Communities, Lüksembourg 1992.

EFE, Haydar. “Avrupa Birliğinde İnsan Haklarının Gelişimi”, **Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 5, Bahar, 2010. ss.47-67.

Gemalmaz, Esra. **Avrupa Toplulukları Hukukunda İnsan Hakları**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul 1990.

George Stephen, Bache Ian. **Politics in the European Union**, Oxford University Press, New York, 2001.

Gilbert, Mark. “**European Federalism: Past Resilience, Present Problems**”, **Democracy and Federalism in the European Union and the United States: Exploring Post National Governance**, ed. Sergio Fabbrini, Routledge Press, New York, 2005, ss. 27-35.

Göçer, Mahmut. **Avrupa Birliği ve Temel Hakların Korunması, Anayasa Yargısı**, Ankara, Anayasa Mahkemesi Yayınları, Yıl. 2000. C. 17.

Gören, Zafer. “Avrupa Birliği Temel Haklar Şartının Ana İlkesi: Dokunulmaz İnsan Onuru”, **İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt; 6, Sayı:12, Güz 2007/2.

Gruber, Annie. “Avrupa Birliği’nin İşleyiş Sürecinde Avrupa Yurttaşlığı”, **Anayasa Yargısı Dergisi**, Ankara, Cilt: 22, Yıl 2005.

Gül İdil Işıl, Tokuzlu Lami Bertan. **Avrupa Birliği Hukuku**, Avrupa Birliği Hukuku Semineri, İsveç Başkonsolosluğu, İstanbul, 10-12 Ekim, 2002 (Türkçeye çeviren ve yayına hazırlayan).

Gündoğdu, Yeşim. Avrupa Birliği Yurttaşlığı Avrupa Kimliği Sorununa Çözüm Oluşturabilir mi?, **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, Cilt: 3, No: 2, Bahar 2004.

Gündüz, Aslan. “Avrupa Birliği’nde İnsan Hakları’nın Yeri: Kurumsal Düzenleme ve Bireylerin Hakları”, **Marmara Üniversitesi AB Enstitüsü Avrupa Araştırmaları Dergisi**, Cilt:7, Sayı:1-2, İstanbul 1999.

Hasan, Mor. “Avrupa Birliği Bütünleşme Süreci ve Sorunları”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**. Cilt. XIV, Yıl. 2010, Sayı.1. ss.499-541.

Işal Özkan, Önut Lale Burcu. **Uyum mu Kaos mu?; Avrupa Birliğinin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine Katılım Süreci ve Olası Sonuçlar**, Prof.Dr. Hüseyin Pazarcıya ARMAĞAN. Ankara. Aralık, 2015.

Karadut, İsmail Cemil. **Federasyon/Konfederasyon Sapağında Avrupa Birliği: Avrupa Birliği’nin Ulus-Üstü Yapısına Dair bir Değerlendirme**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya, 2009.

Karakaş, Işıl. “Avrupa Birliği, İnsan Haklarının Korunması ve Avrupa Anayasası, **Hukuk ve Adalet: Eleştirel Hukuk Dergisi**, (Özel Dosya: Avrupa Birliği ve Türk Hukuk Reformu) Yıl 1, S. 3. Temmuz-Eylül 2004.ss. 3-9.

Kaya Ayhan, Düzgüt Aydın Senem, Gürsoy Yaprak, Onursal Özge. **Avrupa Birliği’ne Giriş. Tarih, Kurumlar ve Politikalar**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınlar, 1. Baskı, İstanbul, Ocak 2009.

Kaya, Ayhan. **Avrupa Birliğine Giriş**, Hiperlink Yayınları, 1. Baskı: 2013.

Kaygısız, Ümmühan. Lizbon Antlaşması ile Getirilen Yenilikler Bağlamında Avrupa Birliği Temel Hak Koruma Sistemi, **Terazi Hukuk Dergisi**, Cilt: 14, Sayı:150 | Şubat 2019,ss.293-305.

Eustitia Elevate Gendem, Prof.Dr. Sacit Adalı’ya 65 Yaş Armağan. Ed. Osman Nuri Özalp; Avrupa Topluluğu Adalet Divanı ile Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Kılıç, Ahmet. Filiz Kitapevi, İstanbul 2010. ss.247-265.

Köktaş, Arif. ‘Topluluk/Birlik İle Üye Devletler Arasında Yetki Paylaşımı: Avrupa Birleşik Devletleri Mi? Birleşik Devletlerin Avrupası Mı?’, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 54, sayı 2, 2005. ss.220-226.

Kurtbag, Ömer. “İnsan Hakları Koşuluna Dayalı Avrupa Birliği Dış İlişkileri ve Genişleme Politikası”, **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 2. Bahar 2002. ss.42-48.

Metin Yüksel, Kaygısız Ümmühan. Avrupa Birliği’nde Temel Hakların Korunması ve Lizbon Antlaşması’nın Getirdiği Yenilikler, **Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi** Cilt: I, Sayı: 1, Yıl 2011. ss.125-158.

Mutlu, İlker Erdem. “Topluluklar Hukuku İnsan Hakları Yargılamasına Farklı Bir Bakış Açısı: Birleşik Krallık’tan (UK) Görünüm”, **Ankara Barosu Dergisi**, 1998/3.

Mülhim Kolik, Burcu. **Avrupa Birliği Adalet Divanı Önünde Yargılama Süreci**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara 2010.

Oder, Bertil Emrah. “Avrupa Birliği’nde Çok merkezli Anayasacılığın Yapısal Sorunları: Yetki Çatışmaları ve İkincillik İlkesi Işığında Türkiye İçin Karşılaştırmalı Gözlemler”, 2005. http://www.anayasa.gov.tr/files/pdf/anayasa_yargisi/anyarg22/bertil.pdf (Erişim Tarihi: 11.03.2019).

Oğuzlar, Özlem. “Avrupa Anayasası”, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Sayı 65, 2006.

Önüt, Lale Burcu. **Avrupa Birliği Hukukunun Üye Devletlerde Uygulanması**, Birinci Baskı. Ankara Eylül 2017.

Özbakan, Işıl. **Avrupa Topluluğu Adalet Divanı'nın Yargı Yetkisi**. Avrupa Topluluğu Konusunda Araştırmalar, MGB. Yayını Eylül Ankara 1988,s.1.

Özkan, Işıl. **Avrupa Birliği Kamu Hukuku**, Seçkin Yayıncılık, Birinci Baskı, Ankara, Kasım-2011.

Pazarcı, Hüseyin. **Uluslararası Hukuk Dersleri**, I. Kitap, Turhan Yayınevi, Ankara, 1999.

Reçber, Kamuran. **AB Kurucu Antlaşmaları Düzenlemeleri İtibariyle AB Üyesi Devletler Arasında Ortak Dış Politika, Güvenlik ve Savunma Konularında Bir Uzlaşma Var Mı?**, Amme İdaresi Dergisi, Cilt: 35, Sayı: 3, ss. 123-127.

Sanioğlu, Hilal. **Avrupa Birliği Hukukunda İnsan Hakları**, TBB Dergisi, Sayı 74, Yıl 2008. ss.77-111.

Saygın, Didem. **Avrupa Birliğinde Temel Haklar: ABAD İçtihatları Üzerinden Bir Değerlendirme**, Uluslararası Farkındalık Konferansı: Eğitim, Bilim, Sanat ve Felsefede Farkındalık, 16-18 Kasım Polonya 2017. <https://www.researchgate.net/publication/32952247>, (Erişim Tarihi, 04.04.2019).

Tangör, Burak. **Avrupa Birliğinde Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi**, **Gazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 3, Sayı 1, 2001. ss.233-230.

Tapan, Nuri Mehmet. “Avrupa Birliği Hukukun Kaynakları ve Ulusal Hukuka Etkileri”. Avrupa Adalet Divanı. **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Sayı, 1998/3. ss.6-23.

Taşdemir Hakan, Bağbaşıoğlu Arif. “Avrupa Birliği Hukuk Düzenindeki İnsan Hakları Anlayışına Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı’nın Getirdikleri”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı: 9, Yıl:2007. ss.21 – 36.

Taşdemir Hakan, Demir Hasan. “Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı”, **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, Güz 2002, Cilt:2, Say: 3.

Tatoğlu, Emin. **Avrupa Birliğinin Tarihsel Gelişimi (1951- 1995)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Ankara 2006.

Tekinalp\ Tekinalp. **Avrupa Birliği Hukuku**, Güncellenmiş 2.bası, Beta Yayınları, İstanbul 2000.

Tezcan, Ercüment. **Avrupa Birliği Hukukunda Birey**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

The Treaty of Amsterdam (1997), <http://www.historiasiglo20.org/europe/amsterdam.htm> , (Erişim tarihi, 7.11.2019.)

Topaloğlu, Gökçe. Avrupa Birliği Hukukunda Üye Devletlerin Sözleşme Dışı Sorumluluğu, **Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)** Cilt 4, Sayı: 12 Yıl 2017, ss. 509-520.

Türkmen, Füsün. **Avrupa Birliği ve İnsan Hakları, Dünden Bugüne Avrupa Birliği** (der. Beril Dedeoğlu), Boyut Yayınları, İstanbul, 2003.

Uçkan, Banu. Avrupa Anayasası’nın Genel Çerçeve ve Sosyal Politikalara İlişkin Temel Düzenlemeler, **Çalışma ve Toplum Dergisi**, Yıl 2005, Sayı 3.

Uzuner, Hümeýra. **Amsterdam Antlaşması ile Getirilen Yenilikler ve Bunların Avrupa Birliği'ne Etkileri**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İstanbul 2006.

Ülger İrfan, Kaya. **Avrupa Birliği Rehberi**, Umuttepe Yayınları 1 Basım. Mart 2008.

Williams, Andrew. **EU Human Rights Policies: A Study of Irony**, Oxford University Press, New York, 2004.

Yazıcı, Serap. “Avrupa Birliği Süreci: Ulus Devletten Ulusüstü Devlete Geçişte Hukuk Devletinin Değişen İçeriği”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 54, No 4, 2005.

Yeltin, Leyla Tunç. "Nice Zirvesi ve Yeni Nice Antlaşması Taslak Metni", **İktisat Kalkınma Vakfı Dergisi**, Yıl.2000.Eylül-Aralık. S. 147, ss. 96-97.

Yusubcanav, İzzet. **Avrupa Konseyi Çerçevesinde Temel İnsan Hakları ve Hürriyetleri**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1995.

DAVA KAYNAKLAR

Case 11/70 (1970) Internatonale Handelsgesellschaf mbH. ECR 1125

Case 6/64 (1964) Costa/ENEL.

Case 1/58, (1959), Stork v. High Authority, ECR 17.

Case 29/69, (1969), Stauder v. City of Ulm, ECR 419.

Case 129/79,(1980), Macarthys Ltd v Smith.

Case 159/90, (1991), SPUC v Grogan.

Case 285/98, (2000), Tanja Kreil v Bundesrepublik Deutschland, ECR I-69.

Cases 7/56, 3-7/57, Algera v. Common Assembly [1957-1958] E.C.R. 59.

Case 265/95, Commission v France, [1997], ECR-I-6959.

Case 213/89 R [1990], Factortame ECR I-2433.

Case 106/77, [1978] , Amministrazione delle Finanze dello Stato v. Simmenthal SpA., ECR 629.

Case 36/75, Roland Rutili, v. Minister For The Interior, [1975], ECR 1219.

Case 149/77, Defrenne /Commission, (1978) ECR -1365.

Case 44/79, Liselotte Hauer v. Land Rheinland-Pfalz [1979], ECR-03727.

Case 41/73, Nold v. Commission [1974], ECR-491.

Case 4/73, Nold II (1974) ECR-507.

Case 112/98 Mannesmannrohren-Werke AG v. Commission [2001], ECR-II-0729.

Case 120/78, Cassis de Dijon [1979], ECR-0649.

Case 358/93 and Case 416/93, Criminal proceedings against Aldo Bordessa, Vicente Marí Mellado and Concepción Barbero Maestre, [1995], ECR I-361.

Case C-6/90 and Case 9/90 Francovich v. Italy [1991] ECR I-5357.

Case C-46/93 and Case 48/93, Brasserie du Pêcheur v. Factortame, [1996], ECR I-1029.

Cases 6/90 and Case 9/90, Andrea Francovich and Danila Bonifaci and Others v. Italian Republic, (1991) ECR I-5357.

Cases 46/93 and Case 48/93, Brasserie du Pêcheur S.A. v. Germany and The Queen v. Secretary for Transport, ex parte Factortame Ltd. And Others, (1996) ECR I-1029.

Case 224/01, Gerhard Köbler v. Republik Österreich, (2003) ECR 2003.

Case 294/83, Les Verts v. Parliament, (1986) ECR 1339.

Case 387/97, Commission v. Hellenic Republic (2000) ECR I – 5047.

Case 41/74. Yvonne Van Duyn/Home Office. [1974] ECR-1337.

Case 8/74. Procureur Du Roi-Benoît ve Gustave Dassonville. [1974] ECR-0837.

Case 40/11. Yoshikazu Iida – Stadt Ulm, ECLI:EU:C:2012:691.

Case 157/15. Samira Achbita vs Belçika. ECLI:EU:C:2017:203.

Case 222/86, Georges Heylens and others. (1987) *ECR -4097*.

Case 288/89, Gouda and others v Commissariaat voor de Media, (199) ECR I-4007.

Case 48-75. Jean Noël Royer. (1976) ECR-0497.

Case C-62/90, Commission of the European Communities v Federal Republic of Germany, (1992) ECR I-2575.

Case 5/94. The Queen v Ministry of Agriculture, Fisheries and Food, ex parte v.Hedley Lomas, [1996] ECR I-2553.

Case 26/62, Van Gend en Loos v. Nederlandse Administratie der Belastingen [1963] E.C.R.1.

Case 46/87, Hoechst AG v Commission of the European Communities, (1989) RC-2859.

Case 43/75, Defrenne v. Societe Anonyme Belge de Navigation Aerienne Sabena, (1976) ECR 455.

Case 85/76, Hoffmann-La Roche & Co. AG v Commission of the European Communities. ECR -0461.

Case 260/89, Elliniki Radiophonia Tileorassi AE (ERT) v. Dimotiki Etairia Pliroforissis and Others, [1991] ECR I-2925.

Case 237/15. PPU Minister for Justice and Equality v Francis Lanigan.

Case 36/02 Omega Spielhallen- und Automatenaufstellungs-GmbH v Oberbürgermeisterin der Bundesstadt Bonn [2004], ECR I-9609.

Case 571/10. Servet Kamberaj v Istituto per l'Edilizia Sociale della Provincia autonoma di Bolzano (IPES) and Others (2012).